

ADALÉKOK
A RÉGIBB MAGYAR
IRODALOM TÖRTÉNETÉHEZ.

A M. TUDOM. AKADEMIA ELÉBE

TERJESZTETTE

TOLDY FERENCZ,

M. AKAD. R. TAG.

PEST,
EGGENBERGER FERDINÁND KÖNYVÁRUSNÁL.
1869.

UJRÓZSÁK UJRÓZSÁKI NY. ÉRT. 1867.

I.

SZTÁRAI MIHÁLYNAK

EDDIG ISMERETLEN SZÍNDARABJAI 1550—59-BŐL.

Előadva júl. 27. 1868.

Ha tekintjük azt, mely ritkán nyomattak ki az előadásra készült színdarabok, kivált az előbbi századokban, nem csak nálunk, hanem más nemzeteknél is; azt, hogy a kinyomtatottak közül is a XVI. századból mely kevés került el a vég enyészetet mint oly ephemer apróság, mely nem érdemel vala, a kor felfogása szerint, könyvtárakban megőriztetni; végre hogy bizonyos darabok, melyek vagy úgy nevezett státus-actiókat tartalmaztak, tehát politikai irányúak voltak, vagy a reformációi mozgalmakból keletkeztek, s így, mint amazok is, az egyik vagy másik felekezett és párt által üldözettek, s hol lehetett, megsemmisítettek: hogy tehát általában a régiebb, s különösen XVI. századbeli nyomtatott színdarabok az irodalom legnagyobb ritkaságai közé tartoznak; —

Ha azonfelül, nemzeti irodalmunkra térve, meggondoljuk e korbéli drámai költészetünk maradványainak csekély számát, úgy hogy mindegyik akkor mívelt faj épen csak egy egy képviselőben él: — így a politikai színdarab az egy „Balassi Menyhért” által van képviselve (1569), mely egyetlenegy példányban maradt fenn; a classici tanodai dráma az egy Bornemisza Péter Elektrája által (1558), melynek egyetlen példányát Bessenyei György bírta, s mely azóta fájdalom elveszett, vagy ismeretlenül lappang; a bibliai tanodai dráma az egy Szegedi Lőrincz Theophaniája által (1575

előtt), melynek szinte egy példánya Farkas Lajos úr birtokában, nálam csak másolatban, van meg; végre az úgy nevezett moralitások szinte egyetlen maradványa, a híres Komiko-Tragédia, épen csak XVII. századbéli és újabb kiadásokból ismeretes; —

Ha, mondom, mindezt meggondoljuk, e mai napot méltán lehet a magyar irodalomtörténet ünnepnapjául üdvözelnünk, midőn szerecsénk lehet két, eddig még létezni sem sejtett, XVI. századbéli színdarabbal megismerkednünk, melyek azonfelül ismét egy, költészetünkben tudva még nem képviselt fajnak, az *egyházreformi actióknak*, egykor nálunk is léteztéről tanúskodnak.

Ezek egyike, a magyar reformáció és költészet történetében jól ismert S z t á r a i M i h á l y n a k i l y c z i m ű d a r a b j a : „Comœdia Iepi | DISSIMA DE SACERDO | tio. authore Michaelè Starino. | Altiniensis Ecclesiae | Ministro. | AZ IGAZ PAPSAGNAC | Tikóre, mellyet a Starai Mihaly Meyster | moitan szerzett. | Azt is megtalalod Atyamfia Keresztyen é kis | Könyvecskonec végében, mimodon es főkeppen | mire valasztyac az igaz Keresztyenec a Lelki | Paſtorokat, S mi okaért vonszac le is nemelliek | ról A szentegyházi foglalgaságot. — Betölt kis 8-rétben 63 lapot.

Az ajánlólevél szerint, melylyel „Huszár Gál az Ouari Egyházi szolgáló”, mint magát aláírja, „A SEMNECI, CREMENCI | ES BESZTERCEI BÖLCH TANACNOK | nac, es mind az egész Magyar Ország | Banyain lakozo Christus hiueinec, | . . . ajánlja a könyvet: Huszár kiadója és nyomtatója annak. Miután pedig a darab 54. lapján ezt olvassuk: „Im mastanaban kodig ezer öt száz ötuen kilentz esztendõben irnac“; Huszár Gál pedig 1560-ban octóberben nem volt már M. Óvárt, hol nyomdát tartott vala, mert Verancsics akkor egri püspöknek egy Egerben octóber 14. Ferdinánd királyhoz intézett levele szerint ekkor a király parancsára Kassán fogva ült*); azon évi dec. 27-kén pedig, midőn Verancsics rendeletéből Egerbe kellett volna hozatnia, az ő érdekében

*) „Quandoquidem iam et Cassoviae Gallus ille Anaxius, concionator haereticus, de mandato V. Caes. Mai. tenetur.“ (Veranchich Összes Munkái, VIII. k. 188. l. Men. Hung. Hist. II. oszt. XIX. köt.).

veszedelmes lázadás támadt, melynek folytán ha talán kiszabadult is, még sem hihető hogy az ausztriai határhoz oly közel eső Magyar-Óvárra tért volna, és csak jóval később találkozzunk ismét vele és nyomdájával Pápán, majdnem bizonyossággal állíthatjuk, hogy az 1559-ben írt darabot ekkor vagy legkésőbb 1560-ban nyomatta ki kassai fogsága előtt.

Mielőtt pedig Sztárai komédiáját megismertetendő, a szerzőről, mint kinek élte folyásával a darab tárgya szoros összefüggésben áll, néhány adatot előre bocsátanék, meg kell a Tek. Akademiának neveznem azon hazafit, kinek irodalomtörténetünk e mai örömét köszöni. Emlékeznek tisztelt társaim, hogy a harminczas években Pozsonyban közhasználatra szolgálva, virágzott gr. Apponyi Antal a francia udvarnál akkori nagykövet jeles könyvtára. E tudományszerető és hazafüti lelkű főúr fiának, a mostani londoni austromagyar nagykövetnek, gr. Apponyi Rudolf úrnak huszonnégy éves fia, *Apponyi Sándor*, az, kiből nem csak különösen nemzeti irodalmunk és könyvészetünknek mívelt, rokonszenves, és, mit örömmel emelek ki, egyszersmind nagy készült-ségű, sőt szellemes barátját, hanem buzgó és szerencsés gyűjtőt is van szerencsém bemutatni. Ő e lelet horderejét felismervén, megszerezte azt, róla Wenzel társunkat, kit Párisból ismert, azonnal szak-avatottan értesítette, s én, ennek szíves figyelmeztetésére azt a Tek. Akademiának bemutat-hatás végett elkérvén: íme gr. Apponyi Sándor úr nevében van szerencsém e nevezetes unicumot ezennel bemutatathatni.

S most néhány szót a szerzőről. Sztárai Mihálynak, a költészet mindhárom formájában érdemesült írónak, és déli Magyarország legfőbb reformátorának irodalmi virágzása 1540 és 60 közé esik. Felsőbb kiképeztetését a páduai egyetemen nyerte, hol a theologia mellett a zenészetet is különös kedvvel és szerencsével üzvé, művészeti és megható zsoltár-énekklése később nem csekély fogantató eszköze lett itthon a térítésben is. Mikor és hol csatlakozott a hitújításhoz, nem fürkészhettem ki: annyi azonban áll, hogy csak 1543 után jelent meg szülőföldén, a Dráva-melléken, hol első s jó ideig egymaga kezdte hirdetni az új tant, először ugyan Laskó városában, innen pedig kijárván predikálni a Duna és Dráva

két mellékére, s e működésében társakat is szereztvén, nem kevesebb mint százhusz községet reformált, bokros küzdelmek közt a katolikus lelkészekkel, kiket neki végre is sikerült a Száván és a Tiszán át elvonulásra kényszeríteni. Itt Laskón találjuk őt, mint rendes predikátort egész 1551-ig, mely időben egyszersmind a maga által teremtett baranya-sági egyházmegyének superintendense volt. Közben működött Gyulán is, 1553-tól 9-ig Tolnán viselt, a superintendensség mellett, predikátorságot, míg 1560 a gazdag debreczeni okklézsiába hivatván meg predikátornak és esperesnek, úgy látszik, csakhamar és itt érte halála; mert Molius Pétert már ez évben találjuk itt, mint esperest, Sztárainak pedig ezentúl sehol semmi híre többé *). Munkái közt első helyen *énekai* állanak, melyeket maga szerzett, maga alkalmazott dallamokra is, és kitünőleg énekelt, s melyek nem csak a XVI. század minden protestáns énekeskönyveibe felvették, hanem egész az 1806-ki énekreformig általánosan énekeltettek is a református egyházakban. Következtek több *epikai* darabjai, vallásos tárgyúak, melyek közt itt sz. Athanásius életét emelem ki, melynek versfőiben ezt mondja: „Christianis universis, sed in primis his optimis ac ornatissimis civibus Tolnaiensibus, veritatem evangelicam professis, fideliter scribit et canit, et suam interim fortunam (si licet parva componere magnis) eandem esse ostendit“: tehát saját bajait sz. Athanásziával összevetve tudatja, hogy „a tar papokkal való itkezési“ hosszasak és súlyosak voltak, de fájdalom részletesen azokat elé nem adja. — Ezekhez járul most először is „Az igaz papságnak tiköre“, mely mai közléseim első tárgyát teszi.

Az őt „actust“ megelőzi a „Prologus“ fellépése, ki ekép szólítja meg a néző közönséget: „Tisztelendő uraim jó polgárok, es jó polgár asszonyok! . . . nagy hálákat adjunk az atya mindenható örök istennek, hogy minket e mai napon összevegyített az igaz papságnak értelmére es tanuságára . . .“ „Nagy-sokan vadnak ez mostani időben, kiknek utálatos az

igazság es kellyemetes az hamisság; böcsületes a hamis tudatlan papság es utálatos az igaz es isten igéje hirdető papság. . . . Némelyek kedig vadnak, kiknek valamenyire kellyemetes az igazság, de még is benne vagyon azért az vakság es tudatlanság: es innen következik oztán, hogy nem gaznak tetszik önekiek az igaz papság, az pilisetlen es olajatlan papság, mintha a pilistől olajtól es lókörmre nyírt hajtul volna az igaz papság. Eféle tudatlan emberek közül való az Antal bíró, ki majdan ti kegyelmetek eleibe jő borzadt szakállával, es nagyon esodálkozik es sápolódik ömagában az papoknak igaz papságán. De, amint látom, imhol jő egy igen nagy bottal; azért en mostanában ti kegyelmetekkel többet nem beszélhetek: Halljuk meg csak mindnyájan, mit beszél tökfejú Salamon bátyánk! Ekkor félre áll, megnyílik az „Actus primus“, s fellép a bejelentett Antal bíró, képviselője a régiben még elfogúlt, de nem fogékonytalan, tanulékony keresztyéneknek, s azon töri magát, hogy „hamar elfordúl immár ez világ!“ midőn a már protestáns *Borbás* bíró kérdezi, hogy hát „ismeg nem tetszik-e a papok házassága?“ — „De immár azt igazlanám“ felel Antal bíró, „mert az isten szerént vagyon; de nagyobb dolgok kezdenek annál lenni“ — t. i. hogy „immár mind pappá lesznek a diákok“ —, azelőtt, ú. m. „felszentelték Rómában avagy a káptalanban, szépen megnyírték a fejeket, szentelt olajjal megkenték az ujjokat“ stb; mire, figyelmeztetvén őt *Borbás*, hogy „minem csak Budán tessznek bírót“, es hogy „mindenött vagyon a papság, valahol az isteni igazság hirdettetik, miképpen mindenött vagyon a bíróság, ahol lejond a polgárság“ stb; Antal ebben csak megnyugodnék, „de azért, ú. m., mégis pilist kellyene nyiretnyi.“ Ezt aztán *Borbás* bíró azon hatalmas érvvel torolja vissza, t. i. hogy „bolondnak szokták a fejét megnyírni, es kappannak szokták a tarját elmeteszonyi“; s nagy szépen ki kezdi neki fejteni tizenkét egész lapon, t. i. „amint en hallottam a predikációban“ (ezzel indokolja szerző bíró uramnak theologiai tudományát): mi s hányféle a papság, hogy t. i. belső es külső (külső), azaz egyik lelki, es másik testi; kifejti a lelki papság tisztit, mely az áldozás, a predikálás s az imádkozás. *Borbás* bírónak, látjuk, igen hü

*) Részletesb es idézetekkel támogatott életét l. A Magyar Költők Életében, Munkáim III. kötete 59—60. lapjain.

emlékező tehetsége van, mert szépen elmondja tán épen jó Sztárainak egy e tárgyú beszédét, melynek mind szerkezete igen dicséretes, mind érvelése szabályszerű, s bő bibliai erudícióval van támogatva, s szentirási helyekkel illendőképén átszőve, melyek a könyv szélén hülségesen idéztetnek is. Tetszik is a kezetes előadás Antal bírónak, melyivel be volna bizonyítva, hogy, a mennyiben mi világiak is ekkép áldozunk, predikálunk (t. i. tanítjuk a mieinket) s imádkozunk, szinte papok volnánk. De, s ez Antal bíró aggodalma, „mit teszünk tehát a papokkal, hogyha minnyájan papok vagyunk?” Azonban Borbás erre nézve is meg tudja őt nyugtatni: „Mit teszünk a bírakkal, hogyha minnyájan polgárok vagyunk? Lám, azt mondják hogy minden ember bíró az ő házában, de azért ugyan nem lehet az város főbíró nélkül, es esküttek nélkül, kik az úrnak akaratját es parancsolatját a községnek megmondják, kik az városnak törvényét es igazságát őtalmazzák, az úrnak adóját beszolgáltassák, es a népet az úrnak szolgálatjára igazgassák”. Ilyek aztán lelki dolgokban a „lelki bírák es lelki pásztorok”; s most, ismét két lapon, e *kiűs* papság tiszteit adja elé, mely szerint az a predikálásban es tanításban áll: „Mert miképpen nem jó pásztor az, a ki az ő keze alatt való juhokat nem legelteti, es szép zsíros füvekre nem hajtja, hanem csak eszik, iszik, aloszik: akképpen a mely lelki pásztor, plébános, nem predikál, hanem csak tornikál, a községet jóra nem tanítja, hanem inkább visszafordítja: nem lelki pásztor az, hanem inkább lélekvesztő, lopó, lator, tolvaj es farkas es a t.” (26. l.) Második fő tisztek, folytatja, az igaz papoknak „a szentségeknek igazán való osztogatása es szolgáltatása, hogy az oltári szentségeknek *felét el ne lopják*”. — Az egy species alatti áldoztatásért kapják itt ki, mint látjuk, a katolikus papok a magokét, azonban nem új argumentummal, mert már a német Neogeorg „Kereskedő”-jében is előfordúl e vád. A többiben így megyen ez folyvást, midőn Antal bíró azt kérdi: „Ki teszi pappá őket, miképpen nem kenyi-é meg szentelt olajjal, miért nyírték ez előtt meg fejököt?” E kérdésen ismét kapván Borbás bíró, nem mulasztja el elmondani, hogy azt ugyan „ömagok sem tudják, hanem azt hazudják, hogy szent

Pétert Rómában megfogták volt, a templomban egy nagy magas székben ültették volt, es az fejét bolond módra nyírték volt — maga (noha) a szent Péter annélkül is kopasz volt. — S im Antal bíró ezek által meg volna térítve, de — de, mégis, neki a papok barátok azt mondják, hogy nem igaz papok azok, kiknek fejeket meg nem nyírik stb; azért „Jer, ú. m., vonjuk ismeg szembe őket az vicárius eleibe, es ottogyan szóljanak aztán, ha mit tudnak szőlanyi: ne hitessék a szegén községet!” — Természetesen, Borbás bíró ettől nem idegen; s bizva magához: „isten hírével, ú. m., azt en igen akarom, mert en azokat csak enmagam is megborotváltom mint olyan kopaszokat”: s ezzel a hosszú expositió, s vele az első actus, a 31. lapon, be van végezve.

Rövidebb a második, melyben Antal bíró, új tudománya alapján vérszemet kapva, az elébe vetődött Böröck papot rá szorítja, hogy vele a vicáriushoz jöjjen, hol Borbás bíró majd megmutatja, mik ők; s midőn ez szabadkozik: „Nem mégy? ú. mond; de bizony még csak farkval sem csavarítasz, s úgy is eljősz.” S mert Böröck pap valami barát nélkül, kinek tudományában s dialektikájában hihetőleg jobban bizott mint a magáéban, csak nem akara menni: „No, ú. mond, nincs arra gondod: elhívom én frátor Lukácsot is a kalastromból; vedd fel csak a hájas breviárt!” De Böröcknek ez nem tetszik — „mert nem akarnám, mondja magában, hogy ismeg fejemre bizonyítanának belőle”. — Antal bíró azonban minden delicatessé félretételével: „de bizony felvészed — így kénytetni — es a szatyorba a palaszok mellé teszed, mert hiszem ez a te serbitelő könyved”: s a jó Böröck pap nolle velle megyen, mert — az erélyes neophyt által menettetik.

A még rövidebb harmadik actusban Borbás bíró Tamás papot, egy már az új tant valló egyházi embert, felhívja: „Ismég szembe kolly mennünk a hamis tar papokkal, mert nem igazolják a ti papságtokat, s ha, ú. mond, a vicárius nem tejjend benne törvént, tehát azonnal pápára menjünk érte.” Tamás pap megyen is készséggel: „Adja isten, mondván, hogy az igazság legyen erősebb az hamisságnál!” S jő:

A negyedik felvonás két jelenete; s itt az egész társaság, melylyel eddig megismerkedtünk, előleges vita után, melyből látjuk hogy Antal bíró immár teljesen az eretnekekhez állott, a vicárius elibe viszi a kérdést, hol Antal bíró drasticus irányban követeli, hogy csak érdemes emberek tetessenek papokká, és — pénz nélkül! A vicár üres fenyegetésekkel nem boldogulván: „bizony a pápára viszlek én titeket“ úgy mond, s így:

Az ötödik actus, a drámai hely-egység félretételével, már Ő Szentségénél perdül le. A vicár, a püspök, úgy Böröck pap és Lukács frátor is lemondanak, ha a pápa velök nem gondol. A vicárius vádolja Tamást eretnekséggel, a pápa megégettetéssel fenyegeti, Borbás azt kívánja hogy Tamás gazolhassa magát, a pápa kénytelen beleegyezni, de „ha meg nem bizonyíthatja, ú. mond, bizony ezennel megégettetem.“ Frátor Lukács már tart a rossz kimeneteltől. S megindul a vita. Tamás pap képviseli az új tant: megtámadja a római papságot, a pápára ráolvas a szentírásból, nagy Gergelyből, még a breviárból is (az 58. lap oldalglosszája szerint az esztergamiából), s minden erősségeikből kiszorítván a tudatlanoknak rajzolt főpapokat, s ekép lorásván őket, Antal bíró triumphál: „Hála legyen az istennek, hogy torkunkról elvethetők őket: többé ne tartsunk immár efféle néma ebeket!“ (azaz kik nem predikálnak); és Borbás csatlakozik: „Bizony ne, hanem jámbor papokat es predikátorokat!“ s im kész — *az igaz papságnak tiköre!*

Tudnillik a darab iránya kimutatni milyen legyen az igazi pap; s ezt szerző, nem ugyan valamely érdekes mesében testesíti meg, nem alkot külső cselekvényt; de alkot igenis belsőt, levén haladás és változás a személyek gondolkodása és elhatározásaiban. Antal bíró megtérítették, kétkezdőből határozott protestáns lesz; Tamás, a reformáció képviselője, elleneseit egyik sánczukból a másik után kiveti, s így győzván, ezek, kétségbe esve megállhatásokon, kénytelenek már-már más konyér után látni. Igaz, hogy szerző nagyon könnyűvé teszi Tamás uramnak a győzelmét, mert a katolikusok eleitől végig passive, s mindenben ráhagyólag viselik magokat; igaz hogy okoskodásai s társai chórúsának

kisérete meglehetősen adag gorombasággal van fűszerezve; de amazt iránya indokolja — fogta volna csak a jó Sztárai a dolgot tárgyilagosabban, közönségének bizonyosan hangos beavatkozásaival találkozott volna; emez pedig mindenütt kiváltsága volt a theologusoknak, akár mint írók vagy szónokok, akár mint tan- vagy színiköltők léptek fel. De dicséretére válik a szerzőnek a szigorú szerkezet, a dialóg jellemzetessége és folytonos élénksége, valódi drámaisága, kivételével természetesen a Tamás első actusbeli predikációjának, melyben az egész tanszerű készlet lerakandó volt; végre azon bár nyers és darabos, de ép egészséges népi hang, a két bíró délezeg hümora, s a népnyelv eredeti fordulatai, melyek együtt a darabot XVI. századbéli népies költészetünk teljes figyelemre méltó egyik maradványául tüntetik ki.

Nagy mértékben noveli a darab becsét az erkölestörténeti alap. Kétségkívül életképpel van itt dolgunk, melynek vonásai, ha torzítottak is, de az életvalóságot a torzítás fátylán keresztül is nem lehet fel nem ismerni. Én ugyan meg vagyok győződve, hogy Sztárai, saját élményeiből vette mindazt, mi itt a vallást és egyházat illetőleg úgy a világiak mint a papok scénaiban előfordul: a felekezetek észjárását, a populus felfogását, a szelűben folyt viták minőségét; ezek mellett Tamás papot, ez alapjában komoly alakot, kiből Sztárai bizonyosan magamagát akarta személyesíteni, saját gondolkodását s érvelési készleteit, melyekkel térítéseiben a drávamelléki papok és barátok irányában élt. S ha a buzgóság, a keserűség élessé és igazságtalanná teszi őt, nem szabad felednünk, hogy neki is bokros bajai voltak reformátori pályáján a régi egyház képviselőivel. „Longum esset enarrare — írja Tuknai Miklóshoz intézett egyik levelében*) — quos conflictus cum sacrificulis Papae hoc septennio, in annunciando Dei verbo habuerimus. Hoc tamen satis est scripsisse, quod eos ubique vicimus, et tanquam lupos ab ovili Christi procul fugavimus, atque alios trans Titium fluvium, alios vero trans Savum flumen ire coegimus, ultra Sauromas videlicet, et ultra glaccalem Caucasum, ut canit ille.

*) Lampénál a 103. lapot.

Hoc anno in feriis pentecostes, tempore Synodi circa Valpó et Valkóvár, duobus proeliis eos superavimus (a XVI. században másutt és nálunk divatos nyilvános szóvitályt érti), atque nonnullos per timorem sub capisterio, tribus mulieribus desuper sedentibus, latere coegimus, unde iava Selavis natum est proverbium: Popge pod Coritom, pod Troyam senom. És valóban, ilyen surlódások és fujlemények drámai szabad megalakításának tartom én a Sztárai darabját; s ez annak történeti jelentőséget is kölcsönöz.

Egy szót még *Huszár Gál* ajánlóleveléről, mielőtt Sztárai második darabjához átmennék. E férfiú is egyike volt a magyar reformáció nevezetesebb embereinek, az egyházban és irodalomban egyformán; amott mint térítő, több gyülekezetek alapítója, predikátor és superintendens, itt mint író, kiadó, nyomdász. Életében eddig még nagy hézag van: tudatott hogy Magyar-Óváratt mint predikátor, superintendens, író és nyomdász működött; de mikor került Pápára, s mikor halt meg, azt nem tudjuk. Már Németh János felhasználta Veranesicsnak feljebb idézett helyét, mely szerint Huszár 1560-ban Ferdinánd király parancsára elfogatott és Kassán őriztetett, a honnan Egerbe a püspök elibe volt hozandó. S im e helyek s a komédia szóban forgó ajánlólevele érdekesen illusztrálják egymást. „Nem csak a Mátyusföldét es Csallóközt fosztá meg, ú. mond, az Oláh érsek a nagy istennek igiétől es a Krisztustól szerzett sakramentumoknak igazán való kiszolgáltatásától, hanem, a mint értem, a tí tartományokban is“ (t. i. a bányavárosokban) „haddal kezdötte a szegén kiföldi plebánosokat kergetni es nyírnyi, mintha a megnyomorodott Magyarország feje nyírt emberek nélkül szükös volna (azaz szükölködnék). Kinek, a mint szent Ézsajas mondja, a tudatlanság miatt lett ekképpen romlása. Annakokáért a Sztárai Mihály mesternek könyvére találkozáván, melyben ő afféle nyiredéknek hasznát magmagyarazza es megmutatja, hasznos dolognak vélem a keresztyéneknek idvösségére hogy kinyomattassék...“ stb. Oláh Miklós tehát 1560-ban, midőn a régi egyháznak romaiból felépítése mtívét zsinat, igazgatás, tanítás stb által, megkezdte, im tettleg is kizavarta egész vidékekből az új felekezet papjait: s a

királytól támogatva megindította azon üldözést, melynek épen ez évben Huszár Gál is zsákmánya lett, kit a Csallóközben működött küldönczök, a két-három mérföldnyire fekvő Magyar-Óvárból, egy csendes éjjel, néhány óra alatt, könnyen áthozhattak a Dunán. Ezt új adatúl az egyháztörténethez; s ennyit gr. Apponyi Sándor úr leletéről.

De ugyane lelet egy más felfedezésre is vezetett. Évek óta bírok egy, ép korában 58 lapból állott, a kolophon szerint 1550-ben nyomtatott, kis 8rétű könyv töredékét, két ívnyedtet csak, melyet valamely dialogizált pamphlet maradványának tartottam, s költészettörténetemben (1854. I. 193. l.) így hoztam fel: „Egy prózai satira a katolikus papok nőtelenységét gúnyolja beszélgetés alakjában“: s im az Apponyi unicumá képezzé tet: azt biztosan meghatározhatni. E szerint bátran állítom, hogy az nem egyéb mint *Sztárai Mihálynak egy régibb, a Papság Tükörét* kilencz évvel megelőzőtt, *szindarabja*, melynek, ha eméhez hasonlóan szerkesztett czíme volt, az így hangozhatott: „*Comoedia lepidissima de matrimonio Sacerdotum*“; s melyet im bemutatván, nehogy elveszzen, teljes hűséggel átírok.

(Beszéllő személyek: *Antal* bíró; *Borbás* bíró; *Bereck* pap; *Tamás* pap; *Vicarius*; *Pápa*; *Gyermek* [Epilóg]).

D iv első leveis = 49. és 50. lap.

(*Tamás* pap beszél):

házas volt: *Histor. Ecele. lib. 10. Cap. 5. Bonifacius* pispec, *Iocundus* neuű papnac fia volt. *Gelasius* pápa, *Valerius* pispeknek fia volt. *Polycrates*, az *Ephesumbéli* pispec, más pispec fia volt. *Eceles. hist; lib. 5. cap. Christus* Wrunc halalának vtana négy száz, kilentzuen négy esztendőbe élt *Agapétus* pispec, ez *Gordianus* papnac fia volt. *Ismet Christus* WRunc halalának vtána ötszáz, harmitz három esztendőibe élt *Adriánus* Pispec, ez *Hilarius* pispeknek fia volt. *Ismet Christus* Wrunc halála vtán, 873, esztendőbe

élt Romai Iános pispoc, ez Leo papának fia vólt. Im-
már kedig telyefséggel chac őtszáz, őtuenhárom esz-
tendő, hogy telyességgel eluöttéc à papoktól feles-
ségeket.

PAPA. Az időbe, melyről te most emlekezzel,
vgy vagyon, házassac vóltac à papoc: De nē papko-
rokba házassottac meg: hanem az előt, es vgy lőttec
azután pappá: De most mind pap, mind barát chac
néki megyen.

TAM. P. Szent Pál eszt mondgya: 1. Corinth.
9: Auagy nem szabadé, vgy mond, minékűnc feles-
ségűnket vclűnc vifelnűnc, miképē Péterneec, es Ia-
cabnac? Szent Pál, mikor eszt irta. michoda álapat-
béli ember vólt akkor? Szűz voltè: házassac auagy őz-
uegy voltè:

PA. Bezzec szűz volt.

TAM. P. Eszt nem bizonyithatod soha: Inkáb
eszt bizonyithattyuc az ő mondasából, hogy szinte
ackoris felesége volt. Nó, legyē ez, hogy szűz vólt:
Ved eszedbe mit mond it: auagy szűz, auagy őzuegy
volt, de aszt mondgya it, hogy szabatsága vagyon
feleséget venni, es aszt véle viselni. Szent pál kedig,
pap voltè akkor, mikor eszt irta auagy nem?

PAPA. Bezzeg pap.

TAM. P. Ha pap volt, es aszt mondgya, hogy
szabadsága vagyon feleséget venni, es véle vifelni,
hogy nem volna tahát à papoknac szabad meg hà-
zassodni

D 4. 5. = 55. 56. 57. 58. lapok.

(Vicarius beszéll)

attyamfia Beretz pap: Keressűnc mi is egyet egyet
magunknac: Mert az vrain meg osztozánac az
apatzáckal.

BERE. P. Találunc miis magunknac: chac ne
restelkedgyűnc.

VICA. Nem kellene am szinte hatra maradnunc.

BERE. P. Had én ream chac: En meg szerzem,
io vicarius vram. Vay ki szép két leant tudoc egyűt.

BORB. B. Hiszē vége lehet volt etzer à soc
hamisságnac.

ANT. B. Eszt szeretem, hogy iámborul meg
akarnac hazassulni: Maga bizony előszer nem
tetzic vala.

BORB. B. Nám mondám, io szomszédom, hogy
io az igaz házasság.

ANT. B. Bizony io: De én annakelőtte enyi
végre nem érttettem volt: Mert engemetis elhitetec
volt à soc hamis papoc, barátoc. De ag eb volna, ki
eszt ioua nem hadnaia.

BO. B. Bátor, még holnaputanis à legyen, à ki
eszt ioua nem hadnaia.

ANT. Kérlec tégedet, io borbás biro, io szom-
széd vram, hogy ennékem meg bochás hogy ilyen
dérrel durral szoltam veled: Mert, à mint ennek-
előtteis meg mondam, engemet à soc hamis papoc,
barátoc hitetec vólt el.

BOR. Isten meg bochássa: De ennekutana ma-
gadat efféléktől meg oltalmazd.

ANT. Minden igyekezetem es akaratom az:
Azért ió szomszédom, Isten legyen veled.

BORB. Te veledis, ió Antalvram. Amen.

GYÉRMEC.

Tisztelendő vrain, halotta kegyelmetec à vette-
kődést, mely vólt az vrain közet, az WR Istenneec
szent szerzífte felől, az igaz hazasság felől, Az egyic
pártnac beszédéből meg érthette tū kegyelmetec;

mely nagy vakságba es tudatlanságba legyenec azoc, kie à tetetes szűzességet még lelkeknek ismereti ellenis meg akaryiác oltalmazni: es minemű hituansággal akaryiác aszt támasztani, oly móda-söckal, kiknec az WR Istenec szent írásaba sem helyec sem fundamentomac ninch. A másie pártnac beszédéből meg ęrthette kedig kegyelmetec, mely erős fōdamētoma es bizōsága legyē az igaz hazasságnac à szent írásba: Mint ketteleszte legyen abban az WR Istē mindē embereket é széles világon, azoktól meg válua, kiknec az WR Isten à maga meg tartáffoknac, es az igaz szűzességnac ayandékat adta: Mert azokat az WR Isten é szent hazasságnac rendelésébe nem kōtteleusste, mint kegyelmetec bōuen è vetekōdesbe meg halotta.

Adgyunc ezokaért minnyaian telyes szűből hálát az WR Istenec, ki az ō szent Igasságot, az ō nagy kegyelmességéből, meg ielentōtte: Es keryiūc ōtet, az ō szent fianac, à mi Wrunc Iesus Christusnak általa, hogy az ō szent lelkeuel meg ayandekozzō, hogy az ō igasságát naprol napra iobban meg ifmerheffūc, es ez által à meg ifmert igasságba meg erōssittessūnc: hogy minden tenélygeft hátra hagyuan, tisztā az ō szēt akarattyāt keuefsūc. Amē.

CRACOVA
NYOMTATOT KE-
rekotzki Ferentz által.
1 5 5 0

Már a beszéllő személyeknek ezen s a későbbi, azimént megismertetett, darabban azonsága a kettőnek közel rokonságát sejdítetté: a szerkezet, a mennyiben e töredékből is gyanítható, az alakoknak e pár lapon is felismerhető azonos

jelleme, a dialóg vitele, a hang, nyelv, az irány, s végre az Epilogus (Gyermek), mely megfordított hasonmása a Papság Tiköre személyesített Prologusának — kétségtelenné teszük előttem, hogy azon szellem s azon toll művének maradványa fekszik előttem, mely emezt alkotta meg.

Ugyan is látni e töredékből, hogy a vitás kérdés, a coelibátus és a papi házasságé, itt is Antal és Borbás közt merült fel mindjárt kezdetben, épen úgy mint amott az „igazi papságé”; Antal bíró az első mellett itt is hevesen foghatta, mert maga mondja a vég jelenetben: „Engemet is elhittetek volt a sok hamis papok, barátok. De ageb volna, ki ezt jóvá nem hadnaja”, s meg is követi Borbás bírót: „Kérlek tégedet . . . jó szomszéd uram, hogy ennékem megbocsásás, hogy ilyen dérrrel durral szóltam veled.” Hihető, hogy itt is aztán vagy Borbás bíró, vagy maga Tamás pap tárgyalta tanszerűen a kérdést, és bizonyos a Papság Tikörének egy alább idézendő helyéből, hogy itt is kikötött Antal bíró Bereczk pappal, hogy itt is, mint ott, a vicarius olibe vonta, hogy itt is fejére bizonyítottak saját breviárjából, mint ott, végre bizonyos, hogy itt is a pápára történt az appellálás, kinél szinte az egész társaság megjelent. Már itt épen Tamás pap beszéllgetésével találkozunk az első töredék elején, ép úgy mint amott, s ez nem csak a történelemre, hanem, mint amott, főleg a szentírásra építi érveléseit; a pápa itt is ép oly engedőleg viseli magát, mint amott, s miután Tamás pap itt is győzött — mint a darab végéből kitűnik, s máskép várható sem volt (mert e rész a töredékben hiányzik), végre megadja magát, szinte mint amott, a vicarius is, Böröczk pap is; Antal bíró is teljesen megnyugszik, s örvend: „Ezt szeretem, mondván, hogy jámborúl meg akarnak házasúlni, magabizony (azaz noha) előszer nem tetszik vala”; Borbás bíró szintoly hetykén, mint amott, agebezi a kath. papokat; s az Epilóg itt utólag vonja ki a történetekből azt a tanúságot, melyet amott a Prolog előre jelentett be.

De tán külső érv követeltetik? Találunk azt is, s épen a Papság Tikörében. A mint t. i. Borbás bíró ennek első jelenetében Antal bíróval találkozáván, ezt, ki, mint ezimént láttuk, nem rég a papi házasság kérdésében a protestáns

tant fogadta el, töprenkedni látja, kérdezi tőle: „Mi dolog az, Antal bíró? *ismeg nem tetszik-e teneked a Papok Házassága?*“ (t. i. mint a múltkor nem, mikor aztán tisztába hoztuk a dolgot); s Antal felol, világosan az előbbi darab érvelésére gondolva: „De imár azt igazolnám“ (azaz igaznak tartanám a múltkori vita után) „mert az, *isten szerént vagyok*“ (t. i. épen az volt, mint a töredékekből láttuk, a fiú érv, hogy isten rendelt: a házasságot). Ki tagadhatja, hogy itt egy megelőzött actióra van ezézés, arra t. i. melynek töredéke fokszik itt előttünk? — S im most értjük már a többi homályosb vonatkozásokat is: mint a Papság Tüköre 31. lapján, a hol Antal bíró így szólítja meg Borbást: „Jer, vonjuk is meg szembe őket a vicárius eleibe, es ottogyan szóljanak oztán, ha mit tudnak szólanyi“; t. i. mint a minap tettünk a papi házasság vitatása alkalmával. A 32. lapon Böröczk pap fél a breviárját elhozni „mert nem akarnám hogy is meg fejemre bizonyítanak belöle.“ A 33. lapon Borbás Tamást szólítja meg így: „Is még szembe kely mennünk a hamis tar papokkal, jó Tamás uram“, a 35–6. l. pedig: „De bizony — rival Borbás frátor Lukácsra — nem mégy oda, kankó! (t. i. a vicáriushoz, és egyedül) mert is meg visszaköszörül-nél ötet *mint e tegellen*“ (azaz a minap): s im, itt újra figyelmezzünk!

Vicárius uram Böröczk pappal együtt már el volt a töredékesen ismert darab végén határozva a szent házasságra, mert hiszen ezer esztendőn túl megházasodtak a kath. papok, s isteni szerzet a papi házasság is, s azért mondja: „Atyámfia Böröczk pap, keressünk mi is egyet-egyet magunknak“ (t. i. feleséget); *itt pedig azt tudjuk meg, hogy azóta, még pedig minap óta, Lukács frátor visszaköszörült: a vicáriust, azaz levette e szándékáról: Vajon nem kell-e itt egy közbe eső harmadik darabot feltennünk: egy trilogia második tagját?* melynek tárgya az lehetett, mint igyekeztek a szerzetesek, kik mint ilyek soha sem házasodhattak meg, tán irigységből, lebeszélni a világi papokat a házasságról. De e kérdést további támpontok hiánya miatt hagyjuk. —

Csak a „Papok Házassága“ nyomtatási helyére még egy észrevételt. A krakai nyomtatók közt Kerokockit nem

találok. Sztárai tartózkodása is — mert 1550-ben ő Laskón, a Dráva mellékén lakott — nagyon távol esett a lengyel fővárostól. Aztán összehasonlítván betűit s alakját más akkori nyomtatványainkéval, majdnem bizonyosnak állíthatjuk, hogy e színdarab Kolosvárt, Heltai és Hofgreff nyomdájokban készült. Azonban Erdély is messze van a Drávától! Igen, de Magyarországon akkor nem volt nyomda; továbbá ép ez időtájban volt összeköttetésben Heltai az alsó vidékkel, ott készítettén némely tolnai (névtelen) papokkal Jézus Sírak és Böles Salamon könyvei fordításait (Kolosv. 1551, 2). Végre Sztárai személyes ismeretségben lehetett Heltaival, miután ő ha csakugyan egy személy a maga Tamás pappjával, Erdélyben szenteltetett fel, mint a Papság Tüköre 56. lapján tudjuk meg, hol a pápa kérdezvén Tamást: „Hol ördögbe vagyon az a tí pispektök?“ (t. i. ki téged pappá tett), ez azt feleli: „Nem ördögben, hanem Erdélyben.“ — De elég. Hadd rekeszsem be e tárgyat egy fontosabb kérdéssel:

Irodalomtörténetünk ma egy új fejezettel gazdagodott. E szerint mily helyet foglal majd annak drámai szakában el Sztárai?

Bornemisza, mint kezdetben érintetett, 1558 írta Elek-tráját, Karádi Névtolene 1561 után Balassáját, Szegedi Theophaniája 1575 jelent meg, s a Tragikomédia, mert kétszögtelesen német példa nyomán született, 1571 előtt nem iratbatott: Sztárai Papok-Házassága pedig (mely, kérdés, első kísérlete volt-e?) 1550-ben jelent meg, s így ezentúl minden esetre Sztárai lesz megindítója irodalmi drámáknak. Például neki a tárgy választásában a németek szolgálhattak ugyan, kik közt Neogeorg Tamás már 1538 írta a korra vonatkozó első pápaelleni színdarabját, Panmachiusst, még pedig deákul, s így Sztárai azt olvashatta, értette. Mindazonáltal lehet, hogy nem ismerte azt, s hogy valaminek Szkárosi Horváth András 1542-ben szinte előkép nélkül kezdte írni hatalmas feddő költeményeit, úgy ő is, idegen példa nélkül, használhatta fel vallási polemiái számára azon *formát*, mely előtte, a páduai egyetemnek classicai műveltséget nyert növendéke előtt, irodalmilag is, de az életből is, ösmeretes volt. Mondám *az életből is*, mert ha már a XIII. század óta el látjuk hatal-

mazva honunkban a mystériumokat, s fennmaradva még a protestáns korban és protestáns népünk közt is; ha a Jagellók korában a színjátékok annyira el voltak terjedve, s oly köz szenvedély tárgyai, mint a kortanu Zsámboki emlékezetben hagyta; s ha „Balassa Menyhárt“ példájából, mely szinte a jelenkorból vette motívumait, a megelőzőt évtizedekre szabad visszakövetkeztetni, s feltenni, hogy a kor vándor színészei már elébb is tárgyaltak kortörténeteket és korviszonyokat, mikép azt egykorúlag a hegedősök is merték tenni, s ép oly bátorsággal és élességgel mint majdan a „Balassa“ szerzője: úgy nincs valószínűtlenség benne, hogy Sztárai, az első reformátorok egyike, a németföldi előzmények ismerete nélkül is, színre vitte egyházat, és tán vallást is, illető vitáit. S mert ezélja nem a dráma, hanem az *ivány* volt, melyet abban kifejtett, mely egy volt élete feladásával; s mert ő, adott, konkrét, még pedig őt körülvevő viszonyokból szötte (bármily) cselekvényeit: kétségkívül *teljesen eredetinek* is tekintendő. Másfelül a mint nem volt alakító képesség, biztosság s némi könnyűség nélkül, úgy a drámai nyelvet is, mely nála erősen népies és eredeti, bizonyos gyakorlottsággal kezeli: a miért igen hajlandók lehetünk hinni, miszerint drámai Músája 1550-től 59 ig aligha szünetelt, s nem lesz merész feltevés, hogy nem csak a coelibátust s a papkérdést, hanem egyéb rokon kérdések megoldását is e formában kísérlette meg, mely annál alkalmasb volt eszmék terjesztésére, mert az előadás semmi nehézséggel nem járt: minden iskolával bíró községben könnyen eszközölhető lévén az iskolai ifjúság által, még pedig minden theatrális készület nélkül, nem csak templomokban, iskolákban, helységházban, hanem ezek udvaraiban vagy más nyílt téreken is. Így ment ez Németországban is épen. A belső hihetőség ellenében, hogy Sztárai tevékenységét nem meríti ki e két darab, keveset nyom az, hogy hát miért nem bírunk tőle többet? hisz e kettő is e napig ismeretlen volt, s mind ketteje csak egy-egy példányban, sőt az elsőnek csak egy nyolczad része, maradt fenn. Aztán a színdarabokat, itt mint másutt, csak kivételesen nyomtatták ki, legtöbbit nem, épen úgy mint ama históriás énekeket épen nem, melyekből még a század második felében is, a nem-

magyar Brutus János Mihály egykorú tanúsága szerint, a magyar ifjúság, hazája történetét ismerni tanulta.

Mind ezek után Sztárai úgy lesz ezután irodalomtörténetünkben említendő, mint ki, eddigi tudunkra, egyházi actiókat először dramatizált. Hogy pedig e példa nem maradt követés nélkül, hihetővé teszi azon hév, melylyel a vitázás és gyűlölködés e téren folyt; azon részvét melynek az e tárgyú verses és prózai (tudományos) irodalom ez idétt örvendhető; s mutatja a többször említett „Balassa“ is, melynek jó részében e hangok zengenek vissza, hol Oláh érsek térítési igyekvései s állítólagos kereskedése az abszolutióval tétetnek pellengérré, bár több nyersséggel mint a milyet a komoly szándékú Sztárai enged magának, noha ő is — sokat enged.

II.

EGY NÉPIRODALMI EMLÉK

1550—75-BŐL.

A szegény nők minden időben ki voltak téve nem csak a férfiak által iratni szokott gúnynak, hanem az életben is férjeik rosszbánásának, mely szinte rendszerre képeztetett ki. A mai színházjáró előtt is ösmeretes Shakespeare híres vígjátéka: „A zsémbes nő orvoslása.” A magyarnak közmondásai közül hányszor nem halljuk, ha csak tréfásan is, emlegetni ezt, hogy: „Az asszony verve jó!” Csodáljuk-e aztán, ha XVI. századbéli gúnyoraink leginkább e témát variálják?

S ó három pendül azon unicum is, melyet szerencsém van ezennel bemutatni. Nem az elmésség, mert az nincsen benne, hanem az irány ad neki némi jelentőséget; s lehet hogy a „tudományos” gastronóm is lelend némi támpontokat a kor ebbeli erkölcsi nyomozásában. Végre érdekesnek tartom a kiállítás alakját. A darab nyílt ívet mutat („Placat”), táblázatos beosztással, s világosan falragasztnak vagy üveg alá tétel végett készült így, hogy múlató helyek, kocsmák, tün — gyengéd házi gazdák szobájok falán is emlékeztesse az asszonyokat szorgalomra, a férfiakat pedig nyers tanácsaival megnevettesse.

A nyomtatás helye és éve niucs kitéve; de alig kételkedhetünk, a nyomdai készület összehasonlítása után, hogy az Kolosvárt, a Heltai műhelyben, tehát a XVI. században készült; sőt hogy ekkor, azt a helyesírás is bizonyítja. Különben az egy szinte XVI. századbéli erdélyi nyomtatvány borítótáblájából (nem használtatván még akkor papíroskéreg) a Sztárai fentebbi szindarab-töredékével együtt, van kiáztatva.

Az egésznek pontos, és hibáival együtt, hű másolata itt következik.

IGEN HASZNOS ES DRAGA
NEMES RECEPTVM, AVAGY ORVOSSAG,

mikoron az asszonyi allaton auagy az szolgáló leanyon, tunya, rest, auagy ezázozgo szin vagyon: Er-ről a betegségről talaltatot Bodalrius könyuéből, es Aesculapiusból, Galenusból, Hypocrates könyuéből, Es egyéb bánatos Doctoroknak könyuekből: Az Tudos es Bőlez Doctor által, (kince: neue) Nem gondoloc vele: őszueszedötttet.

ELŐSZER MIKORON EZ E BETEGSEG AZ
FELLYÜL MEG NEUEZET SZEMELYEKET
GYÖTÖRNE. VÉGY:

Vegyen az oruos Doctor	}	Hasáb kapoztat.	} Mindenikben fel fertált, egy óraig.
		Kert sőuény Salátat.	
		Bott leuet.	
		Páltza faczarékot.	
		Karó borsót.	
		Darab fa Pépet.	
		Vella Epet.	
		Dorong peczenyét.	
		Sulyoc Máiat.	
		Mosófa Lepént.	
		Czép hadarófa Fánkot.	
Láb Téryiet.			
Szec lábbol süttöt Pastétat.			
Erős ököll huppogást.			

LEGYEN EZEKBŐL KENET.

Es ez fellyül meg mondott oruosságot, ragd egymás vtán az beteg személyneec az feiére, ágyékára, kariára, es lábaira, es mind addig kenyed vele, miglen az veres es kec veritéc ki származik rayta, annac vtánna töröld le az őt Viú fűnel.

Touábbá, ha az fellyül mondott kenet... (hiányzik)... nagyob ereie legyen.

Végymindenikben:	[Kereztelte porat.	} Mindenikből egy fontot.
	[Esse árnyékat.	
	[Dazti szelet.	
	[Bosla porrat.	
	[Kochent Etzetet.	
	[Ezer Lo utegetessét.	
[Bustya szitkot: es valamimemű szitok vagyon:]		

EZEKBŐL LEGYENPOR, ES ELEGYITTESSEC ŐSZUE AZ FELLYÜL MEG MONDOTTACKAL.

Igen io, ha Pillulakat is csinálnac ez ide hátra meg neuzet Speciesekből, purgalásnac okaért nem haszontalánoc.

Végymindenikből:	[Artzol czapas szederient.]	} A menyí szűkseg es elég.
	[Láb pillulakat.	
	[Oekől huppogast.	
	[Terd méregetest.	

Es legyen Electuarium az könyöc duffolásból: ezekből mind az fellyül meg neuzet szerszámokból, csináltassánac pillula Globisoc, es adgyác az beteg személyneec kelleiteig.

Ez mellet ha akarod, Syruppal meg purgálha-

tot, Es ha akarod, egy más vtán elhetz vele. Az Syrupnac penig effele szerszámot kel venni:

Végý	[Ostor nyelet.	} Mindenikből egy fontot.
	[Szek lábat.	
	[Gusal Nadmezet.	
	[Sópró Nyelet.	
	[Legyező Nyelet.	

Ebből ez Syropból Ital csináltasséc, es estue, reggel, haynalban adgyác meg innya az fellyül meg neuzet beteg személyneec. Ezt penig az beteg személyneec könnyebségére kel adni az oldala felől, avagy ahol az ember gondolna, hogy melly felől hasznosb az mint egy más vtán köuetkőzie.

VEGY TOVABBA TANYER KÖRTVELT.

Ebből legyen Electuarium es adgyanac ebben neki eleget. Hogy penig ez betegség gonosz ne legyen, hogy nem mint előb volt, es hogy az betegneec többet ne árczon.

Végý	[Kopy kápoztát.
	[Aszszu kenyeret.
	[K . . (?) faczarekot.
	[(hiányzik)
	[Heti ehlakást.

LEGYEN EBBŐL ETEC ES AS BETEGNEC KEUESENKINT ADGYÁC.

Touábba à fellyül meg neuzet oruosságot, ne vedd egyszerre mind, hanem egyiket az masic vtán, es alkalmatos időben, mert nagy ereie es haszna vagyon, Mert ha az betegneec egyszers-mind kezded adni, meg vtállya à beteg személy. Es talám halallara is fordulna az oruosságnac alkalmatlan es mér-

tek nélkül való vetele: es az Antidotumnae Dictaia nem obserualasaért avagy alkotmatlanul vele gleseciért fogságra is vetetethetnél.

Hanem mikoron igazan gelsz vele, nagyot használ: es megprobaltatot ez è Tudomany meg annak elötte, minec elötte az Kakasoc futtokban el eytettee Tariaikat.

Immár köuetkőzik olly Tudomany es olly Receptum effele betegségről, miképpen az fellyül meg mondot személyec eleit vehessée betegségeknee:

Végy	{	Aiac kapezolást.
		Alazatos vizet.
		Szemérmetes Gyökővet.
		Io Gazdaszonság leuelet.
	{	Fog nem mutogatást.

VALAMELLY ASZONYI ALLAT AZERT, AVAGY LEANZO ezeket è Speciesek t auagy oruosságokat naponként wyitya: es szüntelen gél vele az fellyül meg neuezet Sargasagtul, auagy beteg szintől ketségnékül meg szabadul, es bőezületben fogia tartani ez szerszámra való költséget. De nem mindenec io ebben è Patikaban menni vafarlani, hanem ezac annac, à ki meg gredemli: Czac az talállya meg ezt è icles oruossagot minden tisztességgel.

III.

BALDI BERNARDÍN MAGYAR-OLÁSZ SZÓTÁRKÁJA

1583-BÓL.

Simonyi Ernő úr becses bizodalmanak köszönöm közölhetését a ezimben említett szótárnak. A XVI. század e neves olasz pásztori költője, Bernardino Baldi, guastallai apát, 1553-ban született, és 1617-ben szünt meg élni. Polygraph volt, hetven munka szerzője, melyek mind kéziratban maradtak. A XVI. század Mezzofantija, minden európai nyelvet beszélt, s még néhány keletit is hozzá. Ily magán tanulmányai gyümölese lehetett e magyar szótárkája, melynek önkezű kézírata a nápolyi királyi könyvtárban tartatik feun. Simonyi úr azt a 677. számig bezárólag maga másolta, a 678—851. számokat egy olasz kéz írta le. Ez első rész befoglalja a magyar alphabet első kilenc betűjét, tehát az A—Gyét, sőt az ő-t is (eu); a más két harmadrész másoltatásáról a felfedező intézkedett. Addig is, míg ezeket megnyernök, veszi az olvasó a már kezünknel levőt.

Baldi szótára tisztán csak vocabulárium, egyszerű szógyűjtemény, nem is szorosán betürendileg sorozva; minden közelebbi meghatározása nélkül a beszédrészeknek, a hason, vagy rokon, vagy külön jelentéseknek, s minden egyéb segédismeretek nélkül. De mint ilyen is mily helyet foglal az szótáriródal munkban? Calepín magyarral pótlott első kiadása 1590., Szikszai Fabricius Balázs vocabuláriumuma 1592., Verancsics Faustó 1595-ben jelentek meg, tehát mindnyája későbbi Baldiénál. Ő, ha ismert magyar szótárt, csak Posti Gáborét ismerhette, az egyetlen nálánál régibbet, mely 1538-tól

68-ig négyszer jelent meg. De hogy ezt sem látta, vagy legalább nem használta, az övének Pestiével való összehasonlítása mutatja. Különbözik a kettő, szerkezete által: ez t. i. tárgyi csoportok szerint rendezi szavait, Baldi minden tekintet nélkül a tárgyakra, betűrendileg, bár így is csak nagyjában; Pesti csak neveket ad, Baldi mellékneveket, névmásokat, igéket, részecskéket is; ezenkívül ő, mint mondám, független Pestitől a magyarázatra nézve is, s így ha gyűjteményének csekély is a becsé, az eredetiség érdemét tőle meg nem tagadhatni.

Mik voltak tehát Baldi forrásai? Hogy magyar kéziratokat ismert, azt helyesírása mutatja, mely meglehetősen állandó nem csak, hanem a XV. s kezdődő XVI. századbeli kódexeknek megfelelő. Ezekből szedhetette részben Baldi szavait, de csak részben; nem kevésnek mind leírása, mind tolmácsolata mutatja, hogy hallás után (mint ő fogta fel) írta le, az értelmet pedig kérdezősködés után tette ki. Én ugyan kétlem, hogy könyvben ily magyarázatokot talált volna: *aruu* (áru): pretium 91.; *akasztas* (akasztás): suspensus 117.; *aggyag*: marcia 124.; *beken* (?): legume 204.; *biro* (bíró): potestas (ez egészen olasz fogalom, giudice helyett, a minthogy másutt csakugyan: *governatore és giudice* áll 189.; tehát mindkét, még pedig különböző, jelentése a szónak, míg legrégebbi szótáraink is csak ítélő bírót ismernek); *deszka* (deszka): tavola 370. assere helyett; *egni* (égni) comburere 420. comburi h.; *elés* (élés): acuto 414. tagliento helyett; *eretlen* (erőtlen): timido 451. debile helyett, mely helyes értelemben csakugyan előfordul 437 alatt; *öltözet* (öltözet): ornamento 511.; *öldöklő* (öldöklő): parricida 315.; *ének* (ének): musica 598. és *enekes* (énekes) poeta 572.; *fellipni* (fellipni): andare 708.; *fő pap* (fő pap) praesidens 639. és *fő pap* (fő pap) pontifex 722.; *foglalás* (foglalás): congiunto 678.; *fedő* (fedő): lite 681.; *fenyő mag* (fenyőmag): ginepro 680.; *gombalyag* (gombalyag): rotondo 796.; *gondolkozás* (gondolkozás): immaginazione 799.; *gyertya* (gyertya): lucerna 801., holott a 776. szám alatt jobb forrásból: candella; *gyorsan*: diligente melléknévvel 811. stb. stb. — Míg sok leírás a tévetege hallomást tanúsítja, péld. *entes, entenni* (t. i. intéés, inteni) 607. 591.,

s általában az infinitívusok *n*-jének kettőztetése, mely az olasz hangsúlyozást árulja el: foranni, obedlenni, elkezdenni, ellene alanni (forranni, obedlenni, elkezdenni, állani) stb. Hallás utáni felfogásról tanúskodik az *as, asbania* (vas, vashánya) is, 5. 6., mik ugyan könyvből véve nem lehetnek. — De találunk hézagokat is, t. i. az olasz tolmácsolat hiányát, mintha szerző, nem kapván a szó értelmét iránt felvilágosítást, azt még a jövőtől várta volna; és szinte azért nincsenek a szók szigorú betűrendbe is szedve; sőt azonagy szó többször is előfordul különböző helyeken, amint azokba ütközött, néha jelentése nélkül is, várva majd annak megtudását, holott azt előbb már felírta volt. Mintha jegyzőkönyvet tartott volna magának, az alphabetum szerint részekre osztva, hogy minden boirandó szót a maga betűje alá iktathasson.

Most lássuk orthographiáját.

A nyújtott *á é ó ú* csak ritkán van rövidjétől megkülönböztetve ennek megkettőztetése által. Találunk tehát ilyeket: aag (sőt aaag is), aagy, faazni; eep, eusueer (öszvér); chook, chalo, borsoo, chickoo, dizno ool; aruu (árú), de igen ritkán; ékezetet *soha*, mert ott van ugyan: aytó 78., adó 80., emlékezu i 553., és edény 576., de ezek aligha nem a különben igen figyelmes másoló önkénytelen elcsúszásai.

A rövid és nyújtott *ö és ő* egyformán *eu*-vel festetik, néha az *u* pontokat vagy kettős ékezetet kap, így: *eü és eüü*. Az utóbbi a kódexekben gyakori; az első (a két pont) azokban nem fordul elő, s tisztelt leírónk itt tán a mostani divatnak hódolt ösztönszerűleg, mely már nem akar nyújtott *ü*-t ismerni; s e feltevésben az erősít meg, hogy a közleménynek azon részében, melyet az olasz, tehát ahoz a mit látott, félénk hűséggel ragaszkodó leíró írt, mindenütt *ü* van, ott is természetesen, hol nem *ö* hanem *ü* fejeztetik ki az *eü* által. — Példák: *cheümeur* (csömör), *deüg* (dög), *eskeünni* (eskönni), *beüth* (bőjt) stb. — Kivételkép az *ö és ő, o, eo* és *u*-val is fordul elő: *fecünni* (fekönni), *elüdgy* (előgy, azaz elegy), *gyüreu* (ejtsd: györö), *fenyü, fö pap* (fenyő, fő), *beükenye* (bökenye, azaz ma bekenye) stb. De ily ingadozások, bár ritkán, a kódexekben is vannak.

Figyelmet érdemel, hogy az egész szótárkában az *ü és üü*

helyett még a középmagyar *ö* és *ő* uralkodik, mint a zárjelekbe vetett olvasásom mutatja.

A *diphthongusokban*, mint még a XVI. századon végig szokásban volt, a mai *j* helyett a valódi vocális *y* t használja Baldi; így fodor *hay* (ez *haj* lesz; aligha a fodorhaj bonctani fogalomnak még volt ez időben szava), faytalan, ayto; — *fej*; feyni; *ey*: éj, dio *hey* (dióhéj); *boy'oryan*: bojtoryán; — *fuyani* (fűjni). — Csak elvéve, s tán a másoló tévedéséből olvassuk egyszer: aito, fájdalom 654, faidalom 653, és fojtanni 742. (fojtani).

Még a consonáns *j* is *y*-nal fejeztetik ki, mind a szók előjén: yaeni; mind két önhangzó közt: biyal, ayak; mind *r* után: fery, epery, boytoryan, boryu: azaz férj, eperj stb. Néha az *y* két ékezetet kap, mint a kódexekben.

Az *összetett mássalhangzóik* azon módon iratnak mint szinte a XV. század második felében a dömések rendszere szerint, s a XVI. században nagyobb részt; t. i.

A *cs* hang *ch*, *chi*, *chy* és *cz*-vel. E szerint: chendes, chinal; chialard; chyer fa, chyeur (csőr, azaz csűr); cziga.

Néha azonban a *k* hangot is *ch*-vel írja Baldi, tehát *olaszosan* (marchese, richozza stb). Példák: chonach, feszech, chodachoppen, sőt elvéve pusztá *e*-vel lágy önhangzó előtt is: faragot cep: statua 740.

Sőt néha elfelejti a magyar *ch* cs-hangját, s tisztázáskor *k*-nak ojtva *k*-val is írja, mint ezekben: alakon, beulken, dikeret, dikerni stb (alacson, böleső, diéséret stb).

A *e* hangot *ez*-vel fejezi ki: arczol, erez (arcól, ére); pusztá *z*-vel is olaszosan: alkapza (állkapca), barazk (barack) stb.

A *gy* hol *gi*-vel: elhagiot, egienes; hol *gy*-vel adatik; egyonget, agyag; de fordul elé pusztá *g*-vel is: fegelmezni.

Az *ly* hang *li* és *ly*-vel: folio wiz; fogoly, barbely.

Az *ny* hol *ni*, hol *ny*-vel: boniomni, fenyos; de pusztá *n*-nel is: feneu fa (fenyőfa).

A *ty* szinte *ti*, *ty*, *thi* és *thy*-vel: borostian; bathiam; bathyam, fathyu; gyertya 801.

Az *sz* többnyire *z*, nem ritkán, olaszosan, pusztá *s*-szel, de *sz*-vel is: abroz, aztal, dezka; annisor, chiassaar, gestenye; chuszni, delszel (délszél), felszel (felszél) stb.

Az *s* mindig *így*, a *ss* is *s*-szel: desa, (egyszer *x*-szel: doxa 402.); a *z* szinte *z*-vel *z*-szel; de érdekes, hogy a *dz* kettős hang olaszosan *zz*-vel festetik: bozza, giazzanni; sőt emitt (jádzani) a *j* hang *gy*-nek iratik, a mely formában e szót ma nem ismerjük, de másokat igen, péld. jore gyere, jönni gyönni és gyünni, a *jó*-ból gyógyít stb.

A vég *g* és *t*-nél olasz létére is néha még kifejezi a gyenge törökszelletet (*h*): fogh, agh, agsagh; both, banath, barath, gyenlokozeth stb; ritkán a szó közepén, mint: bethog 152., bethogseg 198.; sőt néha a szó közepén is: bathur (báthór) 148.

Végre a *v* hang a középkori graphika szerint néha még *u* formára iratik: borotua, auagy.

Vannak hibás leírások is, haugyan a szerzői azok. Így beügnöi áll másolatunkban (bögni) és beügnöes (bögs), hol tán egy *u*-t (nem *n*-t) írt Baldi; a boctiatot 195. tán így olvasandó: bochatot (215. sz. alatt is bochatot áll, s akkor a *h* nézetett volna *ti*-nek, mi könnyen lehet); a beleyti-t 227. belepinek gyantom; a chelez: famiglia 359. chelél lesz; a chitkoo, poledro 337. tán chiekónak iratott; a choduas 320. tollluba lesz, mert 332. alatt choda áll; a beszlenni-ből 262. könnyen kimaradhatott az *e* *v. el*: beszélni; valamint a gazdacsagban 791. a két *c* *k*-t fejezhet ki. Nehányszor pedig az eredetinek *i*-je úgy látszik *e* nek nézetett.

Avúlt szokat hiában keresünk. A XVI. század hajló évei ilyekben általában nem gazdagok. De érdekes az *öszök*, punctura, melytől *öszökélni* származott, de inkább azon *esz*-közt jelenti, melylyel *öszökélni*; a *fogmes* manico; az agy vele 13. mint régi forma: az *alakos* 23. színész értelemben; a *caffor*, baffone 342, mi meglepő; az *erdény*, bosco 472, míg a hasonló *erény*, virtus, 461. épen nem tudom mire vélni!

De már soká is fárasztottam a tisztelt osztályt, s ideje hogy magát a kis munkát elterjeszsem. Híven adom azt, t. i. hibáival együtt, az olaszban úgy mint a magyarban. De könnyítés végett a régi nyelv s írásban kevésbé jártasoknak minden magyar szó után zárjelbe oda vetettem az olvasást a szerző által visszaadni akart kiejtés szerint, hol t. i. az *ö* helyesírása a maítól különbözik; s az én olvasásom az *ö* leírásától csak ott tér el, hol még voltam győződve hogy vagy *ö*

tollhibát, vagy másolója olvasási hibát követett el, mi az olaszok gyakran rossz írása mellett könnyen megeshetett. A hol nem boldogúlhattam, függőben kellett hagynom a dolgot.

BERNARDI BALDI VOCABVLA HVNGARICA

de 1583.

- Alaas (állás): passus (?).
 Alviz (állóvíz): stagno.
 Altal-uth (általút): sentiere.
 Agyag: creta.
 5 As (vas): ferro.
 Asbania (vasbánya): mine di ferro.
 Arany: oro.
 Aito (ajtó): porta.
 Agh (agg): vecchio.
 10 Appatur (apátúr): abbas.
 Alath (állat): animal.
 Arulni (árulni): vendere.
 Agy-vele (agyvele): cervell.
 Atyafiak: parenti.
 15 Arczol (t. i. arcól ütés, pof): schiaffo.
 Alkudas (alkudás): concordia.
 Ados (adós): debitore.
 Atok (átok): maledictio.
 Alunni: dormire.
 20 Ablak: fenestra.
 Aso (ásó): zappatore.
 Aaag (tán: ahtag): fascio.
 Alakos: comicus.
 Arpa (árpa): orzo.
- 25 Aldozat (áldozat): sacrificio.
 Alacson: basso.
 Az: ille.
 Azert (azért): ideo.
 Alkolmatos: habilis.
 30 Amaz: illud.
 Amoda: illuc.
 Asni (ásni): zappare.
 Angyom (ángyom): cognata.
 Aztatni (áztatni): stagnare.
 35 Alazatosság (alázatosság): humilitas.
 Aytonalo (ajtónálló): portiere.
 Azon: idem.
 Amarra: per di la.
 Akadek (akadéék): impeditio.
 40 Alkolmatlan: importuno.
 Alatvalo (alattvaló): inferior.
 Alaa (alá): subtus.
 Also (alsó): inferior.
 Alom (áalom): sogno.
 45 Azon lenni: instare.
 Ayak (ajak): labro.
 Arnyek szek (árnyék-szék): caccalvio.

- Ayandek (ajándék): donum.
 Adositott (adósított): indebteditato.
 50 Alaveteth (alávetett): obligatus.
 Alkolmatosság (alkolmatosság): occasio, oportunitas.
 Artanni (ártani): nocere.
 Altalan - fogva (általán fogva): penitus.
 Arnyikos (árnyikos): umbrosus.
 55 Azot lenni (ázott lenni): stagnat.
 Alnok (álnok): maligno.
 Alnoksag (álnokság): malitia.
 Alma-fa: pomo arbore.
 Akapza (állkapca): maxilla.
 60 Anya: mater.
 Apam huga (apám húga) zia.
 Aaal(áll): maxilla, barba.
 Adni: vendere.
 Abroz (abrosz): mappa.
 65 Aztal (asz'al): tabula.
 Aros ember (áros ember): mercenario.
 Aratas (aratás): messis.
 Arato (arató): messor.
 Aratni: metere.
 70 Appronkint (aprónkint): minutamente.
 Aszony alath (asszony-állat): mulier.
- Ado (adó): pena.
 Ayandekozni (ajándékozni): donare.
 Alkolmatos: commodo.
 75 Aranjos hal: orata, piscis.
 Assitas (ásítás): oscilatio.
 Assitani (ásítani): oscillare.
 Aytó (ajtó): porta.
 Alkodni: pattezzare.
 80 Arazt (araszt): palma.
 Attya (atyá): pater.
 Asni (ásni): zappare.
 Akasztófa (akasztófa): furca.
 Attya fiak (atyafiak): cugine.
 85 Altalhatni (általhatni): passare.
 Adó: pens'io.
 Altal (által): per.
 Alma: pomo.
 Az-utan (azután): postea.
 90 Adni: dare.
 Aruu (árú): pretium.
 Azert (azért): per ciò.
 Akaratos: lascivo.
 Arpa-kasa (árpakása): orzata.
 95 Aag (ág): ramus.
 Avas: rancido.
 Aso (ásó): zappa.
 Aldozni (áldozni): sacrificare.
 Aldozat (áldozat): sacrificio.
 100 Aagsag (aggság): senectus.

- Au'gy (avagy) : seu, vel.
 Abrazat (ábrázat) : forma, specios.
 Alandoo (állandó) : stabilis.
 Alo u'yz (állóvíz) : stagnum, palus. L. 2.
 105 Alami (állani) : stare.
 Alaas (állás) : portus.
 Alapot (állapot) : status.
 Ayandek (ajándék) : dono.
 Alavettot (alávetett) : sotto posto.
 110 Alat (alatt) : subtus.
 Alaya vetni (alája vetni) : submittere.
 Aar (ár) : lesina.
 Alakon (alacson) : basso.
 Adogatni : pagare.
 115 Aag (ág) : surculus. L. 22. 95.
 Akasztani (akasztani) : suspendere.
 Akasztas (akasztás) : suspensus.
 Anyira : tanto.
 Addig : tantisper.
 120 Aagy (ágy) : letto.
 Anny (anni) : tanto.
 Annisor (anniszor) : toties.
 Arulni (árulni) : mercari.
 Agyag : marcia.
 125 Altal (által) : ultra.
 Altaluzni (általúszni) : Altal (által) :
 Ado (adó) : tributo, pensio. L. 86.

- Akkor : tunc.
 130 Akarni : velle.
 Alnok (álnok) : versutus. L. 56.
 Allig : vix.
 Arnyek (árnyék) : umbra.
 Akaro (akaró) : volens.
 135 Akarat : voluntas.
 Addig : usque.
 Annyera : in tanto.
 Agyek (ágyék) : lombo.
 Arazt (araszt) : palma. L. 80.
 140 Arva (árva) : pupillus.
 Almodni (álmodni) : sogniare.
 Agh (agg) : vecchio. L. 9.
 Aradni (áradni) : inundare.
 Aagsagh (aggság) : sonectus. L. 100.
 145 Bogar (bogár) : bucano(?).
 Banyá (bánya) : miniera.
 Barom : bestiamo.
 Bathur (bátor) : animoso.
 Barlang : grotta.
 150 Barazda (barázda) : sulcus.
 Baschtia (bástya) : bastione.
 Betheg (beteg) : infirmo.
 Baran (bárán) : agnello.
 Baratsag (barátság) : fraternita.
 155 Baratom (barátom) : amicus.

- Baard (bárd) : ascia.
 Bathyam (bátyám) : zio.
 Bodog (bódog) : beato.
 Biyal (bijal) : bufalo.
 160 Both (bot) : mazza.
 Buborek (buborék) :
 Bak : capione.
 Bozogan (bozogán) : mazza.
 Betenni : chiudere.
 165 Beko (békó) : ceppi.
 Bekelni (békélni) : pacificare.
 Beuvesseg (bővesség) : abbondanza.
 Beür (bőr) : corame.
 Bis-alma : cotogna.
 170 Borso (borsó) : legumen.
 Beun (bőn) : colpa.
 Beulkeu (bölcső) : cuna.
 Bolond : pazzo.
 Bay-uivas (bajvívás) : guerra.
 175 Beteu (betéve?) : clam (?).
 Budoso (büdöső) : vagabondo.
 Beel, Belseu (bel, belső) : interior.
 Bab : fava.
 Bor-seüpreü (borseprő) : feccia.
 180 Bik-fa : fagus.
 Babona : stregheria.
 Balgatag : sciocco.
 Bizodalom (bizodalom) : confidenza.
 Bizni (bízni) : fidare.
 185 Bendeus (bödös) : puzzo-lente.
 Bolt : fornix.
 Bathiam (bátyám) : fratello. L. 157.
 Bimbo (bimbó) : germen.
 Biro (bíró) : governatore, giudice.
 190 Birodalom : potere, possidere.
 Birni (bírní) : possidere.
 Borostian (borostyán) : hedera.
 Beüth (beüt) : incutere.
 Beniomni (benyomni) : imprimere.
 Boctiatot (bocsátott) : missus.
 Benne : in.
 Bantanni (bántani) : malefare.
 Betheseg (betegség) : infirmitas.
 Boszusag (boszúság) : vindicta.
 200 Boleul (belöl) : intra.
 Bee (bé) : intus.
 Bal : sinistra.
 Bou (bö) : largo.
 Beken (?) : legume.
 205 Beukezeu (bőkező) : liberale.
 Beteu (bető) : lettera.
 Banath (bánat) : ploratus.
 Baiossag (bájosság) : magia.
 Beubayos (bőbájós) : mago.

- 210 Bizóság (bizóság) : man-
cipium.
Beras (béres) : operaio.
Beer (bér) : merces.
Bochatot (bocsátott) : mis-
sus L. 195.
Bochatatni (bocsáttatni) :
mittere.
215 Bankodni (bánkódni) :
attristari.
Barath (barát) : frate.
Beügni (bögni) : mu-
gire.
Beüngöcs (bögé) : mugí-
tus.
Beszilenni (beszilleni) :
narrare.
220 Baratom (barátom) : ami-
cus. L. 155. 216.
Bozza-fa : sambucus.
Baratság (barátság) : ami-
citia. L. 154.
Beüz (böz) : odor.
Bagoly : vesperilio.
225 Borotva (borotva) : ra-
soro.
Beüeu (bönös) : nocens.
Beleyti (belepi) : tegere.
Baba (bába) : mamma, ob-
stetrix.
Boronálni (boronálni) :
erpicare.
230 Bantas (bántás) : offesa.
Befedni : coprire. L. 227.
Be-dugni : serrare.
Barom : pecus.
Bekeseges (békeséges) :
quieto.
- 235 Bekeletni (békeltetni) :
pacificare. L. 186.
Beüz (böz) : fetor. L. 223.
Betenni : ficcare.
Bathyam (bátyám) : bar-
ba (?).
Bekeseg (békeség) : pax.
L. 234.
240 Beün (bön) : peccatum.
L. 171.
Beüntenni (bönt tenni) :
peccare.
Beür (bör) : pelle. L. 168.
Barazk (barack) : persica.
Bors : piper.
245 Beles : sagacia.
Beüntetni (böntetni) :
punire.
Barbely (barbély) : bar-
biera.
Biro (bíró) : potestas.
Bizon : certe.
250 Bolha : pulex.
Beka (béka) : rana.
Bekchka (békácska) :
ranocchia.
Beüfeügni (böfögni) : rut-
tere.
Bozza-fa (bodzafa) : sam-
bucó.
255 Bator (bátor). L. 148.
Beülch (böles) : savio.
Beülcheseg (bölcseseg) :
saviezza.
Botrankozás (botránko-
zás) : scandalo.
Batorsagos (bátorságos) :
securus.

- 260 Bizonyabadalom (?) :
Beszed (beszéd) : ragio-
namento.
Beszleni (beszélni) :
ragionare.
Betenni : claudere.
Bouza (?) : fronte.
265 Balog : sinistro.
Beokenye (bökönye) :
sorbo.
Barlang : spelunca.
Boszorkán (boszorkán) :
strega.
Berhe : brachetta.
270 Barazda (barázda) : solco.
Barazdalni (barázdálni) :
solcare.
Borsoo (borsó) : pisum.
L. 170.
Beüntetes (böntetés)
supplicio.
Boka : tallone.
275 Bika : toro.
Befedni : coprire. L. 231.
Bor : vinum, birra.
Beür (bör) : pelle. L. 168.
242.
Bizonság (bizonság) : te-
stimonium.
280 Bolthaitás (bolthajtás) :
volta, fornix.
Biroszeka (bíró széke) :
tribunale.
Buzá : frumento, grano.
Budosni : vagare.
Beüseg (böség) : fertili-
tas. L. 167.
- 285 Befedezet (befedezett) :
velato.
Befedni : coprire. L. 231.
276.
Bochanat (bocsánat) :
perdono.
Boytorian (bojtorján) :
spicco.
Bimbozni (bimbózni) :
pullulare.
290 Bantas (bántás) : vexa-
tio. L. 230.
Birni magadat : vigere.
Boszualas (bosszúállás) :
vindicta.
Boros : briaco.
Boryu (borju) : vitulus.
295 Bagoly :
Bokor : ginestra.
Bochkor (bochkor) : sti-
vali.
Chyer-fa (cserfa) : que-
cus.
Chonach (csónak) : barca.
300 Chodelkozás (csodálko-
zás) : miraglia.
Chyeur (csőr) : area.
Czerna (czérna) : filo.
Czere-bogar (cserebo-
gár) :
Chesse (csésze) : canna.
305 Czipelus (czipellős).
Chatorna (csatorna) : ca-
nale.
Chiga (csiga) : lumaca,
ostrea.

- Chyatlas (csatlás, v. csatlós ?):
 Czom (?) : rixa.
 310 Chisma (eszima) : stivali.
 Chialard (esalárd) : cattivo.
 Chiche (csecse) : mamma.
 Czouka (esonka) : manco.
 Czel (czél) : meta.
 315 Chillagni (esillogni) : splendere.
 Chodalatos (csodálatos) : mirabilis
 Choda-cheppen (csoda-képpen) : mirabiliter.
 Chodalkodni (csodálkodni) : mirari.
 Choda (csoda) : marauiglia.
 320 Choduas (csodás) : mirabilis.
 Choka (esóka) : gazza.
 Chenka (esonka) : mozzo. L. 313.
 Cheümeur (esömör) : nausea.
 Chomasetanni (csomósztani) : annodare.
 325 Chomos (csomós) : nodoso.
 Chomo (esomó) : nodo.
 Chachogni (csacsogni) : cianciare.
 Chont (csont) : osso.
 Chokolni (esókolni) : baciare.
 330 Chook (esók) : bacio.
- Chontos (csontos) : osseus.
 Choda (csoda) : monstrum, ros mira. L. 319.
 Chech bimbo (csecsbimbó) : mamella. L. 312.
 Cserelni (csereelni) : cambiare.
 335 Chendes (csendes) : mansueto.
 Chapas (csapás) : percosso.
 Chitkoo (esikó) : poledro.
 Chufolas (esúfolás) : burla.
 Chouok (esónak) : battello.
 340 Czedula (ezédula) : cedula.
 Czil (csol ?) : bersaglio.
 Csuffor (esúfor) : buffone.
 Chep (csepp) : gutta.
 Chepegni (esepegni) : gucciare.
 345 Chikorgatni (esikorgatni) : strepere.
 Chikorgatás (esikorgatás) : strepito.
 Czokolgatni (esókolgatni) : basciare.
 Chak (csak) : tantummodo.
 Cherep (cserep) : pignatta.
 350 Chiklandanni (esiklandani) : solleticare.
 Chendes (csendes) : quieto. L. 335.
 Chendesseg (csendesség) :

- Cziga (csiga) : giròlla.
 L. 307.
 Chonketanni (csonkétanni) :
 355 Chirni (csirni=csürni) :
 Chachog (csacsog) : cianciare. L. 327.
 Chaloo (esaló) : scaltrito.
 Cholan (esalán) : ortica.
 Chelez (cseléd) : famiglia.
 360 Chiassaar (császár) : imperator.
 Chuszni (császni) : sdrucolare.
 Chufsag (esúfság) : scherzo.
 Chufolni (esúfolni) : scherzare.
 Czerelni (csereelni) : cambiare. L. 334.
 365 Cheür (csör) : pagliaio. L. 301.
 Chinalni (csinálni) : facere.
 Chalni (esalni) : fallere.
 Domb : collis.
 Darabos : aspro.
 370 Dezka (deszka) : tavola.
 Delszel (dél-szél) : auster.
 Deüg (dög) : cadaver.
 Dragasag (drágaság) : carestia.
 Derek (derék) : schiena o pancia.
 375 Darab : frustum.
- Draga-keü (drágakő) : lapis pretiosus.
 Dulni (dülni) : assassinare.
 Daru : grus.
 Dio (dió) : nux.
 380 Dikeüseg (dicsőség) : gloria.
 Dikeuseghes (dicsőség) : glorioso.
 Dulo (düló) : assassino.
 Dizno ool (disznóól) : stallo.
 Dikeret (dicséret) : laus.
 385 Dikerni (dicsérni) : laudare.
 Dolog : res, opus, opera.
 Dinnye : melone.
 Deüg (dög) : pestis. L. 372.
 Deügeüs (dögös) : pestilens.
 390 Dardia (dárdia) : lanceis.
 Dissno (disznó) : porco.
 Dekerni (dicsérni) : laudare.
 Deüheüsség (döhösség) :
 Deüheus (döhös) :
 395 Desa (dézsa) : martella(?)
 Deak (deák) :
 De : sed.
 Deüg (dög). L. 388.
 Dagadni : tumere.
 400 Dagados erek (?) :
 Dob : tambur.
 Dexa (dézsa) : secchio. L. 395.
 Dolog :

- Dio hey (dióhéj) : ga-
ruglio (?).
405 Dio (dió) : noce.
Deürgees (dörgés) : stre-
pitus.
Egý haz (egyház) : ec-
clesia.
Elhagiot (elhagyott) : di-
serto.
Erez (érez) : metallo.
410 Egienes mezeu (egyenés
mező) : piano da campo.
Erkél : poggio.
Elsen (első) : primo.
Essen patak (essőpatak) :
Eurveni (örvény) : gor-
go, voraggine.
Eulw (ölv) : spaviere.
Eles (éles) : acuto.
415 Epetes (építés) : edificio.
Eüst (üst) : caldrone.
Eeg (egy) : un.
Eztelen (esztelen) : pozzo.
Eztendou (esztendő) :
anno.
420 Egni (égni) : comburere.
Eiun (öv) : cintura.
Enyuu (enyv) : colla.
Eukeur (ökör) : bos.
Ergoly (ergoly ? ba-
goly) : allocco.
Eüs (cső ?) : canale.
Eb : cane.
Enekelni (énekelni) :
cantare.
Enek (ének) : verso, car-
men.
- Eures (öres) : vacuus.
425 Eses (esés) : caduta.
Ebechke (ebecske) : ca-
gnuolo.
Eoltees (élés) : cibo.
Etel (étel) : cibo. L. 427.
Engedelem : potestas.
430 Epe : fel.
Eüvezeth (övezet) : cioto.
Eüuo (önő) :
Egässoges (egészséges) :
sano.
Eusteuk (üstök) : coma,
chioma.
435 Ekes (ékes) : adorno, bello.
Etek (éték) : vivande.
Etkek (étkek). L. 427.
428.
Ereutlen (erőtlen) : de-
bilis.
Edes (édes) : dolce.
Etel (étel) : mangiare. L.
428.
440 Ehseg (éhség) : fames.
Eures (erős) : forte.
Ereus (erős) : fermo.
Euzteuk (öztök) : pun-
tura.
Enyuu (enyv) : colla.
Eureg (öreg) : grando.
Eurvendezes (örvende-
zés) : allegrezza.
545 Eeuldeukleu (öldöklő) :
homicida.
Ember : homo.
Eüntenni (önteni) : ver-
sare.
Ellenség : nemico.

- Eutees (ötés) : colpo.
450 Esmeretlen : incognito.
Ereutlen (erőtlen) : ti-
mido.
Eures (öres) : vacuo.
Eüleü (ölő ?) : vicus (?).
Engedni : complacere.
455 Ehae : ingenium.
Epites (építés) : ristoro.
Eep (ép) : integer.
Eeapseg (épség) : inte-
gritas.
Ertelem (értelen) : in-
telletto.
460 Ertenni (érteni) : inten-
dere.
Ereny (erény) : virtus.
Eü (ő) : ipse.
Ez : hic.
Erszeni (ország) : borsa.
465 Eleolekeздеes (elől-kez-
dés ?) : replica.
Eteleü (ítélő) : iudex.
Eskeünni (eskönni) : ju-
rare.
Esnü : cadere.
Ereutlen (erőtlen) : lan-
guido.
470 Ekes (ékes) : galanto.
Emelni : levare.
Erdeny (erdény) : bosco.
Eureumest (örömest) : li-
benter.
Elfolyo (elfolyó) : liquido.
475 Eulni (ölni) : occidere.
Eleink : majores.
El-adni : vendere.
Erea (érés) : maturitas.
- Erzeny (ország) : borsa.
L. 464.
480 Erdemlem (érdemlem) :
meritare.
Erdem (érdem) : meritum.
Ezer : mille.
Ezerser (ezerszer) : mil-
lies.
Enyim : mio.
485 Emlekezni (emlékezni) :
memorare.
Ehme : memoria.
Elegetenni (elegyíteni) :
miscere.
Engesztelni (engesztelni) :
mitigare.
Eneklenni (énekelni) :
cantare.
490 Eurlenni (örleeni) : mu-
linare.
Egý-pillantas (egy pil-
lantás) : momentum.
Elfeledes (elfeledés) : ob-
livio.
Engedni : concedere. L.
454.
495 Engedelem : complacen-
tia.
Ellene alami (ellene ál-
lani) : impedire.
Ellenzees (ellenzés) : im-
pedimentum.
Essedezni : pregare.
Escila (ecet ?) : aciditas.
500 Eleiben : obviam.
Enyisset (enyíszet) : oc-
cisio.

- Elenissni (elenyiszni) : 525 Egienes-mezeu (egyenes morire. mezö): pianura, equalle.
 Elkezdeni (elkezdeni): incipere.
 Elreutenni (elröteni): abscondere.
 505 Elfoglalni: occupare.
 Euldeukles (öldöklés): occisio.
 Eutkeüzni (ötközni): ritoppare (intoppare?).
 Emberséges: cortese.
 Elhadni: lasciare.
 510 Ellenbe-vetees (ellenbevetés): oppositio.
 Eulteuzet (öltözet): ornamento.
 Ekesseteth (ékessétet): mallectamento.
 Ekessetenni (ékessé tonni): allectare.
 Engedni: condonare. L. 454. 494.
 515 Euldeükleu (öldöklö): paricida.
 Egy arant (egyaránt): egualmente.
 Euröükseg (örökség): hereditas.
 Eutni (öttni): battere.
 Eutees (ötés): battitura.
 520 Ellenseg (ellenség): nomico.
 Eüreuk (örök): perpetuo.
 Eüreük (örök): eternita.
 Erkel (erkély): altana, pergola.
 Ezeveszett (eszaveszett):

- 525 Egienes (egyenes): piano.
 Eultetes (öltetés): pianta.
 Eultetni (öltetni): piantare.
 Ereulni (örölni): applaudere.
 530 Eessoü essni (essö esni): pionere.
 Esscu (essö): pioggia.
 Enekes (énekos): poeta.
 Enek (ének): canzone.
 Eleüte (előtte): avante.
 535 Eleütte yarni (előtte járnai): praecedere.
 Eleüadni (előadni): precipitare.
 Ebedlenni (obédleni): desinare.
 Ebeed (ebéd): prandium.
 Eleuzeur (először): primitus.
 540 Elseu (első): primo.
 Eleubenni (előbbeni): priore, primo.
 Erette (érette): pro.
 Elluetni (elvetni): cadere.
 Eludgy (előgy): misto.
 545 Esses (eszcs): prudens.
 Eükeul (ököl): pugno.
 Eüt szaz (ötszáz): 500.
 Eüven (ötven): 50.
 Eüt (öt): quinque.
 550 Eüt-seur (ötször): quinquies.

- Evezes (avezés): remigiun.
 Evezni: remigare.
 Emlékezni: ricordarli.
 Evezcu (evező): remo.
 555 Eünteüzni (öntözni): spruzzare.
 Ereüsetenni (eröséteni): fortificare.
 Ereü (erö): fortezza.
 Esni: cadere.
 Erdcu (erdö): bosco.
 560 Egeszeges (egészséges): sano. L. 433.
 Ellenseg (ellenség, azaz agg ellenség): satanssa (satanasso?).
 Elegedés (elégedés): sarnitas.
 Ealni (ölni): cadere.
 Erzeni (érzeni): sentire.
 565 Egyeüt (egyött): simul.
 Eleven: vivo.
 Eäue (övé): suo.
 Erdei: silvatico.
 Eüdeü (ödö): tempo.
 570 Eässeüg (öszög): tizzone.
 Esseu (essö): torrente. L. 571.
 Euchia (?): campanna.
 Eunneu (önö): vacca.
 Eures (öres): vacuo. L. 452.
 575 Eüreseg (öresség): vacuitas.
 Eüres (öres): vacuo. L. 452. 574.
 Edény: vas.
 Eer (ér): vena.
 Eteteu (etetö): veneno.
 580 Ekcs (ékes): bello. L. 470.
 Eüreü (örö, azaz ürü): castrone.
 Ennyi: mangiare.
 Estve: sera.
 Estveli: vesperia.
 585 Elet (élet): victus, il vivere.
 Eüzvegy (özvegy): vedova.
 Eürveny (örvény): virago (?).
 Egetes (égetés): incendio.
 Elni vele (élni vele): uti.
 590 Elfeledes (elfeledés): oblivio.
 Entenni (inteni): ammonire.
 Emlkezeth (emlékezet): memoria.
 Epery-fa (eperjfa): moro.
 Engedelmes: obediens.
 595 Eäsvcer (öszvér): mula.
 Ereusetes (erösítés): riparo.
 Eger: mus.
 Enek (ének): musica. L. 533.
 Eger fogo:
 600 Eyi (éji): nocturno.
 Esmerni: conoscere.
 Esmoretcs: notus.
 Ey (éj): nox.
 Eledel: nutrimento.
 605 Ettetni (éltetni): nutrire.
 Ettetcü (éltetö): nutritor.

- Entes (intés): cinno.
 Eert (ért): per.
 Elteurlenni (eltörteni): delere.
 610 El feleitenni (elfelejtteni): oblivisci.
 Ezkeüz (eszköz): utensilia.
 Eüzeün (özön): profluentia.
 Egyengetni: planare.
 Eüth (öt): quinque. L. 549.
 615 Ezer: mille.
 Feüreudeü (fürödö): bagno.
 Folio wíz (folyóvíz): fluvio.
 Fogh (fog): dens.
 Feszech (fészek): nido.
 620 Fekete: nigro.
 Feir: bianco.
 Falu: villaggio.
 Fal: muro.
 Feu (fő): principale.
 625 Forras (forrás): fons.
 Feuven (fövény): arena.
 Feüth (fött): cotto.
 Faragot kep (faragott kép): statua.
 Fould (föld): terra, paese.
 630 Fegyver (fegyver): arma.
 Falka: armento.
 Fel szel (felszél): boreas.
 Fey (fej): capo.
 Feneu fa (fenyőfa): abies.
 635 Fulak (fulánk): stimulus.
- Foranni (forrani): bollire.
 Filemile: rosignolo.
 Fog-hagima (fokhagyma): aglio.
 Feu pap (főpap): praesidens.
 640 Feuth (fött): cotto. L. 627.
 Feul (fül): orecchio.
 Font: libra.
 Falat: boecono.
 Fazek (fazék): caldaro.
 645 Fogni: prendere.
 Finics bogar (finyes bogár): luccidola.
 Fodor hay (fodor haj):
 Feusculni (fösölni): pettinare.
 Feuzni (fözni): cucinare.
 650 Feür (für, azaz fürj): quaglia.
 Feddeg (?) caverna.
 Futo (futó): cursor.
 Faragni: pulire.
 Fajdalom (fájdalom): dolor.
 655 Feuldi bozza (földi bodza): ebulo.
 Feuzni: cottare. L. 649.
 Foztaas (fosztás): spoglio.
 Feuge (föge): ficho.
 Fazakos: ollarius.
 660 Fiam: filius.
 Fiaim: filii.
 Fuas (fűás): soffio.
 Fuinni (fűjni): soffiare.
 Frigi (frígy): pegno.

- 665 Fogo (fogó): tenaglio.
 Folelem (félelem): paura.
 Filelmes: pauroso.
 Faazni (fázni): frigere.
 Fenlenni: alzato.
 670 Festeü (festő): pittor.
 Fets (füst): fumo.
 Fagy: gelo.
 Feü (fő): testa.
 Fecunni (fekönni): giacere.
 675 Festenni (festeni): pingere.
 Fenyegetni: minacciare.
 Fegyvertelen: disarmato.
 Foglalas (foglalás): congiunto.
 Farkas: lupo.
 680 Fenyő mag (fenyőmag): ginopro.
 Fedü (feddő): lite (?).
 Fedenni (feddeni): litigare.
 Faidalom (fájdalom): laesio.
 Fa: lignum, arbor.
 685 Fattu (fattyu): bastard.
 Felhü: nuvola.
 Felhüs: nuvoloso.
 Fegelmezni (figyelmezni): osservare.
 Foglalas (foglalás): occupatio.
 690 Feü (fő): L. 649.
 Fazek: marunta (?).
 Fedel: coperchio.
 Feuzelok (füzelék): cucinato.
 Falu: vilaggio. L. 622.
 695 Fal: paries. L. 623.
 Fazek: padella.
 Feleken (félékony): timens.
 Felni (félni): timere.
 Filelem (file'em): timor.
 700 Fark: cauda.
 Fegcu (föggö): suspensus.
 Fogoly: schiauo.
 Foztaas (fosztás):
 Fogants (fogancs): manico.
 705 Ferhezadni (férhez adni): maritare.
 Fery (férj): marito.
 Folyas (folyás, tán folyár): corriuo.
 Felipni (föllipni?): andare.
 Fenegetes (fenyegetés): mina.
 710 Fenegetni (fenyegetni): minare.
 Falai: murus.
 Feirhal: cefalu (?), piscis albus.
 Feyni (fejni): mugere.
 Far:
 715 Fanni: filare.
 Feszek (fészek): nido. L. 619.
 Fenlenni (félteni): splendere.
 Fenyos (fényös): splendens.
 Feny (fény): splendor.
 720 Füreük (örök): perpetuo.

- Faczan (fácán): faziano.
 Fo-pap (főpap): pontifex L. 639.
 Feü (fő): principium. L. 624.
 Fozetes (fizetés): premium.
 725 Faytalan (fajtalan): lascivo.
 Fedenni (fedeni): copriro.
 Feüttenny (föltenni?).
 Filiczés (?): sagatias (?).
 Fozetes (fizetés): salarium. L. 724.
 730 Feüzfa (főzfa): salix.
 Fotozni (főtozni): rapozzare.
 Furas (fúrás):
 Faggyu: sevo.
 Feuld (föld): solum, terra. L. 629.
 735 Fizetni: pagare.
 Foztani (fosztani): spogliare.
 Foztas (fosztás). L. 657. 703.
 Fathyu (fattyu): bastardo. L. 685.
 Feuth (főtt): cotto. L. 627. 640.
 740 Faragot cep (faragott kép): statua. L. 628.
 Feuldovetni (földre vetni): gittare.
 Foitanni (fojtani): strangolare.
 Feüsteulges (föstölgés): fumo.
 Feleül (felül): sopra.
 745 Feli: superficies.
 Felseu (felső): superior.
 Fel: supra.
 Fohazakodas (fohászkodás): sospiro.
 Fohazkodni (fohászkodni): sospirare.
 750 Festes (festés): pictura.
 Festenni (festeni): pingere.
 Falka feuld (falka föld): pezzo di terra.
 Fedel: velum.
 Folee (felé): verso.
 755 Forgatni: volgere.
 Fereg (féreg): vermis.
 Fordítani: voltare.
 Fonal:
 Ferfiu (férfiu): vir.
 760 Firtias: virile.
 Feükeüteü (főkötő): cuffia.
 Feüli (?):
 Forgo (forgó): instabile.
 Feleség (feleség): uxor.
 765 Fogoly: perdice.
 Foliamas (folyamás): rifugio.
 Fuvas (fúvás): flatus.
 Fuyppi (fújni): respirare.
 Fene bogar (fonyebogár):
 770 Feni (fény? fenni?):
 Fo (fő?): magnum.
 Felkez (félkéz): bracio.

- Feitegetni (fejtegetni):
 plicare.
 Fokasztani: appiccare.
 775 Gyureu (gyűrő): anello.
 Gyartya: candela.
 Gestonye (gesztenye): castagna.
 Gyakorlatos: celebris.
 Golnya (gólya): cicogna.
 780 Gyeulekeozeth (gyülekezet): congregario.
 Galamb: colombo.
 Gyoles (gyölés): congregatio.
 Gyeuseu (gyösző): ditale.
 Gazdag: rico.
 785 Gabona: grano.
 Ganay (ganaj): letamo.
 Gyermek: fanciullo.
 Gieümeülk (gyömölcs): frutto.
 Gyakor:
 790 Gomba: fungo.
 Gazdacesag (gazdagság): ricchezza.
 Ganyefa (?): ginestra.
 Geurbe (görbe): gobbo.
 Glyobis (glyóbis): palla.
 795 Gombolietani (gombolyétani): inviluppato.
 Gombaliag (gombolyag): rotondo.
 Geureug (görög): graecus.
 Gazda: patrone.
 Gondolkozás (gondolkozás): immaginazione.
 800 Gyenge: debole.
 Gjerfia (gyertya): lucerna. L. 776.
 Gyuladas (gyuladás): incendio.
 Gond(atlan): negligens.
 Gonozher (gonosz hír): infamia.
 805 Gyermegsek (gyermekség): infanzia.
 Gonozsag (gonoszság): maleficio.
 Gonozteueu (gonosztevő): malfattore.
 Gonoz (gonosz): cativo.
 Gazda asonni (gazda-asszony): patrona di casa.
 810 Gondolkozás (gondolkozás): pensiero. L. 799.
 Gyorsann: diligente.
 Gyors: diligens, celer.
 Gyenyeyrkedes (gyönyörkedés): delectatio.
 Gyeüleuleüm (győlölöm): odiare.
 815 Gazdagsag (gazdagság): ricchezza. L. 791.
 Gioünieureuseg (gyönyörőség): delectioso.
 Gege (gége): gola.
 Gyik (gyik):
 Giazzanni (jádzani): ludere.
 820 Gelezta (geleszta): vermis.
 Gyalog: pedester.

Gonozság (gonoszság): perversita. L. 815.	Gyeczenni (jedzeni) signale.
Gomb: gladius aculeus (?).	Gyel (jel): signum.
Gyalu: pialla.	Gond: cura.
825 Gondot viselni: providere.	Ganay (ganaj): (?).
Gondviselő (gondviselő): prudens.	840 Goromba: stultus L. 832.
Gyermek (gyermek): puer.	Gyomor: stomacho.
Genedseg (genyedtség): marcia.	Gykini (gyikiny): stoia, coperta.
Geresd (gerezd): grappo.	Golyo (golyó): scrofolo.
830 Gyökerezni (gyökerezni): far radice.	Gieunge (gyöngy?): monile.
Gereblye: pettina.	845 Gyengetske (gyengécske): tenerello.
Goroba: rozso.	Gyenge: tener.
Giomláni (gyomláni):	Geümbefüleü (gömbölő): rotondo.
Gyakorta: saepe.	Gerenda: traps.
835 Gyeczeth (jedzett): signatus.	Galya (gálya): galea (galera?).
	850 Gellicze (?): tortura.
	Geüz (gőz): vapore.

IV.

BÁTHORI ISTVÁN,
RUDOLF KIR. ORSZÁGBÍRÁJA,

MINT ÍRÓ.

Előadott a nyelvtud. osztály ülésében júl. 26. 1869.

Habent sua fata libelli!

1850. december 9-kén volt szerencsém Tompa Imre úrtól, Erdélyből, egy az oláhok által a forradalmi háború alatt feldúlt oláhfenesi Jósika-kastély kápolnájában lelt, a beküldő által 1605-ki énekeskönyvnek jelzett, kéziratot nyújtani be, mely víz által annyira meg volt rongálva, hogy egy valóságos noli-me-tangerét mutatott. Nagy sokára sikerült Ring Adorján buzgó és ügyes írnokunknak az egymáshoz ragadt, részben elrohadt s kéz alatt málladozó, legjobb esetben nehezen elválasztható leveleket, egyet a másiktól ovatosan levéve, nem valamennyit ugyan, de nagyobb részeket még is, lapról lapra és sorról sorra leírni. Csak akkor lehetett, s nehézség nélkül, meghatározni a kézirat milétét. *Báthori István országbírónok* 1605-ben sajátkezüleg tisztázott saját *munkája* volt az. De fájdalom annak csak teljesen összeszezárt töredékei jutottak kezünkbe; a nagyobb rész már helyben, megtaláltatása és összeszedetésokor kezelhetetlenül megromolván, beküldhető sem volt, egy része így is másolhatatlan, ami pedig fennmaradt, annyira zavart, s ízről izre csonka, hogy az összefüggés helyre állítása a mindüntalani hézagok miatt, nekem legalább, nem sikerült.

A tisztelt osztály azt fogja kérdezni: mi hát e kéziratrom? Az két munkának maradványa. Az első egy töredék *tractatus*, mely „az teljes szentírás-igézetben való szent személyekről, t. i. az atyának, az fiúnak, s végre az szentlélek személyéről” szól; hiányzik eleje és vége, csonka közben is. Van összesen 6 1/2 ív.

A másikat *zsolnároknak* lehetne nevezni; de nem fordításai azok Dávid zsolnárainak, hanem csakugyan a Dávidé formájában és hangján, a szerzőnek saját vallásos ömlengései, melyek nem csak hittudományi meggyőződésai- és érzületéről tanúskodnak, hanem itt-ott személyes viszonyait, sőt a történelmet is érintik. Mennél többet fognának azok még nyújtani, ha teljesen fennmaradnának! de így 72 zsolnár közül (ő azokat *caputoknak* nevezi) csak 23 van meg, ezek némelyei is csonkák, s még is 55, egészben elég tömött, ívet töltenek be. Ehez képest, ha azt tesszük is fel, mi épen nem bizonyos, hogy a 72-d. az utolsó volt, legfeljebb az egésznek egy harmadát bírjuk, s így Báthori irodalmi maradványai, ha teljesek, meghaladnák a 170 ívet.

Zsolnárköltő volt tehát Báthori, és hittudományi vitázó. Hogy pedig mind munkáinak becsét, mind szerzőjök tekintetében érdekességüket meghatározhassuk, miután azok szorosán összefüggenek életével, s miután belőlök sikerülhet egy historiai személy jellemét, valódiságában és tisztaságában felmutatni, mely kortársának Istvánfinak, a jezsuita Péterfi Károly fanatismusa által még súlyosbított, vezér ítélete nyomán, mind maig legtöbb történetírónknál elferdítve adatik, s illő levén, hogy ez ítélet valahára a pártatlan történelmi törvényszékre felbuzva, a tiszteletet érdemlő férfi, hagyományosakká vált százados hamis vádak alól kitisztáztassék: előre bocsátom a férfiu rövid életrajzát, annál inkább, mert tudomra azt eddigelé még senki sem kísérlette meg. Tessék azt adalékkül venni a magyar tudósok életrajzához is.

II. Báthori István, az Ecsedi Báthoriak utolsója, 1555-ben született ¹⁾. Atyja György volt, anyja Somlyai Báthori

¹⁾ *Istvánfi*, Regni Hung. Historia XXXIV. könyv, a kölni 1724-ki kiadás 506. lapján, halálakor (1605) öt ötvönöt évesse említi, s így 1550-ben született volna; de a neveltia Somlyai Báthori Gábor, utóbb

Anna, ki 1550 tájban maradt első férjétől Drágfi Gáspártól árván ²⁾. Mindkettő buzgó védei az új vallásnak, s mint ilyek eszközlői az Óváratt, saját városukban létesült zsinatnak ³⁾, fiokat is e vallásban nevelték ⁴⁾; s mint ennek életéből, s most már írásaiból is bizonyos, szorosán tudományos s lehető beható theologiai oktatásban részesítették. S hogy az ifju főúr valódi kizárólagossággal űzte e tanulmányokat, s azokhoz teljes életében ragaszkodva s könyvei közt élve inkább hittudós volt, mint államférfi és hadiember, a legitt mondandókból is ki fog tetszeni. Különben, melyik főember udvarában töltötte legyen, ama századok általános szokása szerint, hadi és politikai iskolaképen apródi éveit, nem tudjuk; de hogy abból nem lépett sem a végbeli vitézek sorába, sem valamely megyei hadba, sem követséget nem viselt, mire néha fontos ügyekben is használtattak jól kiképzett, s kivált főnemes, ifjak: az adatok teljes hallgatása mellett, bizvást elhíhetjük. Még is, mint a legfőbb rangú magyar család utóda, mely fővezéreket, főpapokat, országbírákat, nádorokat, vajdákat, fejedelmeket, sőt egy nagy királyt is mutatott vala fel tagjai közt, István sem folytathatott örökké magánéletet. Ekép történt, hogy nagybátyja Báthori Miklós halála után 1585-ben Rudolf király őt Szatmár, Szabolcs és Somogy vármegyék főispánjává ⁵⁾, s Draskovics bíbornok ajánlására országbíróvá nevezte ⁶⁾. Úgy látszik nem nagyon járt ő e

erdélyi fejedelem, által neki állított síremléken világosan 50 évesnek mondatik; azonkívül anyja csak 1550 után ment Báthori György, István atyjához férjhez. S ha 50-ben születik, nem mondaná Istvánfi (XXVI. k. 344. l.) hogy 1585-ben, tehát szerinte *harmázeszt éves* korában országbíróvá neveztetvén, *fiatalága dacára*, neveztetett azzá.

²⁾ *Tóth Ferenc* A Magyar és Erdélyországi Protestáns Ekkleziák Historiája. I. 66. l.

³⁾ *U. ott.*

⁴⁾ Tehát nem tért a holtét vallásra, mint *Szirmay Szatmár* Vármegye I. k. 103. lapján, Istvánra hamisan hivatkozva, állítja. Ha tért, csak a lutheranizmustól térhetett, mely születésekor az uralkodó volt.

⁵⁾ *Szirmay* szerint az id. h.

⁶⁾ *Istvánfi* a 334. lapon, a mi, mellesleg legyen mondva, nem bizonyítja hogy katolikus volt, mert hány protestáns főúr mozdított elő még Rudolf által is hatalmok, befolyások, összeköttetések tekintetéből, s katolikusok nem létében. Az udvar itt a Báthoriak hagyományos

fő méltóság után, mely pedig — húzamosan üres levén már akkor a nádori szék, s előre láthatólag még soká az maradandván — a legmagasabb pole volt a király után. T. i. ő, a fiatal és díszgazdag Báthori, a prágai út hosszas és fáradságos voltát s a beálló törvénylátást, melyen jelen kellend lennie, ürügyül használva, még az eskütelétre sem ment fel az udvarhoz, hanem, erre nyert engedelmével, esküjét, mely pedig azon időben ily állás után felette fontosnak tekintetű, az erre kiküldött kassai kamarai elnök Melith István kezeibe Göncön tette le ⁷⁾.

III. Politikai szereplésének az országgyűléseken, melyek 1587, 1595 következtek, szinte nincs nyoma. De mint két tiszai nagy megyének főispánja háborúban megtette kötelességét. Így midőn 1593-ban Szinán basa jövetelét hírelték, a Teuffenbach Kristóf, felső Magyarország főkapitánya által Tarczalon tartott gyűlésen Bereg, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vármegyék oltalmára, Báthori István bízott meg a tiszántúli nemesség vezérletével ⁸⁾. E haddal jelen volt ő nov. 6-kán Szabadka véres kiostromlásánál, egy a füleki törökök által a Rima vize mellett épített erősségnek; majd nov. 24-kén Fülek megvételénél ⁹⁾; a következett 1594. évben pedig Mátyás főherczeg táborához csatlakozott, mely az érsekújvári Dunaág mellett gyűlt össze; honnan azonban, visszavonván Szinán hadait, csapatával ő is, mint a többi főurak, haza oszlott ¹⁰⁾. Ismét találkozunk az országbíróval a hadi mezőn 1596-ban, az octóberi napokban, a híres kereszteti, első nap szerencsés, ütközetben, hol azonban ennek második napján éppen az ő alföldi gyaloghada, körülvéve a törökök

hűségét az ausztriai házhoz, s azok első rangját nézte a magyar arisztokráciában.

⁷⁾ *Istvánfi* az id. h.

⁸⁾ *Szirmay* az id. munka 53. l. — E szerint ő ez alkalommal száz közből szemes életet ajánlott —, nem többet.

⁹⁾ *Sárospataki Krónika* 13. l. (*Laczkó Máté*, Miklósnál Erd. Tört. Ad. III. 24. l.); *Horváth Mih.* Magyarok Tört. III. 325. l. — *Pethő Gerg.* Krón. szerint nov. 29 kén.

¹⁰⁾ *Illésházy István* Emlékezetre méltó Jegyzései (M. Tört. Eml. VII. k. 11. l. V. ő, *Horváth Mih.* az id. munka 330. l.

által, s társai által nem segítve, majd utolsó lábíg elveszett ¹¹⁾. S ez volt Báthori István utolsó hadjárata.

IV. Hivatalos és hadi gondjai közt is Báthori figyelmének fő tárgya egyháza s a tudomány volt. Feljegyeztetett többi közt, hogy a varannói ekkleziát falakkal, tizedekkel, malmokkal látta el ¹²⁾. Hasonló hitbuzgalmú és szellemű nejével, Homonnai Druget Euphrosinával, a maga jószágára, Visolyba, Zemplény várm., Németországból Manskovith Bálintot hívta be, kinek ügyelete alatt ott nyomdát állított 1589, s az ő s némely más főurak pártfogása mellett több predikátorok által lefordítottatott (első Calvinféle) bibliát Károli Gáspár gondjai alatt kinyomatta, a nélkül hogy magát az Előszóban megneveztetni engedé ¹³⁾. Általában a reformált egyháznak ez időben legbuzgóbb, valamint leghathatósabb pártfogója ő volt ¹⁴⁾. Még mind gyermektelen levén, Somlyai Báthori Gábor kisöccsét, Somlyai Báthori István árva fiát, az utóbbi erdélyi fejedelmet, oly feltétellel fiává fogadta, ha a katolika vallást elhagyja, amit ez meg is cselekedett ¹⁵⁾. Hogy azonban ennek nevelésében szerencsés nem volt, a következők mutatta, s mutatja saját gyanúja, melynek testamentomában is kifejezést adott ¹⁶⁾. Visszavonultsága mellett e protestáns buzgósága is az udvarnál nem kedvessé tette Báthorit; s így merhetett ekkor a felföldnek főkapitánya és ostroma, Básta György, 1599-ben Szepsit, mintegy Báthori

¹¹⁾ *Illésházy* az id. munk. 35. l. és *Decsi János* Hist.: M. Tört. Eml. XVII. k. 276. l.

¹²⁾ *Tóth Ferencz* az id. h.

¹³⁾ *Lampe* Hist. Eccl. Reform. 729—30. II. — „patrocinantibus, d. m., magnatibus aliquot nostrae confessionis, qui eundem nomina celare et in praefatione non exprimere iusserunt. Primas ex iis tenebat — *id quod ex veteri MSto mihi innotuit* — vir magnus, principibus equiparandus, Stephanus Báthori Ecsediensis“ stb.

¹⁴⁾ „... quo nemo eo tempore pro ecclesiis reformatis vel zelosior, vel potentior.“ *Lampe*, id. m. 333. l.

¹⁵⁾ *Tóth Ferencz* az id. h.

¹⁶⁾ „Az többit, azmi ezektől arany forintomban megmarad, én így rendelém: felét Somlyai Báthori Gábornak, Somlyai Báthori István uram bátyám örögbik fiának hagyom, ha jámbor lesz, és testamentomhoz tartja magát mindenben.“ I. *Appendix ad Catalogum Numerorum Hungariae ac Transylvaniae Instituti Nationalis Széchenyiani*, a 131. lapon.

dacára, elpusztítani, a honnan aztán a tatárok üzték el őt ágyúival és hadaival Kassára ¹⁷⁾). Mennyire sebzette meg Báthori szívét a szepsi veszedelem, mely nem is ellenségtől, hanem császári hadvezértől, jószágán s kedvelt egyházán elkövettetett, kivohotjuk 70-dik zsoltárából, melyből, több oldalú jellemzésére, hosszasabban is megszólaltatom szerzőnket:

„Uram isten, mikoron ezeket írnám, bezzeg nagy keserves búval bánattal látogatál és ostromozál meg.

Holott értem és hallom, hogy egy szép okkléziádat, Szepsi városát, kit az én nemzetemnek és ennekem utolsó maradéknak adtál vala, az istentelen német had megégette tüzzel.

Kit siralmas szemmel, keseredett szívvel, panaszolkodással írok.

Mert (tied, uram, az ítélet!) de én annál keresztyénb és szebb, egymás-értő, jó életű, jó erkölcs-követő várost ez egész földön nem tudok;

Holott az te szentigéd is igazán hirdetettett, szép iskola épült vala: azonkívül is nekem jó jószágom vala te általad, kit az régi őseimnek adtál volt csodálatosképpen.

Kit bizony mind magamért, nemzetemért, száno; ezért is, *hogy az en fejedelmem hada cselekeszi rajtam, ok nélkül, ártatlanul és hamissan:*

Holott *en most is hívségét viselem*, hitombo tisztembe megállottam, noha ez előtt is istentelen hadaival rontatott engemet, *nem egyébért, hanem az te nagy nevedért és az igazságért;* az egész Sanhedrint ^{*)} kipusztítani akarván, kinek már jó részébe véget ért.

Hogy ne legyen, ki igazat, se tisztességet, se országa maga szabadsága mellett szólni, mondani (merjen?).

Röviden szóllok, uram: en megérdemlertem

¹⁷⁾ *Horodth Mih.* id. m. 365. l.

^{*)} Synedriumot. A régi zsidók jeruzsálemi nagytanácsa.

és egy részént, főképpen is, tudom büneimért cselekedted, hogy ránk bocsáttad vérszopó hadnagyt, az sanguisuga Bástát: ki majdan isten gyanánt imádtatik sokaktól mint egy Heródes. Non est vox hominis, sed Dei.

Igaz vagy te, uram, és igazságos a te ítéled; de

Vallyon s nem szánsz-e meg bennönket, és az te nevedet főképen nem vindicálad-e meg?

Mely Szepsi nevő okkléziádat nem anira szánom én sem magamért, sem magokért, mint az te nagy nevedért.

Mert majd emberek eleibe sem merőnk menni, kiket hurogatnak, ha kit meg nem elnek bennök is ^{*)}, és „heretnekek! kálvinisták!“ mondván.

Maga ^{**)}, en istenem, bizony soha én Kálviny Jánost nem szolgáltam, sem Lutter Mártont régen sem ismertem, itt sem várok tőlök:

Hanem én csak az te nevedet várom, és éjjel nappal az te kegyelmességedet.

Ne bántsák azért az vérszopók, se az istentelenek, ha én az szűz Máriát, az tiszta szent szület isten gyanánt nem imádom.

De ő velle örömet nézem hallom az Gabriel angyaltól való izenetet: „Öröj, Mária! ingyen kedveltetél: az úr teveled.“

Mert itt megtanolom, hogy gratia dei sum quod sum; azt is megtudom hogy: neque qui plantat, neque qui rigat, sed Dei miserentis etc.

Ne bántsák hát, és ne üldözzék az ekkléziát velem össze ^{***)}, ha az egy áldott Jézusért ingyen való kegyelemből vallom, várom az örök üdvösséget, ki által Mária is, az szentséges megszenteltetett szent szűz várta üdvösségét: annakül ő sem üdvözült;

^{*)} Őlnék közölünk is. — ^{**) Holott. — ^{***)} Együtt.}

Senkinek érdemével ereivel könyörgésével*) nem lett, sem lel is üdvösséget: holott a Kána-galileabeli menyegzősöknök sem adathata bort Krisztussal, sőt Krisztustól megfeddették:

Kit bizony Krisztus urunk akkor sem azért cselekedett hogy nem tisztelte volna anyját, anyját, mert ő töltötte be az tíz parancsolatokat: de látta ő hogy bálványozók lesznek még az pápisták, és nem akart botránkozást hadni nekik, sem senkiknek.

Ó úr Jézus: tündököljék az te fegyvered, az te neved tisztessége, és az te ekklézsiád és abban való tagok oltalmában.⁴

Ily mély fájdalomát látván szerzőnknek többszöri s ez újabbi bánatmain, melyeket mint egyháza fő képviselőjének, mint javaiban károsított polgárnak, de mint a király hívének is sokszorosán kelle éreznie, igen hihetővé válik, hogy azon nehéz egészségi változása, mely ez évben érte, de mely, orvosi segedelem nélkül szerencsésen elmúlt, a szepsi események hatása volt. E bajáról is maga emlékezik egyik zsolttárában, melyet 1603-ban írt, eképen:

Testi javaidért, és jótéteményidért is, irgalmas! kegyelmes! sujtogató ostoraiddal egyetemben hálákat adok:

Mert miképpen lelkem, azonképpen testem is te általad vagyok.

De kiváltképpen az negyed évi nyáron velem tölt jóvoltodért áldom az te szent nevedet, és itt ez helyen adok hálákat, tisztességet, dicséretet felségednek, én hív istenem, arrul:

Mert enrcám véletlen és hertelen nagy nyavalyát, gutaütést, bocsátottál vala elannira, hogy sem szólhattam, sem írhattam, egy keves ideig.

De ismeg: csak jól eszembe sem vehettem, az mely hertelen szinte úgy szólhattam mint azelőtt;

*) Könyörgésével.

Kiben mind ezben sem tölt egy óra avagy másfél óra. Mely jóvoltodat én velem érdemetlen szolgáladdal ingyen való irgalmadból, csak az én uram, úr Jehóva Jézus Krisztusért cselekedted, és ő általa.

Holott én sem írásommal, sem szómmal nem könyöröghettem felségednek valóságosan:

Mert írni is kezdtem, hogy az keresztyének érettem könyörögjenek, hogy te istenséged ki ne vegyen az ekklézsiából, ne tegyen bálvány emberré; szólni is kezdtem — de egyik sem lehetett töllem.

Hanem nagy hertelen az én minden nyavalyáimból atya-úristen, szent fiadért és szent fiad által, szent lelkeddel egyetemben, engemet kimentettél, kigyógyítottál, minden orvosok nélkül és orvosság nélkül.

És íme mostanig éppen tartasz engemet, holott mostan, 1603, írom ez ígéket 8. novembris novii stili, kit azért írok meg, hogy megteszék mindenek előtt, mikor és minemő jókat énvelem érdemetlen szolgáladdal cselekedtetél, és ez mai óráig meg is tartottál, uram isten:

Az te szent fiadért, az én uram Jehóva Jézus Krisztusért, és ő általa az anyaszentegyházhoz való szerelmedből.

Ezeket pedig, uram, sem érdememért, sem szentek, sem angyalok érdeméért nem cselekedted, én sem kértem azért, hanem az te áldott fiadért!...

Ez óta szerzőnk sokat betegeskedett, ami a 48 éves férfiút 1603. február 28-kán végintézet alkotására bírta. „Noha mostan — így kezdí azt — az én jó istenemnek kegyelmes akaratjából, sok betegségem között, annyi egészségem vagyok, hogy, légyen istennek hála, mind ilyen sok beteges állapotomban türehető egészségben vagyok; de tudván és a t. ¹⁰). Szenvedéseit nevelte kétségkívül nem csak elha-

¹⁰) Appendix ad Catal. 129. l.

nyagoltatása az udvar által, hanem nyilvános megsértetése országos méltóságában, melyet épen ez évben is kelle tapasztalnia, midőn a Rákóczi Zsigmondnak, mint Mágoesi Ferenc gyámjának ügyében, az ő hivatalos hatósága feltűnő mellőzésével, egy királyi kamarai bizottmány delegáltatott ¹⁹⁾. Mind ezek, s a hazának folyton súlyosbodó állapotai: a köz szabadság sérelmei, a protestánsok üldöztetése, templomaik elvétele, a török elleni védelemben tapasztalt hanyagság, az úgy nevezett segédhadak, s most Básta helyett Belgiojoso dúlásai, melyek a török és tatár dúlásainál is nyomasztóbbak és fájóbbak voltak: mind inkább a szabadulás óhajtságával tölték el neki is, mint minden jó hazafiak kebelét.

V. Végre ugyan országgyűlést hirdetett Rudolf 1604. febr. 3-kára Pozsonyba, s Báthori is felkészült arra, de nem minden aggodalom nélkül saját személyes biztossága tekintetében, mint ismét a 37. zsoltárból tetszik ki:

Ez mostani induló utamat is forgassad és birjad, szent angyalidat adjad mellém, és *hajtsad szivét az fejedelemnek kegyelemre.*

És az te szolgáló leányoddal is tégy kegyelmességet, velem egyetemben. . . .

Hajtsad, uram, ötöt is, és vezérelj velem egyetemben, míg veled éltetsz ez gyarló világon, hogy mind most, mind holtig teged dicsérhessünk, lelkünk üdvözöljön, s en is ez sok izzó háborúból menekedhessem.

Itt hitvesét érti, ki férjét el vala kísérendő az országgyűlésre. S biztalansága elgondolásával felmerül bűva gyermektelensége felett is: t. i. ha ő elvész, kihal benne családja is. A miért így folytatja könyörgéseit:

Kérlek is, uram, ha neked kedves, add meg azt, azmit tőled régen kérek — quia omnia potes. — Adj az meghült fának ágat, és az ágnak zöldellő levelecskéket, az leveleknek virágot, az virágnak termést és jó gyümölcsöt.

Ki ingyen irgalmas természetű, hiu isten

¹⁹⁾ Engel Geschichte des Ungarischen Reichs, IV. 288. l.

vagy, és meghallgató élő szent isten, ki vég nélkül, unalmazás nélkül *) velünk vagy mindennemű nyavalyáinkban és szükséginkben.

A 38. zsoltárban is együve foly veszedelmének érzése gyermektelensége feletti bűvával; s ebből egyszersmind aggodalmának oka tűnik ki, mely nem más, mint a királyétól eltérő hite:

Ne cselekedjék az ember-ollenség is **) en rajtam, es ezt mondja: *Hol ezeknek az ő istenek?* Nem látja ezt az Jákobnak istene: oltuk el az ő világát: *lássuk mit használt neki az ő hiti,* mit segített istenbeli bizodalma?

Láttassék meg, uram, ez az nemzetségekből, mert en . . . magassan helyheztettem az en reménségemet: vegyenek környöl engemet az te szentfogadásidnak fényes ködei.

Kiben s kívül együtt élni halni akarok: te veled együtt temetkezni, feltámadni az szent városban az Sionban, az Sionnak hegyin mind örökké élni, uralkodni;

Az en Krisztusomnak frígyes társa, az atya-istennek örököse lenni, és őbenne örökké gyönyörködni.

Hálákat adok, uram, teneked: kérlek, szegény szolgálodat segíts meg, és szegény szolgálodat is látogasd meg, és csak ami terhet bocsáss, uram, reám, akit elviselhessek. *És az en nyavalyás házasságomat formáld másképpen:* úgy, uram, mindazáltal azmint neked kedves, nekem üdvös-séges, tisztességes, keresztyéneknek javokra.

Vezéreljed uram útaimat: novi enim, Jehova quod non est hominis via eius, nec est viri ambulantis, ut praeparet gressum eius.

Corripe me, Jehova; verum in iudicio, non in furore tuo, ne forte diminuas me.

Ne mondják, uram, az hitetlenek, bosszúsá-

*) A nélkül hogy megúnád. — **) Az ürdög.

godra ne nevetkezzenek ezzel, hogy akki annélkül is nyomorék, azt vered, nyomorgatod, uram; azt nyomoritottad meg, ámbár bízik istenében.

Azonban végre is mind inkább meggyőződés miszerint „áskálnak utána, hogy kivehessék őt Ecsed várából“²⁰⁾, maradásra határozta magát, mondván: „Elmennék a gyűlésben, ha Ecsed vára eljönne velem“²¹⁾, s maradt várába bezárkózva.

VI. Az országgyűlés azalatt meglelt, de nem csak hogy a hazafiakat meg nem nyugtatta, sőt az önkényt beszűrt híres 22. tc. által végkép felzaklattatott a protestánsok kedélye²²⁾. A felső-magyarországi rendek Gálszécsre gyülekeztek, honnan ünnepélyes végzést küldtek Belgiojósónak, melyben kinyilatkoztatták, hogy a romai hitre nem térnek, hogy evangéliomi hitök gázlását nyugottan nem szemlélhetik, hogy király iránti hűségökben megmaradnak, de az ország és hit dolga szent legyen. Báthori, ki betegessége miatt a gyűlésen nem volt jelen, tudtára adta mindazonáltal sógorának Homonnai Bálintnak, a gyűlés elnökének, hogy annak minden végzéseihez hozzájárul, minden javai, sőt élete feláldozásával is²³⁾. Ez volt első nyilvános és határozott szava Báthorinak; s a perctől fogva előre látható, mely állást veendő kenyértöréskor a hazához és hitéhez hű férfiú. Egyidőben folyt a protestáns papok üldözése, a templomok elvétele. Hol az sikerült, új okok élesíték Báthori bűvát, midőn nem, öröm s bizodalom fakadt kebelében; mégis aggódva tekintett a történendők elibe:

... az pogányok megrettennek, az bálványozók, pápisták, eretnekek megrímölnek, és az érdemekbe bizók megbúsúlnak, mert nincs akki az ő jó cselekedetekben megszögítse őket.

Íme, uram, ugrálnak ezokáért az sátánok

²⁰⁾ A Sárospataki Krónika szavai, 24. l. V. ö. *Lampét az id. m.* 333. l., ki Pápai Páriz Ferenczre hivatkozva, írja: *Invitatus quoque orat ad haec comitia Stephanus Bathoreus, in arce sua Ecsed sanitatis causa delitescens, verum subolfactis insidiis etc.* — ²¹⁾ U. ott. — ²²⁾ U. ott.

²³⁾ *Bethlen Farkas Hist. de rebus Transylv. VI. 107—8. l.*

mint az szarvasok, ugrándoznak mint az havasi kecskék.

Isteni félelemmel egymás közt beszélgettek: *et loquebantur magnalia Dei etc.*

Én bizony, uram, cselekedeteden csak álmélkodom: mit hozsz ki belőlle, azt csak te tudod hatalmas isten; ezt bizonyosson tudom, hiszem: segítségem által hogy az híveknek mindenek javokora cselekedtetnek.

És jó is hogy minket megsanyargattál, hogy az te igaz tisztaletedet, hagyomásodat, parancsolatodat megtanuljok.

Ekkor veszi, oldaljegyzése szerint oct. 17. 1604., a löcsei esemény hírét²⁴⁾, s folytatja alázatra, öröm és hála gerjedve:

Mikoron, uram, ezt irogatnám, alázatosan, keservessen, és vigadozván is a te jóvoltodon:

Hozák ismét estve, hogy az Kaifás főpapot, minden jezsuitáival össze, locumtenensét Pethe

²⁴⁾ A Löcsei Krónika azt így beszéli: „Eodem anno (1604) die 8a Sbris ist allhier in Lentschau ankommen der ehrenwürldige Martinus Pethe Bischof zu Raab und Probst Capituli S. Martini Scepusiensis, sammt Hr. Christoph Thurzó Obergespan von Zips, welche Befehle von Ihro Majestaet den Magistrat eingericht und begehrt, dass Man Ihnen die Kirch, Schulen, alte und neue Kloster Spital, und alle Kirchengütter einzaumen (raumen) wolle. Darauf bath der Magistrat um ein Re-pirium: trug die Sache der ganzen Gemeine vor, und erklärte sich endlich den 10ten Sbris mit Consens der ganzen Gemeinde dass sie nichts abtretten wolten. Bald darauf hat sich Bethskaj Fürst von Sieben-Bürgen wieder den König ontbehrt, und Caschau zugerükt. Als dieses Herr Pethe Probst von Capitel gehürt, ist Er also gleich, noch diesem Tag aufgebrochen, und hat aus den Land das Refugium genommen.* Excerpta ex Chronicis Scepusiensibus seu Lentschoviensibus, *Wagnerndl*: Anal. Scepusii II. p. 20. — *Laetzko* ugyanezt így beszéli: „Pethó Márton de Hetes, a locumtenens, Löcsére mono a császár mandátumával, kéré a várostól a templomot, de meg nem adák neki. Mikor pedig urgoálná a dolgot, fenyegetné őket, és a tanácsot megrokesztötte volna egy házban, kényszerítve hogy engedelmessék legyenek a templom megadásában: megharaguvék rajta a község, házára meno, kövel beveré a szállása ablakait, és rút szégyenvallással kiszalada Löcséről.“ *L. Mikónál, Erd. Történelmi Adatok, III. köt. 50, 51. l. V. ö. Töblymál: Sárospataki Krónika 26. l.*

Mártont az héres löcsei váras kiigazította, ki az bálvánt akarta felmagasztaltatni vélek erővel is, kinek ablakánkövekkel is hajigáltak be az község.

Elálmélkodom csak én, Jehóva Jézus Krisztusom! a mint velőnk, érdemetlen bűnös anyaszentegyházaddal, cselokeszél.

Kik pokolra volnánk inkább méltók hogysen irgalmasságodra, ha az te örökké való jóvoltodból nem cselokednél.

Nó mondja azért az egész ekklézsia: Áldott az atya ki megkönyörölt, áldott az fiu, aki tulajdon ereivel megszabadított, áldott az szentlélek úristen, aki minket megszentelt, confirmált; áldott az teljes szentháromság-úristen, ki örökké való egy igaz Jehóva isten!

VII. Mindenfelől a közelítő zivatar jelei mutatkoztak. Bocskaikörül már is csoportosultak a hazafiak. Belgiojoso pénzkölesönzés ürtigye alatt, de sajátkép Báthori érzései, s kétségkívül Ecsednek is kikémlése végett, bejelentette magát a zászlós úrnál. Halljuk a fejedelmi jelenetről magát kútfőnket, Laczkó Mátét, ki előadásainak ily részleteit egyenesen a Lórántfi Mihály házában tudhatta meg, melynek udvari predikátora volt. „Jakab János“ — úgymond; t. i. így nevezték, csupán keresztnevén, a miveltebbek Belgiojósót, kiből a nép ajka Belga Józsat csinált volt — „a pápista magyar urak tanácsából Ecsedre mégyen kénlelni, micsoda állapottal legyen Báthori István: kellene-e tüle félni vagy nem? mert ott fekszik vala a pásztor a bokorban, a kitül a fenevadak igen rettegnek vala. Az Úr (Báthori) eszében vévő a dolgot, főember szolgálát (t. i. az oltalma alatt levő és hozzá hallgató vidéki előkelő nemeseiket), kik sokan valának, mindenfelé behivatá Ecsedben, drabantit megszaporitá, és Jakab-Jánosnak üzen, hogy örömet elvárja, ha oda akar menni hozzája. Elment Ecsedbe, és elálmélkodik a számtalan udvarnépen, és főfő népeken. A főnemesi népek néhol székekben ülnek vala a gyalogok (azaz: nem ülők) között, kiknek kezeiket fogja vala, azt kérdozván: Ez-e az Úr? — Végre bemenvén az várban az Úrhoz, köszönték egymást. Az Úr nem kele

fel előtte, veszteg üle; mogmarasztá ebédre, és vendégelvén, ebéd után pénzt kér vala az Úrtól császár számára kölesön, a nervust akarván álnokul kicsalni. De oludálá az Úr a praktikát, azt felelé: Látja kegyolmod: nekem sok udvarnépem vagyon, ezeknek mindenkoron kell fizetnem. — Jakab-János kijövéen Ecsedből, azt mondá: „Nem nagyságos úr ez ember, hanem nagyherceg.“ — Ekép szerencsésen átesett a nagyúr e gyanús látogatáson, ki, hogy büszke visoletével csak szíve mélyében táplált aggodalmait takarta, ismét zsoltárai tanusítják, melyeket másnap, octóber 3-kán ²⁵⁾, így folytatott:

Legkissebbik jóvoltodat meg nem köszönhetném soha, nem hogy meghálálhatuám, holott minden irgalmasságodnál alább való vagyok.

Ki csak tegnap is, az Sennacheribnek *) horgot vetettél orrában, nagy jóvoltodból.

Behoztad házamban, és hazudoztattad enelöttem, és mint az bálványt megbolondítottad.

Nem engedted, uram, az te híveiden triumfálni, győzedelmesnek lenni.

Áldott legyen, uram, ezokáért te szent és örökké való nagy neved, mind örökkül örökké:

Ki el nem hagyod az tiedet, és az tebenned bizókat örök veszedelemre nem bocsátod.

Ennekutána is, en uram, en hűséges istenem, valamire juttatsz, ihol: tied vagyok.

Haugyan megölsz is, tebenned bizom, teáltalad; az te igaz vallásod mellett akarok élnem halnom, te felséged segítvén.

VIII. Báthori, mint eddig is láttuk, nem vala kiható, nem cselekvésre hajló természet: magában evődött ő, s míg barátjai erélyes kézzel szörték a nagy támadás szárait, ő, s épen ez utolsó két évben, 1603 és 1604-ben, állandóbban mint addig, mysticismusába merülve, részint tisztággatta, ré-

²⁵⁾ Báthori sajátkezű oldalgjegyzote: „1604. 2-a die Oct. fuit hic Generalis Johann-Jakobus etc. C. S. B. (t. i. Comes Stephanus Báthori).

*) Az assyriai királynak, ki majd egész Judaeát meghódította, s egy táborában kiűtött nyavalva által kényszerítettett az országot elhagyni.

szint folytatta zsoldári ömlengéseit, kifejezést adva azokban belső küzdelmeinek. S így, dacára a Homonnainak megírt, vagy hű követ, tán kedvelt apródja Rimay János által vele tudatott, elhatározásának, tetteleg nem csatlakozott még a támadókhoz. Belgiojósónak ekép nem csak nem volt mit felfedeznie, de mint a zsoldárok iménti kivonatából láttuk, *érzései* eltitkolása is sikerült; s ez annál könnyebben, mert, kétség-telenül a ravasz olasz szándékai kijátszására nagy udvarral vevén magát körül, aligha fogadta őt négy szem közt, a nagy ebéd felett pedig oly kényes természetű eszmecsere bizonyosan nem létesült. És csakugyan 1605 elején is még Rudolf hívének tartotta önmagát, mint kéziratai homlokán ön kezével írt czíme is bizonyítja ²⁶⁾. De ezalatt Bocskai már lobogtatta a szabadság zászlait, s Báthori hosszab habozások után végre nyilatkozott. Belső szolgálja Bay Mihály igyekezett őt sok okokkal levonni elhatározásáról, emlegette hogy nagybátyja, Somlyai Báthori István a nádor, volt az, ki Rudolf nagyatyját Ferdinándot mindennemű módon s fegyverrel is trónra segítette, hogy neki nem szabad csekély okokból ősei nyomdokaiból kitérni, erényeiket hátra hagyni: azonban Báthori, legmélyebb meggyőződésből előforrott határozata mellett megmaradt, s Ankreiter Mihály német komornika által megküldte neki országbírói kettős pecsétjét a végre, hogy a császárhoz vigye fel. Bay azonban, nehogy Prágába menve az Ausztriába és Morvaországba vezető utakat nyugtalanító hajdúk által elfogassék, azt Pethe Márton kir. helytartóhoz vitte, ki azt Mátyás főhercegnek kézbesítette ²⁷⁾. Ekép tisztába jövéen magával Báthori, nyíltan kijelentette Bocskaihoz állását. Az ezt váró de még nem tudó nép ezidét azt regélé, hogy egyik szolgáljával egy ősz ember találkozáván, ezt mondotta neki: A te urad ha meg nem tér az ő vétkes eselekedetiből (t. i. a királyhoz tartott hűségét hátra nem hagyja), meghal. Köz vélekedés volt felőle — ezt veti hozzá

²⁶⁾ Azon így nevezi magát: „Comes Stephanus Báthor, Judex Curiae ex misericordia Jesu Christi Saerae Caesareae Regiaeque Maiestatis Comitatum Simigionsis, Zathmarionis et de Zabolchi Comes manu sua mpa.“

²⁷⁾ *Istvánfi* a XXXIV. könyvben, 596. l.

Laczkó Máté — hogy *angyal volt* ²⁸⁾. Ha az oddigiekből nem tűnnék is ki, hogy Báthorit végre is csak vallása melletti buzgósága határozta el a királytól való elpártolásra; hogy annak védelme, s nem politikai változás és Bocskai fejedelemsége, s tán ezzel kapcsolatos ambíció s önzetes tervek lebegtek előtte, sőt hogy a támadásnak törvénytelen tőrre tévedéseitől tartott, a hajdúk dúlásai pedig fájdalmasan hangolták, s lépése a lelkiismeretes kobel aggodalmaival töltötte el: minden kétségen túl helyeznék ezt zsoldáraiban lorakott vallomásai, mik közül még a következő verseket szövöm be:

Ó mi jóakaró istenünk, ki soha meg nem változol! ne engedd meggyaláztatni az te hívedet ez magyar nemzetben is.

Majd azt mondják, hogy okoson felindítottad őket, és benne hagytad legnagyobb szükségben, prédára az idegeneknek ²⁹⁾.

Minem úgy könyörgök, hogy meg nem érdemlenék, holott hallhatatlan *) bűnösök vagyunk; sem úgy nem könyörgök, hogy az *mostani felindult, f-jed lemmé leendő*, és az ellenségtől most megvert szolgálknak nagy-jó voltát érdemét magasztalnám, mert ez is méltó te felségedtől büntetésre: *ugyan ne higgye el magát*, és ez sok istentelen népnek se kedvezzen;

Itt az sok mód nélkül való dolgot ne cselekedje:

De kedvez, uram, az te nagy nevednek, ha mi érettnök káromlásban, gyalázatban jut ilyen rosszakért;

Ó . . . öröktől fogva élt Jehóva isten Jézus Krisztus! *parce populo tuo: kedvez a te népednek az te nagy nevedért!*

Minem *Bocskai István* nek fejedelemségért könyörgök, uram, en te szent felségednek; sem

²⁸⁾ *Laczkó*, Sárosp. Kr. 30. l.

²⁹⁾ T. i. az első csaták, az osztrák, az edelényi, Bástá György diadalmaival végződtek.

*) Azaz: hallatlan.

ez istentelen kemény nyakó hajdúkért; sem az mi jámborságunkért, sem hogy en Mózsés próféta volnék, ki csak saruja kötelét sem ódhatná meg (noha ő is bűnös volt):

Hanem az te nagy nevedért, uram uram, *ne hadd anyaszentegyházadat*, minket is, gyalázatra, halálra, prédára, útálatra jutnonk!

Bocsásd meg bűncinket, téríts meg tehozád: hadd tudjunk megtérni; éltes: hadd éljünk; vedd el az baromi képet rólunk az hét esztendőlk, azaz sok nyomorúságos esztendeink után.

S ismét:

És, uram, akkor azt parancsolád hogy az mi erősségünk hallgatásban és remétségben legy(ön); és az mi lelkönket türés és szenvedés által bírjuk; és hogy a ki mindvégig tökéletesen megmarad az igaz hitben vallásban, ez idvözül:

Kérlök, uram, segéllj meg engemet, és tarts meg örökké minden jókban. Adj erőt jóra, és gonoszoknak eltávoztatására.

Tudom, uram, meg nem bántatol ilyen igen méltatlan könyörgőtől könyörgésemért, ki az zörgetést es kérést parancsolod és commendárod.

Segéllj, uram, és elmegyek; és indúlok; vígy kezömnél fogva, és lépem; tarts meg, és megtartatom:

Mert semmit senki nem vehet magának, ha onnan felyül nem adatik te tölled, világosságnak atyjától!

Ily szent érzések közt totte meg a lelkiismeretes férfin május 2-kán a végső lépést. De csakugyan nem sokáig élvezhette Boeckai, mint Fessler mondja, azon örömet hogy a legelső magyar főúr hozzá csatlakozott. T. i. Báthori hosszas betegoskedéstől és lelki kételyek és gyötördésektől elkésérített életét, férfikora legszebb idejében, 60-d. évében, júl. 25. 1605 berekesztotte ³⁰⁾. Temetésén jelen volt a felföldi ne-

³⁰⁾ Mint *Istvánfi* írja, s a Báthori Gábor által tétetett sírkő, mely

messég színe, s ennek élén a már fejdelem Boeckai István ³¹⁾; a beszédet fölötte Báthori régi udvari papja, most tiszántúli ref. superintendens, Hodászi Lukács tartotta ³²⁾. — Báthori átpártolása a mozgalomhoz, és szinte nyomban bekövetkezett halála nagy feltűnést okozott a népnél, mely némi égi jeleket a szeretett főúr vég dolgaival összeköttetésbe hozni nem kételkedett ³³⁾.

IX. Báthori hűsége azon valláshoz, melyben született, melynek oly mély és bensőséges kifejezést adott írásaiban, Péterfi Károlynak istentől olugaszkodás volt; azon hűsége hazájához, mely, az ügyek törésre kerültével csak hosszas belső küzdések után vezette át végre is a megmentésre vállalkozott rokonhoz, s melyről az egy Horváth Mihály, nem olvasva is Báthori saját nyilatkozatait, méltánylólag emlékezik ³⁴⁾, Istvánfinak nem volt egyéb bosszúézésnél, Péterfi szemeiben pedig őt háza szégyenévé bélyegzi! Amaz szerint „váratlan vala mindenek előtt Báthori elszakadása a királytól“: — tehát hűségéhez mind végig nem fért gyanu, s nagy-nak kellett lenni azon oknak, mely Báthorit végre is elhatározásra bírta! S mely okokat hajlandó Istvánfi felvenni? „A harezok folytonos kényelmetlenségeit“: de hisz ezeket egy

így hangzik: Spect. ac Magn. D. D. Comiti Stephano de Báthor, Comiti Sümeghiensis, Zathmár et de Zabolch Perpetuo Comiti, Heroi Magnanimo, Patri Patriae inelyto, Musarum Maecenati benignissimo, pauperum nutritori liberalissimo, Deo et hominibus charissimo, anno aetatis quinquagesimo, Christi vero 1605. die 25. Julii pie et sanote defuncto, perpetuae gratitudinis ergo fratri (azaz bátyjának) de se optimo merito Magnif. D. Gabriel Báthory moestas posuit. — *Szinyay*, Szatmár vármegye Esmérete I. részében a 104. 5. lapokon közöl két, latin distichonokban készült s a nyírbátori templomban maig fennlévő emlékverset. *Bethlen* tehát július 27-két hibásan ír. — Ekép *Laeszkó* e helyöben: „Anno 1608. 18. sept. Báthori *István* nagy haddal általjött a Tiszán Ecsedből taraczkokkal, és Taraczalra szálla* tollhibát kell sejtenuink. Alkalmasint *Gábert* kell érteni, mintán ekkor más Báthori Ecseden nem lakott.

³¹⁾ *Bethlen* az id. m. VI. k. 339. l.

³²⁾ *Tóth Ferencz* az id. h.

³³⁾ *Laeszkó*, Sárosp. Kr. 30. l. — Ilyekről maga is tosz említést (l. alább zoltárjai XVI. töredékébe). Hogy ő azokat máskép magyarázta, természetes.

³⁴⁾ Magyarok Tört. III. 376.

keletkező támadás csak nevelhette, bármely párton állt valaki, főleg ha Tiszán túl lakott. — „A németek gyűlöletét s az általak szenvedett s türehtetleneknek panaszolt méltatlanságok megbosszúlhatását“: de az e gyűlölet daczára végig állandó büség megszegése annál inkább parancsolná e méltatlanságokat türehtetleneknek itélnünk. És a Báthori által szenvedett bajokat a többi, az egész tiszai, Magyarországnak is éreznie kellett: egy egész tartomány szenvedése pedig, midőn bosszúért kiált, megmentést vár. — „Vagy a Calvin vallása öregbítését“: de köz ügy ez is; és akkor honnan azon hosszú türeht, mely csak minden korlátok áthágásakor szakad meg, másunna, ha nem azon, míg lehetett, gáncstalan hiúságtól, mely a lélek-árverések e jellemtelen korában kivételes volt? — Istvánfinak ily psychologijája mellett nem csoda aztán, ha így fojezi be lélekrajzát: „S ekép a különben főnemes és ősrégi nemzetségből származott e férfiu kevéssel halála előtt újításokra adta magát, és, amit annyiszor emlegetett volt, a becsületes élet fonalát a sírig nem nyújthatta! Ennyire képes az emberi lélekben megfészkelte bosszúállás kiolthatatlan vágya!“³⁵⁾ Rendszerint ugyanezt variálják az Istvánfi után induló jezsuita történetírók: senki sem cifrábban és szenvedélyében tovább menve, mint ismét Péterfi, ki az előbbi író egész helyét átvevén, „méltó, úgy mond, hogy ha meg nem hal vala, előbb haljon meg, s dicsősége, melyet őseitől *lopott*, de magáévá nem tett, az emberek emlékezetéből kiirtassék“³⁶⁾. Eddigi előadásom felmont minden e helyre tehető megjegyzéstől. De jó lesz ezekre is mindig emlékeznünk, valahányszor jezsuita történetírókat használunk.

X. S most általmegyek fennmaradt munkáira. Első az említett csonka „*Tracta*“, mint maga nevezi egy helyt, mely, úgy látszik, jó szerkezettel bírt. Szigorúan dogmatikai, polemizáló természetű, mihez képest nem ritka benne a más felekezetek, különösen az unitáriusok és katolikusok megtámadása; többször igazságtalan: de ez igazságtalanságnak is kútforrása tiszteletes, lévén ez nem-mindennapi theologiai

³⁵⁾ *Istvánfi Regni Hung. Hist. Colon. 1724. 506. l.*

³⁶⁾ *Curia Judicium Regni Hung. Tyrn. 1726. 83. l.*

tudomány, erős meggyőződés, és mély vallásosság. Különben az előadás nem értekezés, hanem rövid mondatokban állító, a biblia módjára, helyenként emelkedett és költői, s ömlengő mint *Zsoltárai*. Ezeket ugyanazon mysticismus lengi át, mely a középkori monasticus szellemmel egy, s a század valamennyi protestáns énekköltőit jellemzi: azon büntudat t. i., mely alap nélkül a legnemesebb kedélyeket is gyötörtte; az emberi gyarlóság érzése, mely isten közvetlen segélyére szorúl, hogy képes legyen ne csak a vallás igazságait felismerni, hanem az isteni parancsolatokat követni is; az önerő és önbizodalom teljes hiánya, melyet a protestáns dogma a munkás erkölcsösség rovására ápolt, s minél fogva az ember nem az erénytől, melyet gyakorolhatni nem hisz, hanem egyedül a megváltó érdemétől várja igazulását; és végre azon keresztyéni alázatosság, mely az emberi méltóság büszkítő, s nemes és nagy tettekre erőt adó érzését teljesen megsemmisíti. A Dávid nagy istenéből Báthorinál csak a bosszúálló maradt fenn, az ő mindenható jóságos istenéből egy rabok haragos kényura: az isten képiro teremtetett emberből, s a Dávid istenbeni bizodalmon alapuló bátorságából s boldogságából egy, minden nagyságot nélkülöző érzésekben nyavalygó emberféreg. E szerint tehát ez ömledések hatása leverő inkább mint emelő, s a költő szánakozást gerjeszt inkább, mint részvételt. Ez örömtelen tartalma és szelleme a Báthoriféle zsoltároknak, melyek, fonákjai a Dávidéinak, csak formájok által emlékeztetnek a zsidó nagy hymnusköltőre; s még is érdekeseknek tartottam arra, hogy legalább töredékesen közöljem, mert illusztrálják és kiegészítik azon képet, melyet másutt e kor vallásos költészetéről vázoltam. Még szerkezetökről kell megjegyeznem, hogy hiányzik bennök azon egység, mely Dávid énekeit művekké alakítja: t. i. az egy-egy eszme teljes és kikerekített kivitele, úgy, hogy azon egy darab is könnyen többekre osztható, amint egy eszméről másra átmegy. Részben mindazonáltal a belső összefüggés hiánya tán csak látszólagos, és annak tulajdonítható, hogy számos közbeeső ív hiányzik, mi által több zsoltár összeolvad, az egyiknek a vége, a másiknak az eleje nem lévén meg. S azért alig adhattam mutatványúl egésze-

ket, hanem csak részeket, töredékeket, a szerző érzése, gondolatköre és előadási módja kitüntetésére. Elfeledém megmondani, hogy néha deákra megy által, a szentírás különféle részeiből szöve be helyeket e nyelven; a 65. 66. 67. számok egészen deákul vannak.

I.

Örökkévaló méltóságos, áldandó, teljes szent háromság, egy bizony igaz úristen!

Vallom előtted magamat bűnösnek en szegény bűnös ember, ki az bűnösök között elsőb vagyok, ki vétkeztem csak te ellened en istenem!

Választott fiad lévén, magamat megrűtíttam sokképpen, és az sárban feküdtem szabad akaratom szerint, mint az tékozló fiú.

Naponként is pedig, napról napra, bántalak uram, és búsítalak sok undok bűneimmel en utálatos ember: tégedet nem szeretvén úgy, az mint felséged parancsolta.

Te pedig szerettél engemet ó en hiu *) istenem!

Hívásod előtt elrejtetem, kegyes intisid előtt fileimet bedugtam:

Megunalmaztam felségedtől, Te pedig en hív istenem, minekelőtte felkiáltottam volna, bűneimet megbocsáttad, megszabadítottál.

Megmentetted nyavalyáimból, és szerettél engemet.

De ha még azokat hatalmaskodni hattad volna rajtam, az kiket notalán bűnnek sem tartottam, régen az kárhozatra jutottam volna.

Vétkeztem, vétkeztem, uram, az te szent parancsolatidnak ellene, és az te törvényed ellen éketlenül és hamissan cselekedtem, kinek rútságában most is undokól fetrongek és dohoskodom.

Teneked, teneked, uram, csak egyedől vétkeztem, és te

*) A *hiu* formával gyakran él Báthori, sőt legtöbbször, *hiu*, *hiu* helyett; de fordul elő a *hiu*, sőt a hívséges is. Hogy pedig a *hiu*-ban az *u* nem a *u*-nek graphikai változata, a többször előforduló *hiubb* is bizonyítja.

előtted gonoszt cselekedtem, hogy igaznak találtassál az te szent beszédidben, és meggyőzz mindeneket az te igaz iteletteddel.

Teneked, teneked, uram, vétkeztem egyedől, s azért vallom meg keservessen, kérvén tégedet, hogy az te kegyelemigéző igaz beszédidről, uram, emlékezzél meg irgalmassan ígéretidben.

És meggyőzöttségével az te igaz itelettedből való haragodnak ideim mitőlönk tieidtól, nagy bűnösöktől.

Az Jézus Krisztus által való esedezésinkben, igaz esküéseddől való, ingyen való ígétid szerint *).

Vétkeztem, vétkeztem, uram, s naponként is mint gyarló mag vétkezem ellened, kikért életemben való kesergést választottam magamnak, és az en lelkemnek sürőséges fohászokodást.

Szívemnek pedig holtig való penitenciát, de az te segítségével által, ki nélkül semmi jót nem cselekeszhetünk.

De ime, uram, sokszor mint megesem utamban, kiből ha ki nem vennél, oda halaék, megsenyvedvén, bűdösülvén.

Nem érdemlem, uram, ajándékidnak nagyságát; méltatlan vagyok minden irgalmasságodra, uram; legkissebbikre méltó nem vagyok.

Az mire, uram, teremtettedél vala, azt en általhágám, sokszor az mit en töllem kívántál volna méltán, azt en felségednek meg nem adtam.

Igaz szívvel vallom, hogy mikor en bünt cselekedtem, az helyett felséged en velem jót cselekedett. Mostan is így cselekeszel, uram, velem. Et quasi parturions alloqueris me Domino mi.

Jaj, uram, ennekem, és jaj, jaj!

Ki hiubb, jobb, kegyesb, irgalmasb nálladnál, senki bizony nincsen.

Sok külömb-külobb jóra való intésidre nevetséggel fellettem (azaz csak elmúlattam, filem mellől bocsáttam).

*) *Quamvis hunc locum ita etiam intelligo, ut vincas cum judicaris, hoc est: cum tu justo Judex recte judicas omnes filios hominum, vincas, hoc est vincaris a nobis miseris peccatoribus merito filii tui per spiritum sanctum. C. S. B. m. p.*

Éktelen bűneimben zengéssel nyugodtam.

Az bűnnel megtorhelhetett napokat vigassággal mulattam el.

Isteni jelenést mutattál, és intettél engemet álmomban is, kit en nem vöttem csak előmbe is!

Mely ez vala, vajha megismerted volna az te meglátogatásodnak ideit etc. (Ezt azért írom ide, hogy álmomban volt az ideje, láttam ez szép álmot, kit isteni látásnak tartok, mert szentírásból áll).

Noha, uram, megrettentem, de ismeg vétkeztem, mint-hogy mostan is éjjel-nappal külömb-külobkékpen vétkeztem, mint Ádámnak utálatos bűnös magva.

Éltom mint dög és mint bolond, éltem mint bódog, maga *) bódogtalan.

Öttem s ittam, de bizony ízetlenül emésztettem meg.

Semmit felségednek nem tulajdonítottam, haragodat noha tudtam, de ismeg hamar elfelejtettem.

Semmi jóvairól illendőképén hálákat nem adtam, segítségre, az mint kellett volna, nem hittalak mint kegyelmes uramat, édes atyámat.

Úgy segítségre nem hittalak, az mint kívántad volna, érdemletted volna, en is tartoztam volna velle.

Felebarátimmal egyenetlenül éltem, atyámfiaival szeretet nélkül voltam, és minden parancsolatid ellen, uram, vétkeztem; s most is, ó en gyarló bűnös, vétkezem.

Fertelmes bűnökkel megraktam testemet, és éktelen étellel gyönyörködtettem magamat, s ezt mondtam: Örölj en lelkem, örvendezz szívem, és vígadozz ó en életem; az bűnről pedig és isten haragjáról meg nem emlékeztem.

Gonosz tanácsinnak és éktelen életemnek, gondolati-mou való szabadakaratos járásinnak mind helt adtam; és úgy mint bolond tétova bűdostam.

Ifiúságomnak szabadságos állapotját látván magam elhíttam, és külömb-külobb éktelenségekre indúltam, és sok bűnöket cselekedtem.

Fáj immár nekem, ki szántalan sok bűnöket cseleked-

*) Noha, ámbár.

tem, és mostan is mint Ádámnak magva cselekeszem naponként! Munda me stb.

Ha rendszerént vétkeimet számlálni kezdeném is, en bizony nem tudom, de te en istenem, szívemet, lelkemet és ve-séimnek rejtekét is jól látod, tudod.

Naponként való vétkeimet, te uram, jól látod, az eltitkoltakat jól ismered egyedől, uram.

És az mely bűnöket bűnnek sem tartottam, avagy nem is tartok gyakorta, azokat is te tudod, en uram, s en istenem.

És engemet csak egyedől czirkálsz, ó en üdvözítő hiu istenem.

Nincs semmi oly bűn, kiből valami dögöt nem vontam volna magamhoz, mert legkissebbik parancsolatidnak megszegése mellett is az embereket megrútítja.

Hol pedig minden parancsolatid ellen való cselekedetem, ó en istenem!

Szent innepidben felualkodtam, hiába való életben mulattam, és részeges tobzódó nyugalásban foglaltam magamat.

Hypokrita szolgád voltam, nem becsöllöttelek, sem szerettelek úgy, az mint kellett volna.

Mikor sanyargattál, haragudtam; feddettél, s nem vöttem; tanítottál, nekem nem tetszett.

Előüdöt nem gondoltam, és jövendő jórul nem gondolkodtam, nem elmélkedtem.

Hamissan szent neved sokszor hiába vöttem, az mit felségednek voveáltam, fogadtam, azt meg nem praestáltam adtam.

Hazugságot szöllottam, és magamat tökéletességgel hizlaltam felséged ellen.

Nincs jóról való gondolat bennem, gyakorlatossággal képmutatással gyakorta szolgáltam és szolgálok felségednek.

Az testnek nyilván való cselekedetét cselekedtem, és annak gyümölcseit meg nem öltöm: benne elébb-elébb mentem.

Ha jót valamikor cselekedtem, de rút életemmel megmocsoltam, és mint bűdösö bolond, úgy éltem.

Sőt ha felséged nem oltalmazott volna, és nem oltal-

mazna: ez világon nincs annyi bűn, oly, kit nem cselekedtem volna.

Undok vagyok, uram, felséged előtt, az föld s ir alattam, az nap, hold és csillagok, és az ég homályosok az en bűncim miatt.

Az Krisztus koporsójába magával eltemetett bűneimet fejemre kaparom.

Bünt bűnre hajtok, azból halmot rakok, kiket mint az bika fejemre hányok, és alatta úgy bömbölök.

Az ebekkel sem érdemlenék uram, en kenyeret érdemem szerint; de jó vagy, és ő jó vagy te, ebkölykeken megkönyörölő hiu úristen.

Nem vagyok, uram, en méltó fiadnak hivattatnom, peszéri állapotot sem érdemlek:

Sőt menj el, uram, en tölem, mert bűnös ember vagyok en.

Az égre nem méltó szemcimet felvetnem, az te lakó helyedre; sem hogy az föld engem tartson, hordozzon, ki az te lábaidnak zsámolyszéke.

Ó iffiú en bolond, és teljes életemben nyavalyás! ki veszen ki mind ezekből engemet?

En nyomorodott utálatos bűnös vagyok, megrothatandó por: élek úgy mint büztől megsenyvedett dög: asszonyállat havi kórságos ingéhez hasonló igazságos férfi.

Te pedig, Jehóva isten, en uram és en istenem, örökké élsz, megmaradsz öröké és öröké.

Inmár hát en mit cselekedjem? Az úr szövétneket gyújtott, gyújt is naponként: keresi a kik bűnökbe bele fatának! leszállott meglátni az en életemet; és az úrnak irgalmát nem érdemlem! S mire adjam magamat?

Méltán ő felsége fiának magam nem hivathatom, mert nem illik fiúhoz jól töit atyjával versenkedni.

És felnevelt atyjának bosszújára járnai, haragra ingerleni!

Az atyákban szokott lenni az haragnak, az fiakban pedig az engedelemnek. (Így).

Micsoda pedig az úr emberekhez hasonlítván, és mely nagy az úrnak haragja az bűn ellen!

Nem szégyened-e az felséges atyádnak mondanod, nem szégyened-e előtte megállanod s mondanod: Atyám, atyám! jaj mely hiábavalóság az ember ez világon, és ez világ minden ő diszességével egyetemben.

Nincsen, uram, jobb nálladnál, és az te félelmed vége minden kazdagságnak.

Az prófétának intése szerint, és a szent Jánosnál való biztató hagyomásod szerint, megvallom bűneimet, el sem tagadtam, sem tagadom is.

Álnakságimat, hitelenségimet és semminemű vétkeimet, kiket, uram, nállomnál is jobban látsz.

Ihon fejemet kezvedben hoztam, bűncimet tölled bálványok eleibe nem vittem, sem is viszem (te velem lévén).

Szabad vagy velem: valamit cselekeszel, megérdemlettem, megérdemlem, holtig meg is érdemlem.

Csak te benned bízom: teneked éneklek, és az te nevedet segítségére hívom.

Az te igiretidben szánj meg, uram, engemet, ments meg, gyógyíts meg engemet, és emmi nyavalyákban ne hagyj elesnem, ne gyaláztassam meg az te bosszúságodra.

Szent lelkedet ne vedd el tölem örökké, kinek nincsen bánattal való ado nánya.

Add meg üdvözítő Krisztusodat! Lám magad igirted az ő és új testamentomban, ugyan önnön maga által, vég nélkül, minden igyeinkben, bűneinkben.

Válaszd el, uram, válaszd el az en igyemet az nem szent nemzetségtől, azaz az pokolbeli ördögtől: ne uralkodjék en rajtam soha: és ne pofázhasson arczul engem szegényedet, mert egy szegény árvád vagyok en.

Ki nem enmagam teremtettem magamat, s nem tudom metszok *) születésemmel, uram, ha velem nem leszesz! mert en bünt vettem rám, de le nem vethetem róllam nállad nélkül.

És adj ennekem szegény kutyakölyöknek az te asztalodról lehulló morzsálszékbe, ő en remétségemnek örökké való gyámola, kegyes reménye, díszessége, szép öröme mind örökkön örökké Ámen.

*) Metszok (a kéziratban: mecek) azaz: mit tegyek,

II.

Ó dűcsőséges méltóságos en uram, teljes szent háromság úristen, teljes az ég és az föld az te dűcsőségeddel!

Ki engemet teremtetél semmiből, irgalmasságodra, személyedre, hogy engemet megtartanál örökkül és örökké.

Adok, úristen, felségednek nagy halákat, áldom az te szentséges nevedet minden javaidért mind örökké.

Aldom az te nevedet minden javaidért, kikkel engemet megáldottál, és tartottál az te bőséges áldomásidból, csak tennen magadért cselekedvén velem ingyen való kegyelmet.

Mindeneknek felette, en uram és en hiu istenem, adok te szent felségednek áldást, háláadást, lelkembeli javaidért.

Ki mint Ádámot, Évát, azonképen engemet is, minden enni sok istentelenségimből, nagy bűneimből előhozál.

Megkeresél és helyemre állatál, az irgalomnak helire, ingyen, híven, kegyelemből, szerelmedből, velem jól cselekedtéből, méltatlan voltomra.

Ár és üdvösségre való méltó fizetésem nélkül szeretted, en uram s en istenem, engemet.

Felvöl az porból és az földről engemet, holott atyám és anyám engemet elhattak vala.

Sok szántalan bűneimért el nem vesztetted, veszedelemre jutnom sem engedted, kiket cselekedtem, s naponként, óránként, szempillantásonként cselekeszem.

Ez után sem hatsz el engemet, en hiu istenem uram, mind világ végeiglen semmi szükségombe.

Ki enn legkissebbik bűneimért is megérdemleném az poklot, de, felséges bíró, felséges közbejáró lévén, te vagy az en hiu istenem!

Hova fussak azért az megharagudt igaz istentől, ha nem az megkönyörölt, megengeszteltetett igaz istenhez, ki irgalmas, kegyelmes is.

Ki en uram és en Jehóva Jézus Krisztusom engem elé volyedott juhocskádat nyájadban hátadon visszahoztál.

Naponként is az te szent atyádnak jóvoltából és nagy irgalmasságodból hátadon hordozsz, míg beviszesz az örök életben, szent lelked által;

És megtartasz örökkül és örökké absque dubio.

Kiben, uram, bizony semmi kárt nem vallasz vala, ha szinte mételyes juhod nem voltam volna is!

De te szent és irgalmas vagy, ó nagy irgalmó Jehóva! ki szereted az mi lelkeinket, és legelteted az te szent meződön, örökkül és örökké.

Mostan is pedig nem nézed bűneimet, hanem velem bajlakodol és dajkálódol;

Nem hatsz elvesznen, az emberi nemzetnek szerető ura, hiu istene, ki szereted az Izraelt az Krisztus által.

Engemet, uram, érdemellen bűnöst megsegítettél szent lelkeddel bűneim közepett, megmelegítettél szárnyaid alatt: úgy, uram, az mint az jó anya tyúk szokta fiait tollai és szárnyai alá győjteni, szorítani, melegével meleggetni.

Noha en nem az egek és az föld ollen vétkeztem, hanem te ellened, uram istenem, és te felségedet naponként bántom, és bántottam is, külömb-külobbféle bűneimmel.

Megfordítál engemet, és felkeresél szent szerelmedből; nem hagyál elromlanom az en nagy nyavalyáimnak idejin.

Tudom, ó nagy irgalmó hiu isten! ezután is mostan is felséged ezent cselekeszi velem, haláalomnak óráján is, és mindenkor, és minden késérteteimben.

Megmutatod hogy isten és nem ember vagy, az emberré lött Jézus Krisztusért.

Hogy valakik benned bíznak, el nem vesznek, el sem hagyattatnak, meg sem gyaláztatnak, uram; mert te jó és hiu isten vagy, uram isten.

Megmutatád, uram isten, az árváknak és özvegyeknek irgalmasságodnak jótéményit!

Azszegényeknek jóvaidat, az nyomorútnak segítségdet, és mindenekhez jóakarodat, kegyes könyörölő voltodat.

Megmutatád, mert nem hiába teremtetted az embereknek fiait.

Megmutatád, mi kegyelmes atyánk, az keserodetteknek magadat, az te kegyességedet az szegényeknek.

Vigad uram ez okáért te benned az en lelkem; ha pedig, uram, valami marhámban gyönyörködnél, azt te elődben hoznám jó szívből.

De ilyent sem hozhatek, mert magam sem magamé va-

gyok. Az eget és az föld, s az tenger is és ezeknek teljes voltak tied és tölled fondáltattak.

Nem szükölködöl, uram, semmi nélkül, de en szükölködöm felséged nélkül, és hogy mondottad hogy kérjek, s megadattatik: kérek, de engedjed hogy kérhessok, uram.

Mondottad hogy keressem s meglelelöm: keresem, de így, ha felséged indít és segít.

Parancsoltad hogy zörgessok: azt cselekedem, uram, de te felséged segélljen és tanítson, quia vana salus hominum.

Ó úr Jehóva! mit adhatnánk mi tenoked, ha mi bennünk is csak az magadét koronázod meg? Bizony, uram, soha en az te jótéteménidről elegendő hálákat nem adhatok, sőt meg sem tudom köszönnöm jó módjával.

De noha gyarló bűnös vagyok, de az te szent segítségéből igyekezem teljes életemben, felséged segéttén, háládó szolgáló lenni, örökkül és örökké Ámen.

III.

És, ha velem leszesz, uram, és segítesz, soha több istent sem vallani, sem segítségre hini te kivöllötted nem akarok, sem senkiben bízni, és segítségre hini.

Kinél sem igazb, sem hiűbb, sem dűcsűsűcsűsb, jobb sem, sem méltűsűgűsb isten nincsen, soha sem (is) leszen.

Akarok azért elvettettettett lennem, uram, az te ajtűdűnak küszűbűbe elűtt, hogysem az istentelenekkel egyűtt uralkodni (noha en is nem angyal, hanem nagy bűnűs vagyok).

Mert nincsen jobb nevű az eget alatt, kibűn nekem üdvűzűlűsűm kellene, hanem csak az úr Jűzűs Krisztus neve;

Kinek szent neve elűtt űgieknek földieknek és pokolbelieknek tűrűdek meghajolnak.

Bizony, uram, en legkissűbbik jűtűtűműnyedűrt hálákat nem adhatok.

Mindazonáltal dűcsűrűlek, űldűlak, magasztallak, en uram, teljes szent hűrűmsűg, egy bizony, irgaimas, űlű Jehóva isten!

Csak felsűgednek, uram, adassűk minden istenhez illű igaz tisztessűg, dűcsűret űs dűcsűsűg űrűkkűl űrűkkű.

Az en űstűkűm, uram, csak az te kezűdbűn vagyon, űs az en nyakam az te szentsűges talpad alatt legyen, azaz hatalmad alatt,

űs nem az bűdűs pűpűnak talpa alatt, ki mind testi űs mind lelki műdon (noha űk tagadjűk) de magűnak kívűnja.

Az en liberum arbitriumom, szabad akaratom, servum arbitrium legyen, uram, azaz hogy ne hagyj, uram, az en szabad akaratomra engem.

Vagy kívűnom en, vagy nem, hanem szűnt fiad űltal, szűnt lelkedűl, vezűrelj, vigasztalj, űrűsűts holtom-űrűig! — akarom is Ámen.

IV.

Tudom en, hiű igaz istenem, nem gyűnyűrkűdűl az en veszedelműbűn, mert tied, uram, minden testen az birodalom.

Szabados szűnt úr vagy, uram, mi rajtonk. Annak okűrt ha megűlsz is, uram, te benned bűzűm.

Te benned űs tűlled vagyon az mi életűnk, de mi tűlűlűnk vagyon veszedelműnk.

Nem vagy te, ó isten, az hamissűgűnak akarűja, űs nem lakik te elűtted az gonosz.

En szűgűny bűzűnsűgűt teszok, mert igaz vagy minden te utaidban: űs valaki reűd bűzza magűt, az bizony soha meg nem csalatkozok.

Nem te vagy, uram, oka, az bűnűnek szerzűje sem te vagy, uram isten.

De te vagy, uram, az jűkűnak adűja, űs az űdvűssűgűnek, minden űrdűmem nélkül.

V.

Te vagy, en uram, en istenem, nekem csűdezőm, szűlűszűlűm az te szűnt atyűd elűt, kinek nevűnűl tűbb nűv nem adatott az űg alű, kibűn űdvűzűllűhűssűnk, csak az te neved, Jűzűs.

Kinek szűnt nevűbűn, űgen, földűn, pokolban valűkűnak

térdek meghajolnak, kinek isteni szent székire támaszkodtam egyedül;

Kinek szent nevének dicsiretének, dücsőségének mindenkoron örülök, és az te igaz vallásodnak kiterjedésére, hirdetésére, szent atyáddal, szent lelkeddel egyetemben, szívből örülök, és szüntelen örvezek.

Tudom en, hívséges és igen igaz istenem, az teged tisztelőket (te jóvoltodból) megtiszteléd, és az tegod megutálókat megutálad.

Ki, uram, nem igazakért jöttél ez világra üdvözíteni, hanem az hamissakért, mert az egész világ gonoszban vagy;

Nem elveszteni, megítélni, hanem megtéríteni, üdvözíteni: holott secundum dictum tuum domine, nem az egészségesnek való az orvos, hanem az betegnek.

VI.

De en, hiu istenem, en mindenkor csak az te irgalmaságot várom éjjel nappal, mert te igen jó, bő isten vagy, sok irgalmó, nagy tűrő, kegyelmő, könyörölő.

Jobb ezokért nekem egy nap te előtted nyomorganom ekkléziádban, hogysen sok napig virágzanom az hitetlenek között.

De kérlek, uram, kémélve, kegyessen sujtolj ilyen szegény nyedot, mert csak tied vagyok en, egy és szegény vagyok enn.

Mert választottam, uram, elvettetettnek lenni te előtted, hogynem fényleni az hitetleneknek gyülekezetekben.

Mert, uram, noha láttatol néha idegen dolgot magadtól cselekedned, de az alatt az te tulajdon dolgaidat cselekeszed és viszed, uram, véghez.

És mindenekben igaz itiletod szerint cselekeszel, ha minékönk ki nem nyilatkoztatod is.

Ha az fák tövel állanának föl, az föld rám burúlna, az ég rám szakadna, az teremtetett állatok arczczal rám támadnának is;

De még is, uram, egy csepp szent véred nagyobb minden büneimnél, és ugyan nem kárhozom.

Ha megölsz is, uram, ugyan csak benned bízom, ha

nem tudom mire juttatsz is, ugyan csak te vagy az en üdvözítőm!

Kiben az atya isten örök idők előtt választá minket, hogy csak te általad üdvözölhessünk, és nem senkiben egyébben.

Erről tesznek az próféták és az egész ó és új testamton biznásgot, hogy valakik csak te benned biznak, el nem vesznek, hanem örök üdvösségek leszen.

Te vagy az tanácsos isten, ki az atyának kebeléből alá jövővel hozzám, és mindeneket nekönk megjelentél, kinél több soha senki az atyát nem látta, ki neki megszülött fia vagy.

És csak azok tudák meg az istent, a kiknek ingyen való szerelméből megjelentél, és szenteiddel is predikáltatad, hirdetteted.

Mostan is csak azok ismerik meg, uram; mely te tisztességedet az hitetlen pápa magának akarná tulajdonítani, és azért ront, gyűlöl minket, hogy mi ezt ő neki nem adjuk.

Tanácsos és erős isten vagy, mert mikor kifogyonk tanácsonkból erőnkéből mint Jozsafát király, és nincsen kire szemekintet vetnünk;

Akkor minden emberi segítsig nélkül levén, és az emberekben megfogyatkozván, csalatkozván, csodálatosképen örökké való isteni erőddel, az te nagy nevedért, gondolatonk kívül és érdemönknek felette, várásonk reménségönk kívül megsegítvén megtartasz;

Megoltalmazsz, megmentesz, tanácsot is jót adsz: Jöveitek en hozzám minnyájan, kik bünnel megterhelttetetek, és fáradoztok: en megkönnyebbítelek titeket.

Valakik, uram, tölled tanácsot kérdönk, s megfogadjuk, tölled megtartatonk, meg sem szégyenölönk örök szégyennel.

Örökkévalóságnak atyja vagy, quia tempora et quaeunque existunt, a te, per te, et in te existunt.

Az te szent országodat te teremtetted atyáddal szent lelkeddel egy istonségben, három szent személyében.

És nyerted szent atyádtól meg minékönk érdemed által mint közbejáró személy, ó igaz erős isten és bizony ember!

Adományól pedig te sajátodat adtad mint erős Jehóva isten.

Örökkévalóságnak atyja vagy, ki az örökkévaló országra újonnan szülsz, gyarapítod, tartod, táplálsz, oltalmazod az te keresztyén anyaszentegyházadat, rólunk gondot viselsz, és az te szent atyádnak bemustrálsz.

Elvévén az erős fegyveres ördögnek rajtunk való hatalmát, te ó legerősb fegyveres: ötet megrontád, ragadományát elosztád, és az meghervadhatatlan és rothadhatatlan koronát fejünkben felteszed, uram isten!

Örökkévalóságnak atyja vagy, ki öröktől fogva szent-atyáddal szent lelkeddel együtt uralkodál, mikor sem ég, sem föld, sem vizek, sem szelek, sem semmi mozgó élő és éltető elementumok nem valának.

Békeségnek fejedelme vagy, ki az megharagudt között és mi köztünk emberi nemzet között, kik kárhozatnak fiaival, örök békeséget szerzel, mind isteniséged szerint, mind emberséged szerint in una persona, érettünk közben járóvá löl: perfectus Deus, perfectus homo.

Esedezünk az atyánál, tanítónk, királyonk, mesterünk, paponk és prófétánk mind örökkön örökké!

Sőt megöletett, eltemettetett, mennybe felment, feltámadott, áldozatonk, jó illatú kedves drága citrom löl mi érettünk.

VII.

Ne játszadozzanak, uram, velünk az istenséged káromlói, ellenségi, tegedet megcsúfolván mi bennünk az ő bolondságokból:

Sőt lássuk meg moly hatalmas istent, vallok én az keresztyénekkal egyetemben te segítségodból.

Mert, uram, nem fér az én vétkem egy fontban az Jézus Krisztusnak csak egy csepp vérének harmadrészével is,

Mely nem csak az enyimet, de széles ez világnak szörnyű vétkeit meghaladja.

Cselekedjél vellem irgalmasságot, uram, az te jó kedvedben, és ki isten s nem ember vagy, ne pusztíts el bűneimért engem kiáltó bűnöst, az Jézus Krisztusért, ki isten és ember, kit, uram, te bizony soha nem cselekedtél, nem cselekeszel is örökké.

En, uram, az te szent kezében ajánlom lelkemet testemet és mind a kikkel bírok te általad, és minden keresztyén híveidet, anyaszentegyházadat, abba való tagokat.

Ha drágább marhám volna, uram, lelkemnél is, te reád merném bízni: ez okáért örökké reád bízom, uram.

Cselekedjél, uram, ez után is nagy kegyelemmel velem, ki ezelőtt ötödik nyáron 18. augusti veteris calendarii az korszókból hozál fel. 1599.

Sem az sérbe ¹⁾, sem pokolba, sem eltemetésre jutnom nem hagyál, és ez mai napig, mikor ezt írom, hogy 1604. írom²⁾, nagy kegyessen megtartottál, és kezemben való más fájásomból is szépen orvosság nélkül meggyógyítottál.

Sőt sok előszámlálhatatlan jókat velem cselekedtél, s naponként, uram, cselekeszel velem báládatlannal, antequam ad te clamarem. Annakokáért áldom díszérem, uram, az te drágalátos szent felséges nevedet, ki kiáltásomnak előtte meghallgattál, segítettél, és imo most is éltetsz.

Ki mindennél nagyobb jótéteményed, hogy lelkemben s elmémben is éltetsz, és az pokolbeli ördögnek elrontani nem engedtel, sem engedsz soha is, uram, az te nagy nevedért.

Könyörgök, ne jój ítéletben velem szegény szolgálóddal, mert egy élő ember sem igazítatik meg, uram, te előtted.

Te nekéd te nekéd, uram, vétkeztem egyedül, és előtted gonoszt cselekedtem, hogy az te beszédidben megigazítottassál, és győzedelmes légy azokon, a kik teged hamissan ítélnék és meg is győzettséssel az mi könyörgésenktől, az mi uronk Jézus Krisztus által.

Kivel és szent lelkeddel élsz, uralkodol, örökkön örökké Ámen.

VIII.

Uram uram, ki én kegyelmes istenem vagy, és én édes oltalmaam, kőváram, erős tornyom;

Elfeledkeztél-e vég nélkül, uram, on rólam szegény bűnösömről, és te torentett nyomorék férgedről, avagy, uram, aka-

¹⁾ Sírba. ²⁾ „Veter. Calend.“

rod-e megmérni igazságod szerint az en nagy számlálhatatlan bűneimnek sokasságát, uram, en ellenem.

Elfogyott-e hát, uram, a büntül megijedt félemllett embernek segedelme: az segítség-kérőnek nem adatik-e kegyes válasz, és az régen kiáltó nem hallgattatik-e meg?

És az te segítségedről való jó szándék valljon s nem segítettik-e meg tetőled, uram; és az megtérésre te általad adott jó igyekezet (ki te munkád) félbe hagyatik-e, nem erősítetik-e, nem vitetik-e véghez az te erődből?

Íme en szegény bűnös régen kiáltok, és az enn meghallgatásomat halasztod az en bűneimért, jól tudom, de azért jómra fordítod, elhítem.

Bizony, uram, igen megfáradtam; még is várom az kegyelmes választ derék szerint, kinek zseugéjével engem hittem és várásom felett való könnyebbséges örömmel látogatál, kiért neked örökké való hálákat adok.

IX.

Enn Ádámnak magva szempillantásonként utrunque vétkeztem, s vékezem holtomiglan: elannyira, uram, hogy zúgnak en bennem az bűnök mint az folyó vizek, és fortyognak mint az örvényeknek tekergő megszorulássai; felhányódnak mint az köveken sebességgel folyó vizek.

Mely mi Jézus Krisztusonkban lakozik, szent atyjával egyetemben, az szent lélek úristen,

Mely mi Krisztusonkkal egyetemben összeköt minket az szent lélek isten hitőknek általa, nem különben, mint az fejönket tagainkkal, avagy az szőlőresszót az szőlőtökével, avagy az asszonyállatot jámbor férjével.

De még ennél is inkább összeköt és láthatatlanképen egyesített,

Úgy annyira, hogy immár nem mi hávek élünk immár hanem Jézus Krisztus él mi bennünk.

Lelki módon egyesített minket, egyesít is az szent lélek minket az Krisztussal naponként, és az ő bőséges minden javait származtatja mi reánk.

Úgy mint az főből az tagokra, az szőlőtökekből az vesszőkre jó az éltető nedvesség, és az mint az asszonyi állattal

az férfi egy test vér lévén, gondviselések is egy minden javokkal egyetembe:

Így immáron, noha megáradott az bűn, feljül áradott, feljül bővölködik az kegyelem az en minden bűneimnél: holt az kegyelem feljebb bővölködik az bűnnél, kikkel bánalak és bántottalak.

Ennekokáért szívből lélekből kérlek, en kegyelmes atyám, az en Krisztusom ítélőszéki előtt, ki minden itéletet szent fiadnak adtál, ne hányjad szememre az en nagy és rút bűnemet, álnokságimat.

Az en uram Jézus Krisztusnak áldott szent nevéért kérlek, ki önnön magára nekem megesküött, ki, tudom, meg sem változik soha:

Mert az isteni végzés erőssen és tökéletesen áll erős fundamentomon, tudja ez úr az övéit kik legyenek.

Venite ad me omnes quicunque laboratis et onerati estis, ego reficiam vos etc.

X.

Gyűjts fel szívünkben az te szerelmednek tüzeit, hogy téged szerethessünk, ki minket örök üdök előtt szeretél, és elkészítéd magad mi érettnök, szerethessünk tegedet, te általad felebarátinkat, és gyümölcsöt teremthessünk szeretet és szenvedés által.

Igaz félelmedet adjad, uram, szívönkbe mint atyádfiainak, hogy, mint hogy engemet szeretsz, en is szerethesselek, félhesselek, segítségül híhassalak, csak teged uram istenem;

Igazán is ismerhesselek, az ő és új testamentomnak igaz magyarázatjának rendi szerint.

Adj erőt, uram, az jóra, gonoszoknak eltávoztatására, hogy láthassak jó napokat.

Nyelvem tartóztathassam te általad gonosztól, ajakim álnokságot ne szóljanak.

Hanyatoljak, hajoljak el az gonosztól, és cselekedjem jót, kereshessem az békeséget, és azt megnyerhessem;

Legyenek az te szent szemeid, uram, en rajtam, és az en könyörgésemre nyitvak szentséges fileid.

Legyen az te ábrázatod az gonoszokan, hogy eltöröljed őket, és nevezeteket az földről.

Adj erőt, uram isten, jóra : igaz hitbe, jó vallásban végig megmaradjak, jó lelkiismeretben, esendeszségben, lelki jókba gyaporodást, te benned végig megmaradást ;

Az te jó lelköd vigyen engem az jó útra, és viseljen engem nyavalyást kedved szerént minden en cselekedetemben, hogy te benned örökké örvendezzek.

Járjanak táborot, uram, az te szent angyalid körültem kik őrizzenek, vigasztaljanak, bátorítsanak, uram isten, te általad, mint felségedet az kerben.

XI.

Uram, uram, uram, ne öröljön rajtam az hamisságnak lelke, és az en véremon az hitetlen ne öröljön, ne hízzék meg testemmel lelkeimmel az hazugságnak lelke.

Ne mondjon vigaságos éneket az mi nyomorúságinkon vigadván az ördög, s az ő tagjai ne kaczagjanak en rajtam kik noha sokszor vétkezünk, de te benned bizonk.

Mert azt mondják az hitetlenek : ninesen isten. Ne vallj, uram, értom rossz férgedért ily nagy mérget, boszúságot, ék-telen, ok nélkül való gyalázatot, káromlást, kissebbtést az te nagy nevedért.

Mert noha, uram, néha magadtól idegen dolgot cseleke-szel, azért mindazáltal hogy az te tulajdon dolgaidat végbe vigyed, mert te akkor is szenteltetel mikor az bűnöst meg-bünteted :

De azért, uram, az teirgalmasságod minden cselekedetid felett vadnak.

Az te juhocskaídnak esetek ne legyenek, uram, te nállad megszámolván, kiket, uram isten, melegítvén táplál-tál ez óráig ifjuságokban szent kebeledben, és az te tövis ko-ronádon legeltetted :

És itattad az te oldaladnak általöklelt forrásának hi-vősítéséből, vízből, megelégtvén szentséges, áldott, piros drága véreddel. Ó mi istenünk és örökös urunk !

És az kikért teremtetted, ne utáld meg bűnökért her-telenséggel uram, az te szent teremtésedre, sokságó könyö-röletosságodra nézvén, hortelenséggel ne vesd el, uram, előlled.

Sőt tarts meg minket tieidet te benned, és nem senki-ben, ki haragod közt is szent irgalmú isten vagy.

Mert olyan vagy, uram, mihozzánk mint az méh, ki noha megosip, de lépes mézet béven ad kicsiny csipésért és az ő csipésének sebébe senki meg nem hal.

Ne fordíts el, uram, szent orozádat mitőlünk s tölem fő bűnöstől nyomorúttól, ki az nízök előtt megnémóllá, orozádat el nem fordítád az pókdösök előtt, és az arezól csapdosást és kékeket örömmel viseléd mi érettünk.

Ne gyűlölj, uram, bűneinkért minket, cselekedjél irgal-masságot mivelünk, és dicsiretet mondonk, uram, az te nagy és szent nevednek nemzetségről nemzetségre mindörökké.

Nyisd meg, uram, az en számat, hadd dicsirjen minden üdőben, és az en szívemet lolkemet tisztíts meg, hogy egye-temben álomban is veled beszélljen, elmém csak róllad el-mélkedjék, gondolásom te róllad legyen.

Az en ajakim szólják az te nagy dolgaidat, nyelvem hirdesse az te csodálatosságaidat, örökké csak tegedet szólja-nak beszélljenek az en ajakim.

Hogy hazám népeivel és minden hozzám tartozókkal, uram, minden üdőben mincenenek felett csak teged dicsirhes-selek, áldhassalak : *ne múltjék, uram, félben az en jó igyekeze-tem, ki csak te tölled vagyok :*

És a ki teljes életemben benned csak egyedül bíztam, re-méltem, maradhassak meg oltalmad alatt minden ellenségimtől végiglen Amen et iterum Amen.

XII.

Uram egy pálczával jöttem ki az en atyám házából, és ime seregekkel bírok ; azaz mezitelen jövén atyám anyámtól, és ime felségednek örökös társoddá töttél, en jóakaró kegyel-mes uram, fejedelmi, holott (követvén szólok) az ebekkel disznókkal sem érdemlenék sorsot.

Kérlek, uram isten, vezérelj holtom órájaiglan, és az en kimenetelomnak ideiben is, hogy vehessem hasznát az te szent vallásodnak, és igaz igiretidnek.

Mert te vagy, uram, az en istenem egyedül, kőváram,

bástyám, és mindenem, erősségem, erőssítöm: bizonyos nagy reménységem.

Add meg, uram, add meg ismét az megújító szent lelkét és az te szent lelkedet, adjad az szent jegyeket is meg erősségemre: szent lelkeddel tégy bizonságot bennem örök üdvösségemre.

Ne vegyed el, uram, töllem ilyen drágulatos szent javadat, ajándékodat, és noha így estem, ne vess el engem az te szent szemeidnek ingyen való tekinteti elől.

És ne szakaszsz el az te szent szerelmedtől, szentséges jóvoltodtól.

XIII.

Elhivin azt kétségnélkül, en szép Jézusom, hogy ha erőd nem volna (ki erős isten vagy), engemet nem biztattál volna az te szent szép igaz igireteddel.

Annakokáért, uram, jó ennekem itt megmaradnom, kit, uram, végiglen engedj meg ennekem.

Elhittem, uram, en azt teáltalad, hogy engemet az te szent személyedre nem teremtetél volna, és ujjban az halálból fel nem vöttél volna:

És az te drága ismeretedre nem juttattál volna, és drága ajándékiddal nem legeltettél volna, ha velem irgalmasságot cselekedni nem akarnál, ki szeretod az tiednek lelkeket, és elfedezod az bünt az penitentiáért:

Ki semmit nem teremtetél az mit gyűlöltél volna: de kérlek, uram, ne késsél.

Nem vagy te, uram, az veszedelemnek akarója, sem oka; ki nem gyönyörködöl az mi veszedelmünkbe, de az hamis nem lakozik, uram, te előtted.

Mi töllönk nagyon veszedelmünk, és csak te benned vagy, uram, megtartatásunk, üdvösségünk.

XIV.

Valameddig az okos lélek tagaimban lakik, és szent lelked bír engemet, nem leszen nekem te küvölöd más istenem.

Te leszesz nekem megszabadítóm, atyám, uram, oltalmom, megszabadítóm.

Enn életemnek teljes öröme, az en állásomnak virágozó gyönyörösége, jó illató gyönyörö harmatos illatja, lelkemnek esendessége, illatozó mezeje, reám alvó bünösre vigyázó, alvásomnak el nem ünő őrzője: Jákobnak igen igaz hiu istene ura, keresztyéneknek atyjok.

Teneked mondta az en lelkem: Megkeresem az en uramnak színt, és megújulást csak ő benne találok.

Megnyitom magamat, megnyilatkoztatom szívemet és az üdvösségnek királya bejő az en kapumon, ki az ő szent lelkének kolesával megnyitja szívemet, megsepri Krisztus vérvél lelkemet, és megmossa, öttözi, rigálja sebeimet.

De még is, uram, volna egy kis könnyörgésem, és ha lettem volna kedvet kegyelme te előtted, az te szent szemeid előtt, vedd elő alázatos könnyörgésimet, esedezésimet;

És a kik neked kedvesek, életemben elődben öntvén, hallgassak meg.

Ne vess meg, uram, engemet az en életembeli sok fertelmes büneimért, és az elmúlt napiért, estveleért étszakaiért is.

És az en gyarlóságos sok esetim, uram, uram, ne üzzenek el előled engemet nagy szegényt.

Ez világ ki gonoszságban vagy, és parázna világ, ne szakaszszon el, uram, tölled, holott az ember nem csak hajló a bünre, deugyan mind bün tetétől fogva talpiglan.

Adjad adjad, uram, ennekem mindenkor, vég nélkül, szent lelkedet: Ó en atyám istenem, az en uram Jézus Krisztushoz való szerelmedért viselj igazgass engemet mindörökké utamban bizonyos reménységgel, reménységem kivől.

Adjad, uram, az en lelkemnek örök esendességét, lelki ismeretemnek igaz örömét, úgy hogy ha kesergék is, te benned az úr Jézus Krisztus bő vére meggyökerezteszen, és te benned végig megállhassak.

XV.

Semmit, uram, érdememért nem kérek, mert az en érdemem sulyok fejemre, akasztófa nyakamban, pokol lelkemben.

Hanem az Jézus Krisztusban való igiretidre emlékeztetek, melyet esküvésseddel megerősítettél, ki arra kötötted, uram, magadat, hogy valamit az ő szent novében kérek, az te akaratom szerint megadod ennekem.

Az te hívséges beszédidet úgy tartom, hogy ha az kárhozatnak kapuján volnék is, hátra rántanál uram; ha az halálban volnék is, megaláztatnád, melyet envelem sokszor cselekedtetél uram, kiváltképpen az ötödévi nyáron, kiről írtam, írok is, szólok is míg élek.

Narrabo opera domini in regione vivorum.

Az ég, az föld elmúlnak (megváltoznak), de az te beszédidben egy pont meg nem változik. Nem is megyen az te beszédidbe semmi te hozzád vissza hiába, haszontalan.

Semmi nem, uram, az en kérésem egyéb az szent lélek istennél, az Krisztus Jézus által való fogadásidért, és az ő szent érdeméért.

Kinek szentséges vezérlő doctorsága nélkül semmi vagyok, és haszontalan;

Annakokáért gyönyörködtes, uram, engem szentlelkeddel örökkön örökké te benned.

Hihessek csak te benned en istenomben, és igazán vallhassalak, qui es trinus et unus.

Új életre vezess, uram, engemet vidám tekintető Jehóva Jézus Krisztus, ki az kegyelemre mindenkor kész és vidám kedvő vagy, uram; szentlelkeddel oktass, taníts mind végiglen.

Ne éljek en immár többé, engedjed meg szent lelkeddel, ölhessem meg en testemet: élj csak te úr Jézus bennem, ne regnáljon soha nálam balandó testemben az bűn, ne uralkodjék soha mi rajtonk.

Segéllj uram szent lelkeddel, adjak halált míglen leszek ez világon igaz bittel, áldjalak édes lélekkel.

Hogy mikoron en kimúlok,
Láss jó szemmel, en istenem;
Szólj szépen és fogd en kezem,
Mosolyogván, en üdvösségem.

Mondd ezt nekem, édes uram;
Szólj így, szentséges megváltóm:

Hogy te vagy csak en oltalmom,
En istenem, üdrözítöm.

Az te urad, kibem hittél,
Biztál és reménlettel,
Lásd meg az en tenyeremmel,
Oldalammal, lábaimmal.

Jöj be az en országomban,
Légy velem az paradicsomban,
Kit en az en szent véremmel
Elkészítettem örökkösöl.

Teneked is, többeknek is,
Megszerzettem, készültél is,
Nem most, öröktől fogva is,
Bennem voltál választva is.

Nem néztem álnokságodat,
Nem néztem nagy bűneidet,
Cselekedtem ezt magamért,
Örölj örökké ezekért.

Dicsírtessél, uram Jézus,
Ki meghalál ó úr Krisztus,
Ez nap, nagypénteken, Jézus,
Eltemettétél, úr Krisztus,

Mi értünk, s azért áldott légy,
Dicsíretes, szentséges légy,
Áldott, áldott, szentséges légy,
Mindenek közt te áldott légy.

XVI.

Nové fat készűt bárkának,
Híre sincs az vízözönnök,
Hínn Nové az úristennök,
És igaznak találtaték.

Megigiré Ábrahámnak:
Fiat ad vén gazdasszonnak,
Hinn istennek beszédének,
Vén jámbor meg sem csalaték.

Isten ezt mondá: Ábrahám!
En vagyok az erős isten,
Elégséges mindenekben,
Erős vagyok földön mennyben.

Járj en előttem éltödbe,
Neked s magodnak istene
Leszek, kegyes őrizője,
Most és örökön örökké.

Jegyed neked imez legyen:
Fiat mikor neked leszen,
Kit megadok teneked enn,
Metéléssel jegyes legyen.

Ez frigy en köztem meglegyen,
És te közted erős legyen,
Te magaddal egyetemben,
Nyolezad napon törvény legyen.

Hogy az ti férfi gyermektek,
Nyolezadnap környölmetszessék:
A kik ezt nem cselekednék,
Az nép közöl kiiratnék.

Az isten népei közöl
Kitörletnék, azok közöl,
Lelke ő számlálások közöl,
Távol lenne nyájok közöl.

Oka mert ez megutálta,
Frigyem semminek tartotta,
Vélle élni nem akara,
Szerzésemet mert megúnta.

Izsák világra születék,
Vig Izsáknak nevezteték,
Kinn Sára megmosolyodék,
Kit nem hittem, megadaték.

Izsák immár nevededék,
Új parancsolat adaték,
Ábrahám hogy már áldoznék,
Izsák fia megöletnék.

Nagy hit lön az Ábrahámba,
Mert igiretben ez vala,
Hogy ötet szaperitaná,
Mint az égnek sok csillaga.

Engede ő az istennek,
Kedvét keresé urának,
Mert jobb engedni istennek,
Hogysem ez világi embernek.

Hinn ennek az szent Ábrahám,
Maga igen vén Ábrahám:
Elmegyek en, megáldozom,
Konezra fiamat vagdalom.

Ez ő nálla elhitt vala,
Hogy fiának az ő hamma
Nagy emlékezetben maradna,
Istennek igazságába.

Hogy csak hammából fiának
Az igiret megadattatnék,
Isten szava el nem múlnék,
Erős isten cselekednék.

Így higyem minden az úrnak,
Atya fiú szentléleknek,
Az teljes szent háromságnak,
Kik segítettetni kívánnak.

Ezt az keresztyén nem mondja:
„Elkésett az úr utába“;
Sőt magába meggondolja:
Nem késik az úr dolgába,
Jövéen eljő oltalmára.

Nyomorúságba ha esik:
„Nem jő az úr, már nem kellek,
Módját nem látom en annak,
Gondjára volnék az úrnak“.

Jövéen eljő, és nem késik,
Neked meg sem fogyatkozik,
Csak higgy, meg nem csalatkozik
Reménység, nem szégyenezsík.

Sőt ha az úr késendik-e,
Ne ejtsed magad kétségbe,
Várjad, nyomorólt éltedbe
Mégsegít, csak légy jó hitbe.

Azt tudod-e hogy te érted
Káromlatná, te miattad
Az népektől, te végetted
Az úr magát, csak te oktad? ¹⁾

Minden szegény örvendezzen!
Ez ének mostan zendölgjön
Szent háromságnak filiben
Dicsiretben, tiszteletben!

XVII.

Valljon ki fáradott, munkálódott értünk az teremtésben
fáradás nélkül való munkával?

Valljon ki hatalmával teremteték az világ, ki által lő
nek mindenek, és ki viseltetik avagy ül vala az vizeken, hogy
mindez világ megállhatna, jó rendbe formába lenne, emberek
felruházatnának okos lélekkel, isteni szent értőlemmel?

¹⁾ Oktad? talán mint: mi-att-ad?

Uram, kinek állonk mi drágábbá te nálladnál, ki egyet-
lenegy szerelmes fiadnak nem engedél, értünk adád ez világra
oly nagy kinra, hogy általa üdvözölnénk, kicsoda elégségesb
oltalmonkra te szent felségednél?

Kedvezz, kedvezz, uram, az te bünös népednek, mine-
könk vétkeseknek, és nekem fő bünösnek, felséged koldussá-
nak, ez világon mindennél bünösbnek!

Hogy ez megtessék: hogy nem csak az kenyérről él
az ember, de minden te beszédeddel, az ki az te szent szá-
ból származik.

Mert, uram, csak az te igédvel él az mi lelkünk, testön-
ket is csak az te szádnak erejével tartod, gyakorta még az
elrendelted eszközök bor és czipó nekül is szükségekben.

Bántasd meg, uram, velünk vétkeinket, és téríts meg
minket, s megtérünk te hozzád.

Bánd meg, uram isten, te is az büntetést, a kit méltán
reánk készítettél.

Szánd meg, uram isten, rajtonk nagy-sokféle ostoridat,
kémelj meg te nyomorék férgeidét, szent fiadnak bő véreét
tekints meg, miérettünk megholt Jézus Krisztust.

Vozérelj, biztass, bátoríts, oktass, tanácsolj és segéllj,
megerősíts, megszentelj, végiglen megtarts és el ne hagyj.

Hogy hallgatásban és reménységben legyen az en erős-
ségem.

Keresztyéni szent türeésben, vigyázásban vigasztalj,
tarts meg engemet.

Oltalmazz az nagy haláltól, az örök kárhozattól.

Az Krisztus vérevel megmoss, uram atyám, szent lel-
koddal kenegess, szent igédvel bekötözgess, gyógyíts, szent
orvos doctor!

Igaz isteni szerelem bírjon engemet, kit nem en,
hanem felséged szeretett engemet. Szeress, uram, örökké, ad-
jad hogy en is szerethesselek tegedet, felebarátomat is sze-
rethessem.

Adj fiúi szent szerelmet, engedelmet és rettegést, ne
szolgai kárhozatos nagy félelmet, adj isteni szent ismeretet,
az ó és új testamentómnak igaz magyarázatja szerint.

Félnjék enn bennem az létnek gyümölesé, onnbennem, en uram, en istenem.

Igaz és buzgó huss (?) szívet, jó lelkiismeretet, csendes szívet elmét, bátor lelket, szépséges életet, szép kimúlást, az örök boldogságot adj, uram, ennekem.

Igaz isteni ismeret tündökljék műbennünk, és félnjék, hirdettessék te szent igéd buzádba beküldött igaz aratóid, predikátorid által.

Engedjed meg, uram isten, hihessön(k) végig megmaradó hittel, erős buzgó reménységgel, nem úgy, mint az gyilkos hazug lelkek, kik hisznek, de csak rettegnek; de mi mint fiaid, mi magonkhoz kapcsolhassonk.

Hogy ez mindenneknél nagy nyilván legyen, mert az tengereknek örvényiben megtarthatsz, sok háborúktul megvédelmezhetsz, és viszont egy kis tolsában bele ölhetsz.

Ki en csak teged vallalak, most és ennekelőtte is, egyebekkel is csak hozzád igazgattam, boított valami jókban vagyok, csak te általad élek, uram isten.

Mostan is az en uram Jehóva Jézus Krisztust érdemtelenné nem teszem, segítségodnak általa, mert ha az halálnak adsz is, csak te benned bizom, de te, uram, segíts az en gyarló erőtelenségemet.

Halálomért szent halála, érdememért szent érdeme, rút életemért szent élete, feltámadásomért feltámadása;

Megigazulásomért feltámadása, temetésemért temetése;

Hamisságimért ártatlansága, kárhozatomért poklokra szállása, ki en érettem az örökké való pokolnak gyötrelmihez hasonló ként szenvedé, mind lelkében testében, usque ad praefixum tempus.

Sok gyalázatotkat, gyalázatos halálunk nemét, sőt gyalázatos életet élteben en érettem és mi érettünk szenvedé, türe, mindeneket.

Ez lön a mi érettünk való pokolra szállása, melyet minden emberekért, és főképen az hívokért escelekedett.

Pokolba alá nem szálla, limbust szemével sem látá, pokolból és purgatóriumból senkit ő így ki nem hozá, csak lelkét atyjának ajánlá.

De isteni hatalmával, és az ő nagy érdemével poklot, és az kárhozatot, megrontá ő az nagy halált.

Ó en Krisztusom, az en kicsin gyarló hitomet építsed örökké való állhatatoságos fogadásoddal, nádszál sceptomoddal, keserves késértetimet negyven éjnapi késérteteddél, szívom teli fájdalomira serkedezen szent oldalodból kiomlott szent véred.

Arézól pökösésed, arézól verettetésed, tövis koronád, az en örök halálban való fetrengésemért.

Légy segítségemmel, uram, immár, immár, immár, mert noha megfáradtunk, de meg nem úntunk:

Napot, üdöt, helyet neki nem praescribálok, és módot, de te segéllj ily erőtlent, régen várót, türot és ehezöt.

Igaz isten, aki tanácsot adsz, ígíretet töttél, és parancsolsz, adj egyetemben erőt is hozzá.

Mindenek előtt tessék meg en rajtam nagy bünösön legyenek, uram, en az bünösök példája ezben, hogy te kívülled való Jehóva igaz isten nincsen.

Ki nem aluszol, sem szunnyadozsz, Izraelnek királya, ki az Izraelt örized.

Senki juhoeskáidat ki nem veszi kezédből, nincsenek az te ajándékid bánattal.

Az te juhaid, uram, az te beszédidet hallgatják, kit engedj meg, uram, ennekem is Ámen.

XVIII.

Hivonk, uram, teged szánkkal, de szívünk távol vagyon te tölled, és csak nyelvvel és nem szívvel tisztelünk és lélekkel, mi hiu istenönket, jóakaró kegyelmes atyánkat.

Eláradott mi köztünk, rend és személyválogatás nélkül, azban az álnokság; az gonoszság felforr naponként, nincsen jól az dolog ez földön, mint az Lótnak Novénak idejekben.

Nincsen ki jót escelekedjék, nincsen, nincs is csak egy is ez világon: mind haszontalanokká löttenek, és hiába valókká az embernek fiai.

Az egékből predikáltatsz, uram, esodáiddal; jegyekkel

ez világon hirdettetsz ¹⁾, kiknek mi nem hiszünk; megkeményítvén nyakunkat, az térésre semmi gondunk nincsen; kinn az talponk alatt való föld sír, és magát tőlünk megvonta ²⁾.

Zsírtalanná töltted, úristen, az egetek fejünk felett, és az földet soványnyá és keservessé, hogy az föld méltatlan hordozzon, azonképen az ég ok nélkül harmatozzon.

Szíveinket keserőségessé, testeinket fájdalomassá, erőnket bátortalanná és félelmessé az járásra.

Elménkkel nem bíronk, az álnokságos gondolatokban torkig úszunk, ó enn lépésünk díszessége!

Innen vagyon, uram, uram, hogy kiáltonk és meg nem hallgatsz, kérünk és el nem veszszük, az mi cselekedetünk ganéa és pókhálóvá lőttenek: pókháló módjára levegnek ez földön.

Nem úgy cselekeszszük a jókat, a mint, uram, te parancsoltad, kikkel ugyan tartozunk mint érdemetlen szolgálak, minden érdemi fizetés nekül.

De még hypokrita jó cselekedeteket is (noha neked nem kedves), de mint Ákáb király sem cselekeszünk, kivel valami kis penitencziát mutatnánk.

Ki perelhet, igaz isten, te veled, ki igazb, nagy isten, te nálladnál? És valljon s micsoda az mi jó cselekedetünknek és érdemünknek jutalma érdemünkért: nemde egyéb-e halálnál?

XIX.

Ó en uram Jézus Krisztusom, cselekedjél az te örök isteni hatalmaddal végnekül en bennem, ki oly hatalmas isten valál még az szent szűznek megszenteltetett szent méhében is, hogy az Erzsébet asszonnak méhében is megrepesttetted az te isteni vigasztaló erőddel az gyermek szent Jánost, az te praecursorodat, hopmesteredet.

Végy be, uram, oltalmad alá, a ki bevöttél gondviselésed alá; serkonyj fel, kegyelmes uram, hozzám; rázz fel en-

¹⁾ Itt a lap s él n, szinte Báthori kezével ez áll: „164. mense oct. et nov. in Várad fuerunt terrestria signa multa praetoritis annis. C. S. B. mpr.“ — ²⁾ Itt fő dindulások értetnek.

gem, kelts fel az en bünös mély álmamból. Látd-e, uram, régtől fogva mint vesztegek mély bün(ös) álmomba hortyogván.

Most is te vagy, uram, nekem az en hiu istenem, s mind örökké is te leszesz. Nem leszen, uram, nekem te nálladnál, nekem több istenem, de te segíts, en hiu istenem, mindenekre adj erőt, ó en Jehóva istenem.

Ódozd meg, uram, az en szívemnek köteleit, kenegesd lelkemnek sebeit, vidámits elmémnek tömlöczös életét, formáld minden jóra gondolatimnak járását.

Mert az szél ahhol akar, ott fú; honnan jó, hova megyen nem tudjuk: így, uram, csak tetölled vagyon az menyéből ¹⁾ az újonnan való születésünk.

Mint az szélnek erősségét, az árvíznek sebességét meg nem bírhatjuk, és az tengerhabokat meg nem győzhetjük: úgy azon gondolatimnak elmémnek habjait az en erőmből semmiképen bizony meg nem bírhatom, meg sem tartóztat-hatom.

Urísten, te tudod, mert csak te vagy egyedül az en jó és hiu istenem uram, noha sokszor elestem és esem életemben mint ember: úgy újíts fel, uram, mind végiglen az en füstölgő csepümet, és engem romlott nádacskát ne törj össze uram.

Ültess le, uram, engemet is, érdemetlent ehez ebkölyket, az melyhez leültetted az napkeletől fogva napnyugatig valókat; Abrahámmal, Izsákkal, Jákobbal leültek az te szent országodban az te asztalodhoz. Ez helybe, uram, nekem testi jók nem kellene.

Add meg, uram, ilyen szeretettel való kérésimet, kit szívemből lelkemből bocsátam te hozzád, melyben nem anynyira testemért mint lelkemért esedezem kiáltok: ne üzz el engem reád futót, ne vess el előlled nyomorék szegént, mert az te hozzád menőt, te, uram, ki nem veted.

Hogy teged minden keresztyének dicsirjenek, en is áldhassam szent nevedet, hogy mi velünk türsz minden szükségben, mi híjú ²⁾ istenünk uronk.

Mert csak te vagy, uram, az en jó váram, istenem, oltal-

¹⁾ Menyeből: menn. böl. (Innen: menyey-i).

²⁾ Az eredeti írással; híjuu.

mam, kiben minden üdöben bizom, és remélek, en istenem általad.

Mindezek pedig, uram, nem en tölem vadnak és lehetnek, hanem az te ingyen való jóvoltodból és kegyelmességből, mely en bennem vagyok: kiért, uram, csak egyedül neked nagy hálaikat adok, áldom szent nevedet;

Azzal az tisztelettel, kiről az prófétánál azt mondod: tisztességemet másnak nem adom. Elveszszének az istenek, kik az eget földet nem teremtették.

Gloria in excelsis Deo.

XX.

Tegedet uramat istenemet segítségül hílak: kérek ne szegyenöljek meg, en uram, en hívéses jó istenem. Segíts (siess) az en segítségemre, oltalmamra, mert en istenem vagy te.

Kelj fel, uram, kelj fel, ne aludjál, ne feledkezzél el az en megszorogattatásimról, régtől fogva valókról és jövődöbe való nyavalyáimról, szegénységemről: ki sem aluszol, sem szunnyadozsz, Izraelnek istene királya, ki őrzöd az Izraelt, az keresztyéneket.

Mert, en uram, egy szegény árva vagyok és csak te neked hagyattatott, az szegénnek és árvának csak te vagy segéllője.

Teneked teneked csak, uram, egyedül vétkeztem, és gonoszt te előtted cselekedtem, hogy meg igazittassál az te kezaidben, és győzedelmes légy az te itilőd ellen;

És találtassál az te szent fogadásidban igaznak mi hozánk bűnösökhöz, ki így szólasz: Jöjjetek minnyájan en hozám, valakik munkáosztok és megterhelhettetek, en megkönnyebbítelek titeket.

Ki igen igaz vagy beszédidben, szaz igiretidben, mert az ég és az föld elmúlnak, megváltoznak, az te beszédid pedig el nem múlnak, meg nem változnak.

Sőt könnyebb volna az égnek földnek semmijé lenniék hogyses az te beszédidben egy pont hiába múlték.

Mert te mondottad hogy az úrnak beszéde örökké megmarad.

XXI.

Te vagy, uram, az békeségnek fejedelme, ki az mi meghült lelkiismeretönket szendelkednek olajával kenegeted, és kötözgeted az te szent vérednek tisztító írvél az mi szívönket lelkönket minden kétségbeajtó bűnöknek ellene;

Nem hatsz rajtonk és en rajtam is hatalmat venni az elrontó késértetnek, ki jöttel az ördögnek cselekedetét elrontani ez világra.

Te teszed, uram, csendeszsze halálonknak óráján is tulajdon erőddel hatalmoddal és az te érdemednek szentségével az en és minnyájonk lelkönket szívönket; lágyítván az mi lelki nyavalyáinkat az te szent jó illatú balsamomolajoddal, az te szent nevednek olajával, evangéliomoddal, mely alá foly vala az Áronnak szakállán.

Erős igaz Jehóva isten vagy, kit torkom szakadtába minden eretnekek ellen kiáltok, ki az atyával, szentlélekkel egy erős egyenlő Jehóva isten vagy, ki Ábrahámnak azt mondád: En vagyok az erős isten. Ugyan ezent az első kötáblán való parancsolatid bizonyítják.

Te vagy az békeségnek fejedelme, kit szent Dávid elfogyhatatlan irgalmó istennek nevez, ki az embert és oktalan állatot tartod, kinek irgalmassága minden cselekedeti felett nagyon.

De te vagy az igaz bosszúálló hatalmas Jehóva isten is, ki az Fáraón való bosszúd megállásában magadat megszenteléd; az teidet hatalmason megszabadítád, megmentéd, kegyelmessen vezérled útaikban, és bevived az Kánahánnak földébe, igéreted szerint letelepétéd, minden istentelenek ellen, az tejjel mézzel folyó földre, kiknek atyjoknak megesküdtél vala.

Terullad, uram, az teljes szentírás, ó és újtestamentom, bizonságot teszen, hogy igaz isten s igaz ember légy. Az ó testamentom várt, az újnak megadattattál.

V.

SZENCZI MOLNÁR ALBERT.

1574—1633.

Előterjesztett júl. 26. 1869.

Szerény talentoma daczára Szenczi Molnár Albert, mint nyelvész és prózáíró, s főleg mint zsoltárköltő, századokra kiható befolyással volt irodalmunkra; s mind ezért, mind rokonszenves egyénisége miatt, megérdemli, hogy részvétet gerjesztő mozzanatokban gazdag életét, a fennmaradt adatok erejéig, részletesen elbeszéljük ¹⁾. Széppapja János, mint Má-

¹⁾ A fő, sőt egyedüli kútfő, melyből meríthettem, Molnárnak saját munkái elébe vetett Előszavain, Ajánlólevelein, s némely kevés más helyein kívül, melyeket mások is használhattak, vagy használhattak volna, azon becses Album, melyet gr. Kemény József a magyar Akademiának ajándékozott, mely 1591-től 1613-ig hozzá írt eredeti levelek s némely más őt illető irományokból áll; s melynek alapján kísérlett meg egy életrajzot ugyancsak gr. Kemény, de azt csak 1604-ig vitte. Én egyenesen az eredeti Albumhoz tartottam megamat, s így ez élet folyama egészen más arcot öltött nálam, mint valamennyi előzőimnél, kik, Keményen kívül, róla írtak; s minden mi eddig róla mondva volt, az is mi irodalomtörténeti tankönyvemben áll, hibás, vagy pontatlan, s a lényegesekben is hiányos. Hol ezeken kívül még egyéb is használható volt, az a maga helyén idézve van. — (Csak midőn e dolgozat sajtó alá volt menendő, kaptam meg Szabó Károly úr, az erdélyi muzeum nagy érd. könyvtárnoka szívességéből a Pesten hiába hajhászott „Erdélyi Pred. Tár“ VII. füzetét (Kolozs, 1837.) melyben Szabó Károly Pap Zsigmond adja Molnár életét, használva Kemény József említett Albumát, melyet ő „Molnariana Collectio“-nak nevez, s melyről mondja: „Ezokból vétettettek az itt levő tudósítások is nagyobb részint. Sőt ezekből irattathatnék egy bővebb és nagyobb biographiája is Molnárnak, ha au-

tyás király katonája, a székelyföldről kiszakadván Magyarországra, a Mátyusföldön telepedett le, s itt a Dunára malmot építvén, innen ragadt rá a „Molnár“ név ²⁾. Albertünk Szenczen, Pozsony vármegyében 1574. évi augusztus 30-án született ³⁾. Otthon vett első oktatás után, 1586-ban tizenkét éves korában Nagy-Györré, onnan 1587-ben Gönczre ment tanulását folytatni, hol mestere Károli Gáspár épen a magyar biblia nyomtatásával lévén foglalatoss, őt ez ügyben gyakran átküldözte a visolyi nyomdába ⁴⁾. Ezután 1588 Debreczenben tanult ⁵⁾, majd, bővebb műveltség utáni vágya, a még csak

nak kinyomatásához reménység lehetne. Sok szép és nevezetes adatok vagynak ezekben, melyek a tudományos és vallásos dolgokra nagy világosságot önthetnének, melyért Magyarország egy nevezetes tudósának és régiségek bűváranak (gr. Kemény?) igen helyes ezen itélete: „Bűn lenne azokat mennél előbb világ elöibe nem bocsátani.“ V. l.— Íme tehát ezt kísérlettem meg én. — Szabó úr barátságából Pap Zs. kézi példánya is előttem fekszik, számos kéziratú új toldalékokkal, de sem ezek, sem az életrajz nem nyújtott újat (pár tény kivételével, ahol Papot idézem), mert közös kútfőből merítünk. De nem használhattam, melyet Pap és Kemény ismert, Molnár életrajzát, mely a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtárnak egy ezim nélküli autograph codexében foglaltatik; (Kemény Új M. Muz. id. h. 329.); nem Bod Péter két kéziratát ugyanott: Gellius Molnariannus, seu Miscellanea de vita, scriptis et peregrinatione Alb. M. és Momoris Alb. Molnár (Bibliothecae Sam. Com. Teleki P. III. 266. l. és Kemény az id. h.): mert, fájdalom, hogy a m.-vásárhelyi könyvtár kincseit használni lehessen, Marosvásárhelyt meg kell lakni, kivéve ha az embert Telekiinek híják).

²⁾ Bod Péter szerint, a M. Athénás 181. lapján.

³⁾ „Natus sum in oppido Szene Anno Red. hum. 1574. XXX. aug. die Lunae hora 8. matutina, quando adventantes paganae muliereulae ad hebdomadale forum, matrem meam Vrsulam visitare solebant.“ Kemény Új M. Muz. 1859. I. k. 329. l. E szerint igazítandó meg minden más eltérő adat, Lampe, Bod, Benkő és másoknál.

⁴⁾ „Mely első kibocsátásnak szolgálatjában (a visolyi bibliát érti), akkori gyermekségemben is, részessé tőtt engemet az istennek gondviselése. Holott az időben lábánál forganék az böcsületes embernek, Caroli Gáspárnak, az gönczi predikátorsak, az ki főigazgatója volt az kinyomatásnak. Ez engem gyakorta az visolyi nyomtató helyben kiküldött az ő tőle írott leveleskéekkel: írja az általa 1608-ban eszközlött második kiadás Ajánlólevelében.“

⁵⁾ E sorban (N.-Győr, Göncz, Debreczen) említi maga hazai iskolázásait a Postilla Scultetica Ajánlólevelében; más helyet pedig nem, noha

tizenöt éves ifjonecot 1589 Bécsbe vonta ⁶⁾, honnan Piski István héthárai kapitánynak ugyanott 1590. oct. 10. kelt ajánló levelével, de különben pártfogó és pénz nélkül, még ez őszszel a wittenbergi akademiára ment ki ⁷⁾. Első évben, végső szegénysége miatt, úgy látszik, immatriculálva sem volt ⁸⁾, és csak szorgalma által nyerhető ki, hogy a következő tanévre, 1591. nov. 2 kán, rendesen beíratván ⁹⁾, egyszersmind a tandíjtól is felmentetett ¹⁰⁾. De meg nem élhetvén ott ¹¹⁾, a kö-

Lampe Hist. Eccl. Ref. 743. l. s utána Benkő Transsylv. II. 344. Kassán és Váradon is járattják.

⁶⁾ „Cum hic (azaz Bécsben) per aliquod tempus honestis literis operam navasset“ írja Bécsben, 1590. oct. 10-én kelt, őt külföldre ajánló levelében Piski István. Levele az *Albumban*, melynek eredetieit lesznek egyszer mindenkorra értendőik, ahol kéziratú forrásra hivatkozom.

⁷⁾ *Vitebergában és Argentiuában tanulgattam az tudományoknak kezdetit: Post. Scult. Az „artes liberales“-eket érti. — Hogy 1591-ben már künn volt, bizonyítja bátyja Benedeknek ez évi június 2. Wittenbergbe írt válasza Albertnek segédelmet szorgalmazó levelére, melyben többi közt ezt írja: „Nehéz néven ne vegyed, hogy illen szükségedkoron semitnem küldhetünk, mert bizonyára hogy mink is szegények vagyunk.“ Azonban „míg en az levelet megírtam, az apám kért három forintot; azt küldhetem föl, annál többet sem. Vegyed jó néven, míg jobb lehet.“ Az *Albumból* egészen közölve *Keménynél* az id. h. 311. l.*

⁸⁾ Hogy mindazonáltal feljárt az egyetemre, az imént idézett levél e szavai világosan mutatják: „Isten adjon minden kívánságod szerint jó előmenetelt az *tanusdgban*“: ez utóbbi szó, t. i. azon időben „studiumot“ (Molnár Diction II. k.) azaz iskolát is jelentett: „adák ütet *tanuságra*“; „mikoron a *tanusdgban* tudományának miatta (azaz végette) verágoznók“ (*Nádar-Cod. 677. l.*): az egyetemek pedig a középkorban studium generale-nak is neveztettek.

⁹⁾ Eredeti schédája az *Albumban* látható.

¹⁰⁾ „2. Nov. Albertus Molnár, Szencinus Vngarus, gratis“: így van a wittenbergi egyetem anyakönyvébe beírva 1591-ben L. *Bartholomaeides* Memoria Vng. 9. l. — A buzgó tanulónak folytonos megillető szegénységéről bátyjának 1592-iki levele is tanuskodik, melyben egy kölcsön kért forintot küld nekí. A levél, kevés kihagyással, *Keménynél* az id. h. 311. l.

¹¹⁾ Hogy 1592. május 8-dikán még Wittenbergbe volt, tanúsítja egy itt s az nap kelt térítvény, melyben Johannes N. Szencionis megnyugtítja hogy: „Tradidit mihi Albertus Szenczj hos libros in patriam referendos: 1. Novum Test. Graeco-Lat. Erasmi, 2. Historiam novi orbis Americae, 3. Proverbialia Dieteria And. Gartneri, 4. Problemata Aristotelis cum Alb. Magni de Secretis.“ Az ilyet is jó tudni, mert az illetőnek olvasmányi körét mutatja.

vetkezett évben *Heidelbergben* keresett szerencsét ¹²⁾, tán mert ott magyar pártfogóik által tartott, tanításra és papságra készülő, számos protestáns magyar ifjak folytatván tanulmányukat, ezektől, mit wittenbergi földioitől nem nyert, segédelmet remélt. Azonban ő itt, mint ott, talált ugyan barátokat, de elégséges segédelmet nem; s így a szükség őt 1593. májusban Strassburgba üzte ¹³⁾.

II. *Strassburgban* 1542 elején Hedio Gáspár theologia tanára egy ápodlát indítványozott, melyben jótékony emberek adományából városbeli és idegen szegény ifjak tartatnának. Ezen „Collegium Wilhelmiticum“ nevet nyert intézet mind a helybeli, mind más németországi akademiák és egyházaknak számos jeles embert adott. Ebben talált Molnár, saját folyamodására ¹⁴⁾, mindjárt megérkezte után legalább élelmet ¹⁵⁾, egyik tanár ajánlatára pedig innen-onnan némi ap-

¹²⁾ A ¹⁰⁾ jegyzetben id. keltnap nélküli levél már Heidelbergbe volt utasítva, s hogy ez 1592. végén íratott, Újfalvi Verosmári Máté egri tanító postscriptuma bizonyítja: „Literas tuas misi Debrecinum, petens obnixè Daum Tarazki ut tuam causam ageret, Quid profecerit, nescio; nihil ad me de eo scripsit. Si non absolutè ego praestabo; absolutum et *pro viatico* tibi *primo vere mitto*. Tamen ex meis etiam aliquid addam, quod nunc summá inopiâ, negligo.“ Itt a tavaszra czélba vett strassburgi út lesz érte.

¹³⁾ Elkészülvén Heidelbergből, az egyetem rectora apr. 30. bizonyítványal látta el (kiadva *Kemény* által az id. h. 312. l.), de mely nem mondja, hogy az egyetemen tanult, és csak földioi tanubizonyosságára hivatkozva dicséri, és ajánlja őt szegénysége miatt mindonkinck, ki őt segíteni képes. Nem is említi maga sem Heidelberget mint azon időbeli tanulási helyét. L. a ⁷⁾ jegyzetet.

¹⁴⁾ T. i. ezt kérte a strassburgi akadémia eljáróságától „Omnium studiorum nervis, imò etiam victu quotidiano destitutus, eo importunitatis protractor, ut quando aliud perfogium nullum superest, Vestram Amplitudinem, tamquam gravissimum studiorum patronum, confidenter appellem pro meis necessitatibus. Quapropter obnixè reverenterque peto, ut V. A. me miserum advenam, et omni ope humana destitutum, suorum in numerum *alumnorum* ascribat.“ *Keménynél* is, 312. ak. l. — (E folyamodásának fogalmazata a ¹⁰⁾ jegyzetbeli irattal együtt saját darabja Molnárnak az *Albumban*, a benne tett javításokra vonatkozó e jegyzettel: „Scripseram Argentinae A. 1593. mense Maio. Inscriptionem D. Philippus Glaserus mutavit“, a *Hist. prof.*, kinck tehát már megnyerte volt kegyét.

¹⁵⁾ Mert hogy lépése sikeres volt, egy 1595. martiusban sajátkezüleg tett feljegyzése mutatja, melyet azon ápodla alapítója leányának

rólékos segedelmet¹⁶⁾, különben nem folytathatta volna pályáját, melyen még is annyira ment, hogy 1595. májusban a philosophiában baccalaureus lett¹⁷⁾. Ez alkalommal a már is közönségesen kedvelt fiatal tudóst többen nyomtatott deák versekkel üdvözölték¹⁸⁾. Nem fizethetvén szigorlati díját, a senátus kötelezvényét fogadott el tőle, melyet később be is váltott¹⁹⁾. Ugyanez évben tisztelkedett ő kegyeletesen, mint maga említi, Baranyai Decsi Jánosnál, kinek Közmondások-könyve neki utóbb oly nagy hasznára volt²⁰⁾. Ez évi augusztusban kirándult Genfbe is²¹⁾, hol az általa annyira tisztelt Beza Tivadarral, a calvinismus akkori első rangú bajnoká-

tomotására az egyetemi rector által kiadott nyomtatott felhívásra vetett. „Huius plentissimae et bene de me merita matronae funus ego, cum quinque aliis eiusdem collegii alumniis gestavi in coemeterium S. Galli.“ *Alb.*

¹⁶⁾ Tanára Lang József egy, részére köröztetett íven mondja: „Quoniam obstat ei sumptuum, qui ad studia requiruntur inopia (az étel nem lévén még minden), ne in medio hoc studiorum curriculo succumbere cogatur, viros bonos et bonarum artium fautores ac patronos adolescentis optimi nomine rogatos etiam atque etiam velim, ut qua parte possunt his ipsius praeclearibus conatibus adesse, opemque ferre libenter velint“ stb. június 15. 1593. *Keménynél* is 313. l. — Ennek folytán történhetett többi közt, hogy Jacobus Liscovicus egy fél forintot küldött neki, s mástól számára egy köpenyt szerzett. L. Liscovicus levelét *az Alb.*

¹⁷⁾ Az Album belső tábláján üveg alá zárva látható borostyán koszorúja, sajátkezű ez emléksoraival: „Corona mea laurea, multis curibus et sollicitudinibus in Argentinensi loco parata Anno Christi 1595. Mense Maio.“ — A tétel, melyre Molnár a vitában felelt, ez volt: Cur Dialectica sola generis nomen retinuerit et Logica sit dicta: non item Grammatica ac Rhetorica.“ — Hártára írt diplomája júl. 1. kelt.

¹⁸⁾ Négy ily nyomtatott carmen gratulatorium maradt fenn az Albumban.

¹⁹⁾ „Ego chirographo hoc meo testor, debere me fisco Academiae Argentinensis libras duas argenti, quas per rerum mearum tenuitatem in probatione Baccalaureatus numerare non potui. Promitto stb.“ Hogy beváltotta ígéretét, mutatja épen eredeti kötelezvényének Albumában találhatása. (Az egész okmány *Keménynél* is, id. h. 314. l.)

²⁰⁾ „Quem ante multos annos Argentiniae adolescens observanter co-ni“ mondja 1611-ben Szótára második kiadásának előszavában. Hogy e találkozás 1595-re esett, kimutattam *Memóriam I. k. 156. l.*

²¹⁾ Mint az Albumban fennmaradt kapujegy bizonyítja: „Parla porte Cornevin, du 13. jour du mois de Aoust Fan 1595. est entré Albertus Molnár“ stb).

val, megismerkedett²²⁾. A visszatérőt jobb szerencse fogadta. Wentey Ferencz, Bocskai István titkára, ki ez időben megfordult vala Strassburgban, jóállapotja felől értesíthette Molnár atyját²³⁾. Úgy látszik tanítással keresett; Bocskainak, saját pártfogása alatt ott levő némely ifjú rokonait is segítette tanulásokban, a miért szinte nem maradt jutalom nélkül²⁴⁾. S ekép, noha bátyja útipénzzel kínálta, ha haza kívánna jöni²⁵⁾, Molnár azt el nem fogadta; folytatni vágyván tanulmányait, s kétségtelenül a bölcsészeti másod fokra, a magisteriumra, is készülvén; különben is helye lévén még mindig az ápodlában, s koronként ajándékokkal is segített-

²²⁾ Ez nem szenved kétséget, ha Molnár jelenvoltát Genfben, buzgósgát hitvallása, és tiszteletét Bera iránt tekintetbe vesszük, kit zsol-tárköltészetbe egyik előképeül is vett; valamint az ennek gyöngékedéséről barátja Kügler Dávid által adott hír, mely utóbbi novemberben me-
vén Genfben, Molnár ekép tudósítja: „De Beza autem quod scribis, equi-dem scribis verissimo: vir tam doctus, tam minister verbi divini fidelis, ut nihil supra, cumprimis huc venissem, gravi morbo afflictus iacebat, vir ille divinus. Sed rursus divino favore auxilio convaluit, et aliquoties con-cionatus est, id quod vehementer laetor, et tecum baud immerito commu-nicandum putavi.“

²³⁾ Wentey t. i. haza térvén, Molnártól leveleket hozott, s most tu-dósítja őt: „Miholt Szenczre jutottam, mindjárt az Kegyelmed atyját megkerestem, hozzám hívattam, az Kglé levelét megadtam neki, és egyült ettem itam vele, az Kglé jó állapotja felől mindent megbeszéltem neki, kin igen örült.“ *Gyula-Főjérv. 4. mart. 1596.*

²⁴⁾ Nem érthetem máskép Wentey imént idézett levelének illető helyeit. „Kegyelmed az én kérésem szerint az ifjakul szolgálatját meg nem vonta. . . Azt Kld nagy jól és okosan eszelekedte; mert az mely levelet Kld ennékem írt, azt én aszonyom Ő Nagysága előtt megungyaráz-tam (t. i. Molnár deáknul írt); igen jó néven is vette Kldtől, nem is leszen Ő Nga Kldhöz háládatlan érette; én is pedig, ha isten halálomat halasztja, meg igyekezem Kldnek szolgálni, hogy Kld az én kérésemet híában nem hatta, hanem maga dolgát is hátra hagyván, nagy szorgalmatosan szolgált Kld nekik stb.“ A levél egyéb helyeiből kitűnik, hogy az ifjak nevelője („praecceptor“), kikre bízva voltak, elhanyagolta őket stb.

²⁵⁾ „Hamikor haza akarsz jöni, hát írd meg ennekem; ha szüksé-g leszen, tíz tallérig, avagy tíz aranyig, talállok megadásra (azaz visszafizetésre) az jámbor uraim közt“ írja Molnár Benedek apríl. 7. 1596. Egy-szersmind küld neki feleségétől egy arany forintot, Ilona húgától egy kez-kenőt; s kérdi vajon a Máté deák által (ez Veresmarti Máté volt) neki küldött egy fiót megkapta-e?

vén²⁶⁾. E türethető állapot közepett váratlanul a legsúlyosabb megpróbáltatásnehezedett róla. Vagy hitvallását, vagy pedig az egyetemet, eddig szerzett barátait, s már-már másod honát Strassburgot el kelle hagynia. Mióta t. i. az 1577. évi egyezményi okmány (a híres formula concordiae) a Luther híveit Németországban szorosban összecsatolta, s az ezek és Calvin felekezete közti ellentétet teljesen constatálta, a birodalom több részeiben a kálvinisták véres üldöztetése s több iskolából kitiltatása következett. Strassburgban is kenyértörésre került köztök a dolog. Molnárnak nyilatkoznia kellett: ő rendületlenül Calvin mellett állván, a bűjdosást és inséget választotta. De a mód, melylyel tanítóitól s a Vilhelm-collegium előjáróitól elbocsátatott, bizonyítja, hogy hitvallásához való állhatatos ragaszkodása a vad türelmetlenségnek közepette sem szállíhatta le azon becsülést, melylyel azok jelleme s tudományos kitünősége, úgy azon szeretetet, melylyel összes egyénisége iránt viseltettek²⁷⁾. De ennek daczára is a „lutherista“ intézet a kálvinista táponcztól visszakövetelte a három évi jótétemény árát, s Molnár, a visszafizetésre képtelen lévén, kötelezvény kiállítására szorítottatott²⁸⁾. Barátai a szeretet megható nyilatkozásaival igyekvének enyhíteni a száműzöttnek keserveit²⁹⁾, ki július utólja felé végbúcsút vett életének ezen, munkában és nélkülözésekben, de a szellemi ha-

²⁶⁾ Így Kügler Dávid azt írja neki nov. 10. 1595. Genfből, hogy felette örül: „te donum a matre mea accepisse“. A levélborítékon most is ez áll: „Strassburg im Wilhelmer Collegio.“

²⁷⁾ A Collegium Wilhelmiticum inspectorától neki adott szép elbocsátvány, az Albumból, látható *Keménynél* is, 315. sk. l. Cum autem Ecclesiae et religioni urbis nostrae operam et fidem addicere nollet, sed conscientiae suae tranquillitati consulere mallet, alio sese conferendum decrevit“ ez az ovatos expositio. — Különben észre kell vennünk, hogy tudományáról mondatik: „in omnibus artibus ac disciplinis honestis, tum vero in linguis quatuor: germanica, latina, graeca et hebraica laudabilis studiorum fecit progressus.“ Hasonló igen ajánló bizonyítványt adtak a collegium praefectusai is, Fuchsius Consul, és Rikhelius Tredecimvir Argentiniensis Reipublicae; szebbnél szebbeket az egyetem tanárai, köztök Hawenreuter, a bölcészet tanára.

²⁸⁾ Megvan ennek is a quaestor kezével írt formulárja az Albumban, s kiadva *Keménynél*, id. h. 316. l.

²⁹⁾ Egy csomó búcsuvers látható az Albumban.

ladás s a jók rekonszenve által nyújtott örömökben is gazdag, három évi színhelyétől.

III. Bevégeződván ekkor a tanév is, míg az új megnyílnék, a bárhol egyformán szükölködő vándor, tapasztalás okáért, egy helyét és olasz útra szánta el magát. Bizonyos, hogy megfordult Bázelen³⁰⁾, Milánóban³¹⁾, Rómában³²⁾, s többnyire gyalog. Téltre ismét Németországba tért, s most már másodszor, s még ezen évi decemberben³³⁾, *Heidelbergben* állapotott meg, s az itteni orthodox egyetemen beiratkozván, most már főleg a theológiát volt hallgatandó³⁴⁾. Négy inségteljes év várta őt itten, melynek szenvedéseit a strassburgi barátok hűsége s folytatott levelezése, s az újak ragaszkodása csak részben enyhíthette. Fabricius Tamás sárospataki pred. híja ugyan Patakra iskolatanítónak³⁵⁾, s Tályai Nagy István buzdítja ezen, mint igen tisztességes állásnak elfogadására:

³⁰⁾ Hogy Schweizon vitte által útja, *Reiss Henrik* üdvözlő verséből tűnik ki:

Mens incerta fuit, donec pervenit ad aures
Nuncia fama meas, quod tua missa salus.
Helveticis Latium Lavinaeque littora ab oris
Nuper inoffenso te petiisse pede.

(1596. nov. 13-káról). Bázelen pedig nem csak a természetos útirány, hanem erdélyi *Hoggaeus Márton* útra adott verse is mutat:

Helveticam sospes cum tu perveneris oram,
Est *Basilica* tibi conspicienda prius. . .

³¹⁾ Kapujegye szerint sept. 17. hagyta el a várost, *gyalog* Rómának vevén útját: „Alberto Ungaro, *per Roma a pedi*.“

³²⁾ A világvárost, szinte a kapujegy szerint, oct. 12. hagyta el. S ő kis emlékből tudjuk meg, hogy Molnár rőt szakállú s közép termetű volt: „Alberto Molnar di 23 anni, barba rossigia, mediocre statura.“

³³⁾ Mint némely hozzá intézett vers és levél kelte mutatja.

³⁴⁾ A felvételi jegy ugyan általában szól: „Albertus Molnár Zentensis Vngarus nomen Academiae Heidelbergensi praestito iuramento dedit 22. Ian. 1597. Henrico Smeto Med. D. Prorectore“; de némely hozzá intézett levelek ezimzetei szabatosban; így Tolnai Fabricius Tamásé: „honestis disciplinis et praesertim studio Theologiae in incl. Acad. Heidelbergensi vacanti“; Heysen Károly montringi predikátoré 1599.: „SS. orthodoxae Theologiae Candidato“ stb. Azért is mondja a *Post. Scultetica* előszavában: „*Öregdeák* koromnak pedig *Heidelbergában*, *Herbornában*, *Altorfumban* és *Marpurgumban* teltöttem el esztendeit.“

³⁵⁾ Levelo látható *Keménynél*, id. h. 316. l.

de Molnárt az opedő tudományszomj, melyet itthon nem velt kielégíthetni, s a szelídebb erkölcsű Németország megszokása, tán már akkor táplált irodalmi vágyai és tervai, s ha ezek otthon megtudódnak, a hazából öhajtott segély reménye is visszatartóztatták: de e remény csak részben, és, ha az Album e korra nézve teljes, csak egyszer teljesedett be, midőn Fabricius neki 1598. octób. 18-kán ötven forintot küldhetett³⁶⁾; sőt végre e reménytől is elesett, midőn addigi egyetlen pártfogója a hazában Fabricius is elhalt a következő évi februáriusban. Próbált ugyan Ambrosius Sebestyén, késmárki pap, e dekében lépéseket az újhelyi zsinaton, mert most már Németországtól is megvált volna Molnár, ha szilárd állásra szert tehet, de választ nem vett azoktól, kiknek ez ügyet szívökre kötötte. „Vides ergo me nullam certam spem de futura promotione ostendere posse” írja neki e derék férfi, sep. 16. 1599³⁷⁾. Molnár insége tetőpontját érte el; s ez elhagyatottságában elkeseredését mutatja, mit gr. Kemény helyesen vett észre, az, hogy az e századbéli magyar tudomány fő díszé Dudith András egyik leveléből e helyet írta, mintogy önhangulata kifejezéséül, Heysen biztató levele hátára: „Patriae quae me non ornat, sed descriit, egentemque esse cum uxore et liberis aequo animo patitur, semper anteponendam iudico eam gentem, quae me et honoribus et vitae commodis, meoque, cumulare pergit”³⁸⁾. Csakhogy Molnárt a külföld sem tetézte jótéteményekkel. Elbetegesedett, lelke megtört a szükségben, s úgy látszik öngyilkolási eszmékkel küzdött. Tudnillik strassburgi barátja Kügler Dávid egy aranyat küldvén neki, írja³⁹⁾: „A te inségedet és szegénységedet fájlalom. Ha a vallás tisztasága miatt szabad volna nálunk élned, erőnk szerint segitenénk; de, intelk, ne szakadj meg e terhed alatt:

³⁶⁾ Levele júl. 1-jéről u. ott 317. l.

³⁷⁾ Levele u. ott 318. l.

³⁸⁾ L. Keménynél, u. o.

³⁹⁾ Kelet nélküli levelében, de mely más időbe be nem illeszthető. az Album utolsó darabjai közt. „Moneo tamen . . . ne sub hoc iugo succumbas, . . . nec despora de fortuna etiam commodiori, tuas enim dotes eximias novi, perspecta tua mihi est lingua Latinae experientia, candor, lepos, quin . . . saepius in scribendis epistolis tuam ingenii felicitatem admiro.” stb.

gondold meg hogy isten megalázza gyakran az övét, hogy azután annál inkább felemelje. Ne essél kétségbe egy jobb sors iránt, jeles tehetségeidben bízva . . .” stb. Más szíves barátja, Keckermann, pedig júl. 16. 1599: „Az ördög kísértet távoztasd el a hit és türetpajzsával. Tisztold testedet (életedet?) szent Pál intése szerint! Én tanácsosal tettel is segedelmedre leszek”⁴⁰⁾; s javasolja, keressen másutt szerencsét⁴¹⁾. Egészsége ugyan javult, de lelkileg még mindig szenvedett, mert aug. 10. ismét Kügler, örvend e változásnak is, de, ú. m. „egy hiányzik, lelked vidámsága, mely a bú és szomornak meg-megtérő maradványai által háborgattatik. . . . E lelki betegséget üzd el”⁴²⁾; s kedélyesen javasolja, járjon ki egy-egy barátjával a szabad vidékre, lásson illő állás után, gondoskodjék feleségről, ki bajait vele megoszssa stb.⁴³⁾; Heysen pedig azon évi szeptemberben készségét jelenti rajta segíteni, de e készség, úgy látszik, csak arra terjedhetett ki, hogy öt valami tanítói állásra ajánlja. A sikernek azonban semmi nyóma⁴⁴⁾. Végre, tán a Keckermann tanácsára, csakugyan

⁴⁰⁾ Diaboli tentationes elide scuto fidei et patientiae. Corpus in honore habeto, secundum D. Pauli admonitionem. Ego tibi consilio et opera nunquam deero. — „Deus forte alibi rectius provideret quam Heidelbergo.” L. Keménynél a 319. l.

⁴¹⁾ „Aquam asperserunt nos tam amicorum, quam tuae litterae, quibus de sanitate divina benignitate tibi reddita certior factus sum. Hoc unum tibi deesse audio: laetitia animi, quae recurrentibus subinde moeroris ac tristitia reliquiis turbatur, et hoc ipsum est quod saepissima, ino quoties te alloquendi facultas mihi data, te hortatus sum, ut corrigeres et emendares: impossibile enim est illum finem eiusmodi continuis speculationes, quibus te deditum totum scio, s. riri. Quapropter nunc quoque te monitum velim: hanc animi agilitudinem animo pellas, et, uno aut altero socio amicove assumto, in campum exspatiaris, vel de conditione aliqua honesta, deque uxore, omnium laborum et fortunarum sociis, cogites: id si feceris, senties meam admonitionem usui maximo tibi fuisse . . .” Keménynél a 317. l.

⁴²⁾ L. Keménynél a 318. l. — Azon régi románzra, melyet Szilágyi István közöl az Új Magyar Múzeum 1853-iki I. köt. 571,2. lapjain, s mely valami Nagy-Molnár Albertnek tulajdonítottatik, ki szükségből juhásztorrá lett s az ördöggel ezimborált volna, emlékeztet Keckermann id. levelének ama helye: „Diaboli tentationes elide stb.” Azonban e majdnem szószarinti találkozás az „ördög szövetségével,” Keckermannál s a románz végén, mely azonban amannál kétségkívül az öngyilkossági sugallatra értendő;

kimozdult Heidelbergből⁴³⁾, mert 1600. évi húsvétkor Altdorfban volt, a nürnbergiek egyetemi városában, hol azonban semmi kilátása nem nyilván, csak hamar visszasietett, de Rittershusius Konrád tanártól, Németország akkori nevezetes jogtudósától, kivel most ismerkedett meg, s ki őt egész életére megszerette, üdvözlöttekkel terhelve Heidelberg több notabilitásaihoz, kik közt a nagy nevű Freherus, Camerarius Lajos, Gruterus János, Lampadius stb. voltak. Az altdorfi út fő czélja nem sikerülvén, végre egy döntő lépésre vállalkozott: *Magyarországba ment*⁴⁴⁾.

IV. A czél, melyet Molnár ez első magyar útjában szem előtt tartott, nem volt egyéb mint *hogy irodalmi szándékainak pártfogókat nyerjen*. Megfordult *Késmárkon* i¹⁾. Ambrosius Se-

pusz a véletlenül nem egyéb, mintán a *toldalék végszak tartalmát* Molnár élete folyásának most már részletes ismerete teljesen megegyezteti, nem eshetvén a végszaki epizód más, mint életének heidelbergi másod szakaszába (1596—1600): erre pedig tagadólágal fel az eredeti *Album*, mely Molnárnak híróról híra hollétéről tanuskodik, s minden ily boldogságot, még képíleg véve is, biztosan kizár. Én egy, az egyetemi polgárok közt kelendő, deákok énekének tartom, melyet — bár a *Nagy-Molnár* név inkább másra látszik mutatni, de — a versalkat és a kifejezés eszúja után ítélve, Molnár fordíthatott, még pedig nem elébb, mint zsoltáírása korában, vagy később. A 8. és 9. versszak *kétségkívül későbbi toldalék*, melyet egy, tán Molnárról elterjedt mese nyomán vetett mellé később valaki, ki ezt mondván: „Ez verseket *szomorán* . . . írta Nagy-Molnár⁴⁵⁾ stb., nem vette észre azon kedves, *vidám*, önelégedett hangulatot, melyet a m. fordító oly szerencsésen vizsgálgoztatott.

⁴³⁾ Ahol, úgy látszik, valamely neki e végre engedményezett udvartéren sajátkezőleg épített szobáscskában meghúzódva lakott volt, melyet, Heidelbergot elhagyván, Rumpius Keresztely barátjának engedett ideiglen által. Ez legalább 1601. april. 22-én hozzá Herbornba írt levelét így keltezi: Heidelbergae ex Musaeulo, quod sua manu extractum mihi reliquisti. S a mi különös, Molnár ennek még éveken át birtokosa maradt. 1608-ban t. i. Lavater János Gáspár lakta, s a visszatérőndővel annak ára vagy bőre iránt alkudni készült. Ez évi május 19-én t. i. Hanauba írja neki: „Musaeum tuum possideo. Reditum saluum Tuae Humanitatis expectaturus. De pretio, non dubito, quin sinus facile conventuri“; jún. 19. pedig: „Dedi in musaeo Tuo.“ *Alb.*

⁴⁴⁾ Nem Görliczbe, mint *Kemény* értelmezi ifj. Ambrosiusnak Görliczben aug. 26. kelt levele e passusát: „dum apud nos essem“; mert az „apud nos“ annyit jelent, hogy „szüleim házában“, tehát Késmárkon. T. i. az Albumban találhatik *idősb* Ambrosius levele, kelve „7. Julii Anno 1600.

bestyén predikátornál⁴⁶⁾, kitől már 1599-ben találunk levelet Molnár Albumában, mely e derék evangélikus papnak hozzá való meleg vonzódásáról tanuskodik. Megfordult *Kassán*, Békési Jánosnál „ki — ú mond — az én tanúságomra (azaz akadémiai pályájára) az istentől néki engedett jókból másfél száz forintot adott, kit megfizet isten ő kegyelmének“⁴⁷⁾. Megismerkedett Siderius Jánossal, a nagy tekintetű abaúj-tornai esperessel. Megfordult kétség kívül honában, Szenczen és Nagyszombatban is, s ekkor nyerte meg, úgy látszik, Asztalos Andrást, a nagyszombati gazdag s nagylelkű polgárt és tanácsbelit, pártfogóját: legalább mostantól fogva lép az fel Molnár életében nevezetes tényezőül. Ezek mellett rövid tartózkodása idejét a magyar irodalom termékei és hiányai bővebb megismerésére fordította, s első vállalatul a visolyi bib-

Keismark, melyben értesíti Molnárt: „filium meum iam ablegavi Gorlicium.“ Következik *ifjabb* Ambrosius levele, kelve „Gorliczj 26. Aug. 1600“, melyben írja: Cum in patria adhuc essem (t. i. Szepesben), Dominus Pater me prius in Ungaria*) antequam in Germaniam irem, mitore sibi constituerat. Sed toto animo de patriae nostrae (a patria nostra itt már széles Magyarországot jelenti) calamitatibus, quas ipsi Tarca quotidie infert, cogitans, facile a proposito suo se abstrahi passus est. Quapropter me in celebre gymnasium Gorlicense ablegavit, in quo iam ultra meum . . . versor.“ Ha Molnár Görliczben volt volna Ambrosiusnál, szükséges vala-e neki ezt, apának s fúnak is megírnia? De ifj. Ambrosius júliusban jött Görliczbe, Molnár pedig júliusban már ismét Heidelbergben volt, t. i. oda írta meg neki július 7-én az id. Ambrosius, fiának Görliczbe küldetését. Azon felül Molnár, sajátkezői feljegyzése szerint, mind az id. mind az ifj. Ambr. levelét (amazót hihetőleg ezébe rekesztve) sept. 4-ikén kapta, holott, ha ő Görliczben megfordult volna ifj. Ambrosiusnál, az neki kétség kívül ott személyesen kézbesítette volna apja levelét, nem várva, hogy Molnár elébb Heidelbergbe menjen, hogy neki oda utána küldje atyja levelét, s azonfelül neki bőven megírja az jövetele körülmenyöit, melyeket kevés élő szóval lehet vala a jelenlevő Molnárral közölni, ha ez ott vala. — Ezt rövidebben végezhetém, de hadt álljon itt e kis diatribe, exercitatio criticának, mely hogy kezdő történetvizsgálók számára nem épen haszontalan, a ügyalmas Kemény tövedése is mutatja.

⁴⁵⁾ Az előbbi jegyzetben idézett görliczi levél szerint.

⁴⁶⁾ „Ezelőtt hét esztendővel — így ír maga 1607 „pünkesd ünnepe“ T. i. a szepesi ember még na is, (vagy legalább ezelőtt ötven évvel), mint saját tapasztalásomból állíthatom) ha Zemplényről v. Abaujról stb. beszélt, azt már Ungernnek nevezte, mi azon időben jöhett szokásba, midőn a 16 szepesi városalókép Lengyelországhoz tartozván, az összes szepesiek megszokták Magyarországot más országnek nevezni. Vagy néprajzi név volna ez, mint mikor a magyarországi német, Schlowakel-ről beszél ?

liát tüzte ki, mely tömérdeksége és nagy ára miatt keletleg elterjedni nem bírván, annak kisebb és kényelmes alakban, tömöttebben, csinosban, és javítva kibocsátását már most határozta el magában. Ekép ezen, eddig ismeretlen útja Molnárnak fordulópontot jegyez életében. Hihető, hogy már ekkor vett itt és ott meghívást tanítói állomásra; visszatérte után legalább ilyen elég erélyesen intéztettek hozzá: hogy pedig azokat el nem fogadta, jele miszerint komolyan el volt szánva felekezetének nem más, mint az *irodalom terén*, élni.

V. S visszament Heidelbergbe⁴⁷). Első munkája itt Tossanus Dániel „Lelki Iskolájának„ fordítása volt, melylyel Békési János iránt akarta háláját leróni⁴⁸). S most rendbe szedvén itt dolgaikat, még ez év novemberében *Herbornba ment*⁴⁹), hol philologiai és theologiai előadásokat hallgatott⁵⁰), főleg Piscátor Jánosét, ki nek Herborn leginkább köszönte azon időben jó hírét. Új előjárói is, kiknek Heidelbergből kitünőleg volt ajánlva, megszerették a derék fiatal tudóst, és csakhamar némi tanítói hivatallal óhajtották városukhoz kötni, de sem ilyen nem akadván⁵¹), sem még most

ben — *midőn Kassán éntőlem magyar könyvet kért volna az tiszteletes Békési János* . . . stb. L. Előbeszédét Zsoltárai első kiadásához.

⁴⁷) T. i. 1600 júl. 7-én id. Ambrosius már Heidelbergbe utasította Molnárnak írt levelét.

⁴⁸) L. Előjáró Beszédét Zsoltárai első kiadásához (Herborn 1607): „Ezelőtt annakokáért hét esztendővel, midőn Kassán éntőlem magyar könyvet kért volna az tiszteletes Békési János (ki az én tanúságomra az istentől nekje engedett jókból másfél száz frtot adott, kit megfizet isten ő kegyelmének), mihelyt feljutottam Heidelbergában, menten magyarról fordítottam az Dániel Tossanus doctor Vigasztaló Könyvét, melyet először francziai nyelven írt, aztán németül fordított és Lelki Iskolának nevezett. Melylyel én az megmondott kassai személynek akartam hálánádó voltomat megmutatni.“

⁴⁹) „Venit superiore anno ad nos Heidelbergae . . .“ mond a herborni egyetem rectora 1601. júl. 17. kelt bizonyítványában. Piscátor herborni tanár pedig júl. 18-án bizonyítja, hogy ekkor már „per octo circiter menses“ múltatt nálók; tehát novemberben kellett Heidelberget elhagynia Herbornba jönie.

⁵⁰) „ . . . bonarum literarum ac praecipue sacrarum studiosus.“ Piscátor id. levele.

⁵¹) A tanuskodó helyek: Albertus Molnár venit . . . superiori anno

Corvinus nyomdájában nem kaphatván állást, mivel már kötött volt ismeretséget⁵²), július második felében *Frankfurtba telepedett át*. Itt Sauer János nyomdásznál csakugyan talált, mint corrector, alkalmazást, mely állásában magát teljesen jól érezte⁵³). Czelja t. i. világosan a nyomdai technikával megismerkedés volt, s eként könyvkiadói szándékainak előbb-utóbb létesíthetése. E szándékok elseje a bibliának már említett új kiadását vette czélba. Túri György tanuló társát, e korbéli neves latin költőket, kívánta e munkában és érdemben részeltetni, de ez inkább haza kívánkozván, épen nem buzdította Molnárt⁵⁴). Példánya sem volt. T. i. az ekkor Magyarországból jövő Szegedi János és Érsekújvári Gáspár

ad nos Heidelbergae, ubi in illustrissima Academia ita aliquot annis se gessit, ut a clarissimis viris inde nobis quam diligentissime commendaretur. Nobiscum vero ita vixit, ut omnibus bonis gratus et acceptus esset, atque etiam nostrae scholae ornamentum . . . Hinc . . . eum . . . propediem ad officium singulari ipsius pietati et eruditioni dignum promoveri cuperemus stb. (Rectori bizonyítv.). — „Lectiones sedulo audivit, disputationibus crebro interfuit, doctas argumentationes protulit. . . Non solum ego, sed et collegae mei ad publicum docendum in schola nunquam promovere eum cupiverunt, sed occasio et facultas nondum fuit data“ Piscátor id. levele.

⁵²) S ki hét évvel utóbb csakugyan kiadta Zsoltárait. Most holmiának Frankfurtba átküldésében vett részt. *Nolde* Ernő levele 1601. júl. 30-ikáról.

⁵³) Ex illo (famulo) statum et conditionem tuam intellexi — írja neki *Nolde* júl. 30. —, de qua tibi gratulor, Deumque O. M. oro, ut per Spiritum Suum S. te regere, et laboribus tuis felicem et prosperum successum largiri velit ad nominis sui gloriam et ecclesiae utilificationem.* — Taksonyi Péter pedig apr. 13. ily ezimzet alatt ír neki: „Duo Alberto Molnár Sencioni Vngaro, mox Francofurti in typographico Correctori sedulo.“

⁵⁴) Ez, még Herbornban lakva, ez évi mártius 24-én írja: „De editione Bibliorum Vngaricorum nescio quid sperem. Nullum enim exemplar secum attulerunt novi isti domini populares; tum esset etiam infiniti laboris, si editioni vellemus praesse, cum interim nullius in eam curam patroni accesserit voluntas aut subsidium, sine quo typographicus labor infelicissimus esse solet: alioquin propositum ipsum omni laude dignissimum, ecclesiae patriae utilissimum, publice et privatim optatissimum non dubito. Quare neque hoc sperare possum de mea conditione, ut tibi in illo conatu istic alicui possim esse auxilio.“

sem hozták meg neki a visolyi bibliát⁵⁵); Siderius pedig, a tekintélyes esperes, Molnár új pártfogójától, Asztalostól, harminczhat aranyat eszközölt ugyan s küldött, de keményen meghagyva neki a haza-jövetelt⁵⁶). A levelet M. megkapta, a pénzt azonban Heidelbergben visszatartóztatta annak hozója⁵⁷), tán akkorra, midőn M. csakugyan haza készülne. De ő állhatatos maradt. Az irodalom terén akarta ő vallását, nyelvét, hazáját szolgálni, s ezt alkalmasban lehetett külföldön, mint itthon, hol a technikai s a tudományos eszközök kevesebbek, s hol, ha hivatalt vállal, akár gyermekek tanítását, akár predikátorit, mely a vallásos viszályok e korában, s mindkét egyháznak folyvásti katonáskodó volta mellett nagy mértékben igénybe volt veendő a buzgó papot, irodalmi szándékai létesítésének oly kirekesztőleg élni nem reménylt. Elébe tette tehát szent szándékainak küzdelmek közt is biztosabb teljesíthetőségét az otthoni, bár munkás és jobblétet ígérő életnek. E gy barátja volt, ki ez irányban buzdításaival támogatta, Taksonyi Péter, azon időben a heidelbergi akadémia polgára, ki csakugyan hozott is Bécsig visolyi bibliát, melynek, Asztalos rendeletéből, Heidelbergbe maga után küldetését várta, s neheztelve nyilatkozik azokról, kik Molnárt

⁵⁵) L. az iménti jegyzetben Türi levelét.

⁵⁶) „Tu tuis rebus consule, et ad nos sine mora (ne te aere alieno implicare debeas) quamprimum redeas. Voluntas patroni tui est, cui refragari minime debes. Habebis illum imposterum quoque tibi faventissimum, et in te semper munificum, *simodo spei de te conceptae et meae simul commendationi satis feceris.* (Tehát csak akkor pártolják!) Ex Sepsi 29. febr. 1601. Tuus Siderius.”

⁵⁷) Kemény, id. h. 320. 323. l. Thúrit veszi gyanuba. De másnak kellett lennie, mert Taksonyi 1601. sept. 13-án többi közt azt írja Molnárnak: „De patrocinio ex Hungaria tibi misso, dispice. Literas ad eum, qui habet apud se (t. i. kinél a pénz van) mitte, quibus tibi transmitti petas: alias, ut est tibi ignoto alienior, vix (proprabit hanc). ubi sua pecunia consumta eguerit, remittere vel roganti. Author etiam tunc ego cum D. Petro Watsio, D. Io. Megyerino, et D. Georgio Thúrio fueram, ut tibi prima occasione transmitterentur (biblia?): sed li. quorum magis aetas quam autoritas (absit detractio) valuit, aliter censuerunt.“ — T. i. Thúri ismerőse volt Molnárnak, tehát nem „tibi ignotus“; s Thúri Taksonyival együtt sürgette volt Heidelbergben a bibliának is neki megküldését, mit az öregebbek gátoltak, s a könyv az egyetem könyvtárában tetett le.

Magyarországhoz kívánják kötni⁵⁸). Másfelül Siderius újra sürgette a haza-jövetelt, hol haraggal, hol atyailag; sürgették Megyeri János, Sári Mikály heidelbergi tanulók, pártfogója nevében is⁵⁹); de Taksonyi újra biztatta őt, Asztalost pedig úgy látszik leveleiben megnyugtatta, úgy, hogy ez az év végén csakugyan megígérte, miszerint elindítatja Bécsből a visolyi példányt, s gondja lesz a készülendő új kiadás haza-hozatalára is⁶⁰). Említem eze⁶¹et, hogy képzeletünk

⁵⁸) „Non in vanum collocares operam — írja a jó Taksonyi most idézett 1601. sept. 13-ai levelében — sed aeternam tui apud omnes hungaricae nationis fideles memoriam et beatam patris recordationem, quin *condux illa, qui te velut invitum Hungariae limitibus affigere haecenus covati sunt*“), vel unico capite alicuius libri biblici exenso, *superiorem, et hungaricis ecclesiis commodiorem*, tanquam filium eximiae spei et frugis uberrimae deest, ostenderes.“ Alb. (Keménynél a hely hibásan olvasva a 323. l. s a fellebb *) gal jegyzett hely méltatlanul Türire fogva így: „Érti tám itt irigykedő Thúri Györgyöt is“).

⁵⁹) „Binus nos accepimus a D. Siderio literas non ita longo temporis intervallo datas, in quibus utrisque seria vestri facta est mentio. In prioribus quidem nonnihil vobis successero D. Siderius videbatur, quod tantis in patriam reditus occasionibus posthabitis, peregrino isto in orbe etiamnum commorari velitis. In posterioribus pie paterneque vobis suadet, imo edicit, ut iam tandem patriam ter quaterque miseram salutare, eamque vestra praesentia oruare, et rebus quibuscunque possitis, possitis autem in multis, levare et adiuvaré in animum inducatís vestrum. Interim ipse sancte vobis promittit de honestissimo loco vobis prospecturum. — S alább elmondván, hogy több társal haza készül: Nobis placeret si vos huic nostro comitatu adiungere possētis, sed hoc vobis tantum volumus relictum.“, Alb. (Keménynél hibásan olvasva az id. h. 323. l.).

⁶⁰) „Eorum protectioni (s kik haza mentek) quod te comitem non adiunxeris, utut reprehenderint illi, excepto D. Michaelé. (Sári Orvos Mihályt érti), imo et Megyerino, *semper tamen factum probavi, et probaturus sum tantisper, dum occasionibus melioribus usus, quod spero ex tuis scriptis, dulcissimae illi patriae communi te stiteris, et desiderium, filius tandem absens matris Hungariae, maiori quam iam fecisses gaudio expleveris.* Interim, si licet illi typographiae, de qua scribis, te intermiscere, e re nostra fuerit, cum et diligenter admodum de Bibliis transmittendis cum nunc, cum alias ad D. patronum (Asztalos) scripserim, et trimestri aute literas ab eo acceperim, eum ea esse intentione, ut quamprimum exemplar transmittat, utque etiam de occasionibus exemplarium, quae imprimerentur, devehendorum rationem inueat“: írja Taksonyi Heidelbergből martius 29-kén. Alb. (Keménynél is 324. 5. l.).

legyen mily nehézségekkel járt Molnár megindulása a pályán! És most is hiába várván a könyv megjövételét, egyelőre csakugyan felfüggeszté szándékát, s 1602 aprílben elhagyván Frankfurtot⁶¹⁾, Heidelbergbe tért, midőn pedig itt nem talált alkalmazást; itteni egyetemi tanárai Ambergbe ajánlották, hol az ottani syndicusnál nevelői helyet nyert. Kedvezett is munkának eleinte állapota⁶²⁾, s júniusban azon hírt is vette, hogy a biblia útban van. De öröme rövid ideig tartott, mert szeptember végén már arról értesült, hogy a könyv — útközben elveszett! Megkerült ugyan az ismét novemberben, de Asztalos, folyvást szorgalmazván, s most már Taksonyi is, Molnár hazatérését, háromszáz tallért ajánlott segélyül azon nyomdászoknak, ki a kiadásra vállalkoznék, Molnárnak csupán ennek kieszközléseért illő díjt⁶³⁾. De Molnár nem így akarta: ő nem Asztalos szenálja, hanem saját kezére a magyar biblia javító kiadója akart lenni, s fáradsága után bővebb jutalmat is reménylott. Nem felelt. — Más baja is volt: házi viszonyai elmérgesedtek, növendéke anyjának viselete, irányában türehetetlenné vált, s így 1603 januárban a syndicus házából, és bár az egyháztanács szívesen tette volna papi vagy tanítói hivatalba, de idegenek attól el levén tiltva, Amberg városától is búcsút vevén⁶⁴⁾, Altdorfba telepedett át, s ott ismét az

⁶¹⁾ Azon bizonyítvány, melyet neki Frankfurtból elmentekor 1602. apr. 1. a helybeli reform. papok — Isaacus Genius, eccl. francfurtensis Belgicae minister nomine presbyterii, és Clemens du Boys, eccl. Gallicanae orthodoxae francof. minister — adtak, az *Albumban* van, s látható *Kemény-nél* is 325. l.

⁶²⁾ „Quas ad D. Patrum dedisti literas, legi; quod commodam nactus sis occasionem tractandorum studiorum, ut deceat, gratulor tibi” írja *Taksonyi* jún. 22. 1602.

⁶³⁾ „De Bibliis quid sit faciendum, ignoro, ea iam prae manibus, licet sero, habeo. Si esset alicui animus, ut scripsisti, suscipere eius impressionem (kiadó nyomdászt ért *Taksonyi* ezen Heidelb. nov. 17. 1602. írt levelében), a D. Patrono donaretur ut minimum 300 talleris; et siquidem alicui hoc persuadere posses, tibi D. patronus pollicetur viaticum, vel potius honorarium te dignum.” *Abb.*

⁶⁴⁾ „Wigandus Spanhemius scholae ill. Ambergae Rector” 1603 január 21. az altorfi egyetem rectorához, a híres Rittershusiushoz intézett ajánló-levelében írja: „fuit . . . hactenus nobiscum per menses 9 paedagogi munere pie fideliterque, quod sciam, perfunctus. Est tenui quidem

egyetem hallgatói közé beiratkozott⁶⁵⁾. Daczára Molnár folytonos hányatásainak, ifj. Ambrosius Sebestyén heidelbergi leveléből erős szándékát értjük meg *Németországban állandóan megtelepedni*⁶⁶⁾, minek oka, mint már mondatott, irodalmi terve voltak. Itt vette a válasz nélkül hagyott Taksonyinak 1603 február 13. kelt rövid, hideg, levelét, melybe neki e barátja Magyarországra elutazását jelenti, s miután, ú. m., Molnár sem neki nem felel, sem pártfogója részére levelet nem küld, semmivel sem biztathatja. A biblia pedig, Érsek Pál hiradása szerint, Asztalosnak az elutazás perczében érkezett utasítása folytán, a heidelbergi egyetem könyvtárába tétetett le, míg kiadására mód nyújthatnék⁶⁷⁾.

in re, sed eius nec tennis virtus, nec laus est.” *Abb.* — Ismét, s az nap, *Ladislauus János* szinte Rittershusiusnak: „Is Heidelbergae superioris aestate ad nos venerat, et quia multis ille eruditis viris de meliori nota fuit cognitus, venerat commendatus. Hinc factum est ut a Doctore Gerardo Iuris Cons. et urbis Syndico susceptus, et filioi unici curae et institutioni fuerit praefectus, quo in munere gravum se et fidelem praebuit. Verum, qualis fere est paedotribarum etiam honorum conditio, non diu illi hac qualicunque commoditate frui contigit. Vxor enim, avarae et morosae admodum dominae, ut audio, importunitate effectum est, ut Doctor ipse, in gratiam coniugis, Albertus indicaret dimittendum, sane incommode et difficili tempore (tél közepén), quod multi, quibus hic iuvenis est notus, fuerunt admirati. Privatus igitur hic degendi adminiculis necessariis, alias circumspicere commoditates necesse habet. Ac tametsi noster senatus ecclesiasticus valde ei cupit, tamen in praesentia non habet, quo pacto rationibus illius possit consulere, cum praesertim huius potestas a politica potestate nuper valde imminuta et restricta fuerit. Accedit quod nemo peregrinus ad ullum munus in templo vel scholis obtinendum admittatur, nisi gravibus causis et peculiari ipsius Electoris rescripto. Haec cum ita se habere non ignoret, hinc Altorphius et Noribergam petere decrevit” stb. *Abb.* *Kemény-nél* is 326. l. sőt *Siracius*-ből: *Acta Literaria e Mss. eruta, Jenae 1706. II. 369 sk. II. után Schedius*-nál: *Zeitschrift von u. f. Ungern, 1803. IV. 247, 8. l.*

⁶⁵⁾ Azért leveleinök czímzeteln most már ezt olvassuk: In florentissima Noricorum academia Altorfi degenti — In incl. Altorfiana Academia studiorum philosophicorum et theologicorum gratia degenti — Altorfi in Norica scilicet academia literis humanioribus operam danti — stb.

⁶⁶⁾ „Te tuum domicilium in Germania collocare velle, haud libenter audivi. Scis, mi Alberte, quibus nati sumus: non nobis, sed partem sibi patria, partem amici vendicant. Sed sapienti sat dictum”: így igyekszik őt ifj. *Ambrosius* lebeszéltni Heidelb. mart. 3. 1603. *Abb.*

⁶⁷⁾ *Érsek Pál* írja Heidelb. máj. 2. 1603: „D. Taxonius una cum

VI. S ím eljutottunk Molnár *irodalmi pályája* kezdetéhez. Nem most kezdte ő azt, de már folyó munkáiról csak most veszünk határozott tudomást. Taksonyi és Érsek Pál utolsó levelei megdöbbenhették az érzékeny fiatal férfit, s június 30-kán 1603 írt az elsőbbségnek Nagyszombatba, hol ez, a többször nevezett közös pártfogónak szárnyai alatt s ennek házában lakott mint tanítója a reformátusok számára Asztalos által saját házában és saját költségein nyitott iskolának. Vajha legalább ez egy levelét bírónak Molnárnak, melyből állapotáról pontosan értesülnénk, s melyben, mi főbb, egész élettervét nyíltan előadta, mint addig még nem⁶⁸⁾. A válasz Molnár kérései, jelen munkái, úgy irodalmi szándékairól szól. Első ismét a *biblia*. Ez ellen Asztalos tiltólag lép fel, nem mintha bánná ígértét, s még kevesbbé mintha restellené segédlemeit, hanem kétségbe esvén a protestantismus boldogulása felett: azok lévén, úgy mond, az ördög inceskedései, hogy a józan vallás minden útjait bevágván, félő nehogy minden áldozat hiába essék⁶⁹⁾. T. i. az ellenreformátói igyekvések immár tartózkodás nélkül léptek vala fel, s az ország a vallásszabadság vég veszélye, — vagy, bár nem tudva még, egy nagy támadás előestvéjén állott. — Albertünk másik szándéka *Molnár Gergely latin nyelvtanának* új kiadása volt, melyet Asztalos helyeselt, de annak ajánlását nem fogadta el, nehogy gróf Nádasdi Ferencz megsértessék, kinek a munka némely előbbi kiadásai ajánlva voltak⁷⁰⁾; s nehogy, ha ab-

aliis tribus Dominis popularibus in patriam rediit 11-a febr. — Biblia Vngarica apud me reliquerat: verum domum nondum redierit, cum a patrono darentur ad eum literae de Bibliis in academiae bibliothecam reponeendis, donec excedendi occasio sese offerret.“ *Abb.*

⁶⁸⁾ „Imprimis tibi gratias habemus, — írja Taksonyi — quod . . . nos de tuo statu certiores feceris, ac conatum, quem intra pectora olim conceperas ac etiamnum eodem ardore fovet, tuum . . . veris.“

⁶⁹⁾ „Dominus patronus inbet te a cura Bibliorum exprimentorum animum retrahere, quantumvis enim cum non poeniteat promissi sui, multoque minus pigeat expensarum tam sancto erogandarum labori, tamen, quia *ut sunt actus diaboli, ut omnes aliter sanae praecludat doctrinae*, metus oboritur, ne et oleam et operam, quod dicitur, perdamus.“ *Taksonyi* levele Nagyszomb. aug. 12. 1603. *Abb.* és *Kemény*nél 327, l.

⁷⁰⁾ E levél egy nevezetes könyvészeti adatot tartott fenn. „Quod

bín a fiatal emberek segélyezése s a szándéklott biblia-kiadás megemléttetnék: Asztalos, ki vallása miatt azimént a városból kirekesztetett, netán a városból, vagy éppen megyéjéből is számkivettessék⁷¹⁾. Tudósítja továbbá Taksonyi Molnárt, hogy a *heidelbergi káténa* létezik már fordítása, melyet neki még is megküldött volna újra nyomtatás végett, ha általában a biblia azon új kiadása most eszközzendő volt volna, melyhez Molnár énekbe foglalt *zsolttirait*, s a német bibliák módjára egy *bö mutatót* is szándékozott vetni. Végre még a *latin-magyar szótár* is említetik, melyet ha — úgy mond Taksonyi — befejez, ezzel az irodalomnak nem csekély szolgálót teend. — Ugyane levélből értette meg Molnár atyjának halálát is.

VII. S mindezek közül csakugyan a *szótár* volt az, mely először létesült. T. i. nem most fogott ő ahoz. Már 1603. jún. 2. írja neki Rhumelius: Szótáradat legközelebb visszaküldöm. Kedves volt előttem az, de még kedvesebb, mit a kiéjtésről és hajlításról írtál. Werner munkáját nem bírom (Wernherrét érti Magyarország ásvány vizeiről), de igen Clusiust a magyarországi növényfajokról. De látom, hogy annak elnevezéseit betűrendben már beiktattad szótáradba⁷²⁾.

adinet ad editionem Grammaticae Molnaris popularis nostri doctissimi Latinae, cum haecenus probaturum D. patronum scito, quatenus pristinae dedicationi strenui Comitis Francisci Nádasdi nomine celebratae non officiet, quia nempe omnia propemodum exemplaria, *diversis in locis Vngariae, Germaniae, Viennaeque* edita, id ipsam intenderunt, ne quid maculae tanti viri nomini inureretur: censet idem iam quoque faciendum esse.“ E kiadásokról eddig tudomásunk nem volt.

⁷¹⁾ Folytatja t. i.: „Eam ob rem, nec ut nobis inscribatis, quantumvis voluntatem boni consulat tuam, permittit, nec si inscriberetur, quod tamen serio te praeavere hortatur, suae illius in nos beneficentiae et liberalitatis, editionisque Bibliorum Vngaricorum futurae mentionem debere fieri auctor est. Alioquin sequeretur, ut suo proditus indicio, ut iam religionis ergo senatoria cathedra excessit, ita in posterum civitate exclusus, territorio Vngariae, vel saltem Comitatus Posoniensis, quod Deus avertat, diaboli et organorum eius malitia arceretur.“ A levél végén pedig ismételve inti Molnárt, ne bocsátkozzék e kiadásokba: „*hoc tristi et plusquam lacrymabili saeculo*“ stb. *Abb.*

⁷²⁾ „Onomasticon tuum brevi ad te rediit. Gratum est quod misisti,

Most a szótár kiadása végett, 1604 elején, Nürnbergbe ment, s annak nyomtatását Hutter Illésnél meg is indította⁷³⁾; az ez évi frankfurti husvétii könyvkiadás legálább már a sajtó alatt levők közt hirdeti azt⁷⁴⁾, s Molnár, több barátaival mutatvány iverket közölve, tőlök, a kor szokása szerint, könyvének ajánlására szolgáló verseket is nyert⁷⁵⁾. Július elején Rudolf császárhoz intézett ajánló-levelét és a könyv elébe küldött arcképét is közölte nürnbergi barátaival⁷⁶⁾, szeptember elején pedig a könyv már kötés alatt volt, s készen együtt a *Molnár Gergely újkiadása* is⁷⁷⁾. Ezek megléve, Mol-

gratus quod de pronuntiatione et inflexione. Wernerii tractatum non posses deo, sed Clusii Observationes Pannonicas. . . Video illas ipsas herbarum determinationes tuo Onomastico eodem ordine alphabetico insertas.“
Rhumelius levele az Alb.

⁷³⁾ Legálább *Pasor György* herborni tanító 1604. máj. 2. ezt írja Hutter Illésnek: „Dominus Molnár, qui suam iam tuae typographiae navat operam — —“ Tehát neki dolgozott, mint kiadójának. Hutter maga is jólirú tudós, különösen hebraeista volt.

⁷⁴⁾ „Spero — írja *Rittershusius* Konrád, az altorfi híres jogtanár apr. 26-kán 1604 — spero brevi absolutum iri librum, cum iam viderim insertum catalogo francofurtensi (Mess Catalog) eius titulum.“

⁷⁵⁾ Így írja ugyane levélben *Rittershusius*: „Specimina Lexici tui, quae misisti, placuerunt et mihi, et Dno Rhumelio, Is epigramma hoc in tuam et operis laudem scripsit, mihi quoque misit, ut porro darem tibi“ — *Keckermann* Bertalan theol. licentiatus viszont Danekából küldött neki jambusokat júl. 30. (Alb.), melyek annál fogva is érdekesek, mert a jó versíró bennök Agriát (Egert) Hágárral azonosítja, s a magyar nyelvet mint ragozót a csidóval rokonnak (?) — *Rittershusius* maga hexametereket küldött júl. 21.; *Remus György*, az ismeretes hebraeista, distichonokat és Eidylliont, *Piscator János* distichonokat stb. (Alb.)

⁷⁶⁾ „Tuae epistolae ad S. C. Maiestatem dedicatoariae exemplar collega meus mihi transmisit, . . . Legi eam diligenter. Putarim autem pauca in ea mutanda, quae, si placet, annotabo, et remittam brevi, cum meo epigrammate in tuum illud opus. — Pro effigie tua gratias ago tibi una cum D. Rhumelio, Is cuperet se quoque eadem forma depingi ad vivum: ideoque me rogavit, ut ex te quaererem de nomine pictoris et sculptoris illius, deinde de protii quantitate.“ *Rittersh.* júl. 6. 1604. Ekkor tehát Ritt. csak avant-la-lettre példányt látott.

⁷⁷⁾ *Rittershusius* ez elibe írt distichonai ily felirattal viselnek: In Elementa Grammaticae a Gregorio Molnaro collecta, ab Alberto Molnaro correcta.“ Kelete azonban nincs.

nár visszatért Altorfba, miután Hutter, ki pedig már a bibliára is vállalkozott volt, adott neki okot a tőle elválásra⁷⁸⁾. Fáradsága jutalmát a császártól várva, Prágába készült, mely utat a jó Remus a közelítő tél tekintetéből sürgetve, maga ajánlott neki kölesönt⁷⁹⁾. Így segítve, octoberben csakugyan Prágában találjuk, hol Kepler János, a század nagy csillagásza, ki maga is protestáns, s mint ilyen hat év előtt Ferdinánd főherceg rendelete által, mely Stíriában száműzéssel, birságokkal, jószágvesztéssel a börtönnel sújtotta a protestánsokat, Gráczból kitiltva, Magyarországon talált volt menedéket, a magyar protestáns tudóst nyílt karokkal házába fogadta⁸⁰⁾. Lelt hatalmas pártfogókat is, kik utat egyen-

⁷⁸⁾ Július 6-kán még azt írja *Rittershusius*: „Bibliorum Hungaricorum impressionem ab eo (Huttero) suscipiendam libenter audio, et Deum oro ut vestrum institutum fortunet“; aug. 12-kén már ezt: „Opto ut expedias te a tuo hospite eiusque operis, quam primum et quam commodissime“; *Remus* pedig sept. 8. Altorfba intézi levelét, ezt írva: „Bene habet te ab Huttero, quem aliam aesiimabam, bona cum gratia abiisse.“ *Alb.*

⁷⁹⁾ „Ite Pragensis quo maturus institues, eo rectius rebus tuis consulere, imminet enim, paulatimque ingruit, hiems. Ego X florenos mutuos tibi dabo, amici officium facturus pro posse. Reddes bona fide redux. Neque enim dubium, quod ex Dedicacione praemium sis reportaturus, simodo per idoneos homines Maiestati Caesareae, quae raro et fere nunquam in publicum prodire dicitur, offeras opus tuum.“ *Alb.*

⁸⁰⁾ „Gratulor etiam tibi — így üdvöndöz neki *Rhumelius* János Konrád, oct. 23. 1604 kelt levelében — quin mihi gaudeo, quod utaris lecto et tecto M. Joannis Kepleri Wilani, Mathematici Caesarei, atque illi sis consalutans: salutabis meo ore virum mihi amicissimum, dum Tubingae in solenni convivio mei doctoratus fidem perpetuae amicitiae dedit. Putabam illum iam dudum periisse. Nescio enim quis rumor aliquando ad me delatus sit, Danubium illi Graecio Stiriae discedenti inimiciorum, piscibus escam propinasse. Dolebam profecto Poetae et Mathematici ingeniosissimi obitum, imo in lacrymas solvebar. Nunc ubi illum vivere audio, revivisco.“ (Az utóbbi sorok mellesleg Kepler életéhez is szolgáltatnak egy érdekes kis adatot: veszedelemben ferozhatott épen Magyarországon voltakor a Dunán, s híre terjedt, hogy abba bele fült. S ím a Rajna mellett lakó Rhumelius csak most, midőn a Tycho de Brahe társa immár ennek utódja lett a csillagász császár mellett, midőn már Paralipomenáit közzé tette, tudja meg Molnártól, hogy Kepler él, hogy cs. astronomus; mi az azonkori közlekedés és nyilvánosság mívoltát is festi nekünk — a mívelt Németor-

gettek neki a császárhoz⁸¹⁾. Rhumelius azon felül Wacker Máté es. belső tanácsosnak ajánlotta, a tudósok buzgó barátjának, és Miss Elisa Westonnek, egy angol költőnének, ki Prágában élt, s mint katolikus nő nagy tekintetben állott; Rittershusius pedig Carolides Györgyhöz utasította, a császár által kedvelt s borostyánnal kitüntetett költőhöz, s a híres Gruterustól is levéllel látta el⁸²⁾. A császár tanácsosai, hihetőleg Molnár hódító erkölcsi és képességei után, kívánatosnak tartván őt a római egyháznak megnyerni, körülvettek ígéretekkel, de siker nélkül⁸³⁾; sőt ő erkölcsi bátorságának nem közönvéges jelét adta, midőn nekik az ellenreformációi igyekvések által végre is előidézendő támadást megjövendölte. Mindamellett Bécsbe utasítatván az egyetemhez, az ennek cancellariusához intézett levéllel s útiköltséggel útnak indult, midőn Boeckai támadása csakugyan kitört. Ez egyszer, mint látszik, Molnár nem volt őszinte. Elfogadta a könyvért rendelt jutalmat⁸⁴⁾ nem csak, hanem az ajánló-levelet s az útiköltséget is, s ezzel sem Bécsbe nem ment „nem akar-

szágban is!) — A Rittershusius levele azonegy időben az egyetemi rector Bachatius Mártonnál kereste őt fel, kinél úgy látszik kezdetben lakott. Lehet hogy a szigorú katolikusnál magát Molnár nem jól érezte.

⁸¹⁾ „Gratulor tibi — írja Rhumelius ugyanazon levélében — quod eos patronos Pragae offenderis, qui tibi viam ad laborum tuorum remuneratorem felicem sternere queant.“ *Alb.*

⁸²⁾ Oct. 28. 1604.

⁸³⁾ Rittershusius legalább ezt írja az iménti kelet alatt: „Quod non fueris passus te a magno illo amico (hihetőleg Unverzagt Farkas) inesse r. laudo tuam constantiam. Logi sunt, et magnifica promissa, quae illi erant et ostentant.“

⁸⁴⁾ Ugyanis Miskolci István Heidelbergből 1605 febr. 7. írja neki: „Ego vero gratulor tibi plurimum de Patrono Summo et Maximo, qui labores tuos si non munifice, ut ii postulabant, honeste tamen et remuneratus est, et ventum ad maiora assurgendi non obscure suppediavit, si aura illa pestilens, quam rectius turbinem dixeris, quae iam sese passim exerit, et quae bonis et candidis veritatis amatoribus interitum minatur, conatibus tuis non esset obfutura. Haec enim est postis aetatis nostrae, ut multa polliceatur, pauca vero aut nihil praestet.“ — Major Máté pedig, ugyanonnar febr. 17. írja, mint aggódott volt miatta, mint féltette Prágában, hallván „Caesarem adversus populares grande aliquid moliri, ut nimirum ecclesiae orthodoxorum Iesuitis restituantur, quod si facere recusent, iram eius,

ván próbára vetni Krisztusban való igaz hitét⁸⁵⁾, sem hazájába a már kitört háború miatt, hanem egyenesen Altorfba sietett vissza⁸⁶⁾.

VIII. De nem sokára, t. i. 1605 évi februárban az ot-tani rectorától kitünő ajánló-levéllel látva el, kilépett az ot-tani egyetemből⁸⁷⁾, miután *Agostában* egy pfalzi főnemesnél

adeoque hostilia omnia expectant. Hoc, optime Molnár, in causa erat, cur maximo tui causa esset sollicitus; verum cum iam a popularibus acceperim, te saluum numquam instructum rediisse, maximum ex ea re percipi gaudium.“

⁸⁵⁾ Molnár maga tizenhárom évvel később beszéli, mikép őt Bécsbe „igazították Prágából az Rodolphus császár Ő Felsője tanácsosi, az én dictionáriomomnak bemutatásakor, és elbocsátának 50 frt útiköltséggel, és a Wolf Unverzagt praesensnek tulajdon kezével írt ilyen levéllel az bécsi akademiá cancellariusához, hogy nékem ott oly alkalmatosságot rendeljenek, a mely által katolikusná tétethessem, mert ők katolikuságnak hívják az pápistaságot. De én oda el nem mentem, mert nem akartam próbára vetni Krisztusban való igaz hitömet. Az levél most is nálam vagyok; az pénzt Altorfumban költöttem el. Hazámban készülő szándékomat ez költséggel véghöz nem vihettem, mert szinte akkor indult, nevezetett az Boeckai István fejedelmi támadása, melyet meg is jövendöltem az császár tanácsosinak, midőn közönséges reformációra való szándékokkal fenyegetnének“ (ellenreformációt ért, melyet 1598 Stirtában indított Ferdinánd) „és a pápistaságra szép ígéretekkel intenének. Mely jövendölömet ha az élő isten ugyanott létemben bé nem teljesítötte volna, *alégha* áressen nem bocsáttak volna az imperium kamarási.“ Ezeket, folytatja, feljegyezte „szok ellen, az kik *esavergö* nevennel gyönyörködötték magokat.“ L. *Molnár* Postilla Sculteticiáját, Oppenh. 1617.

⁸⁶⁾ Melyből Molnár jellemzésére a fö helyet kiírom, „Testamur . . hunc Albertum biennium apud nos commoratum, et ita quidem, ut pietatis, eruditionis et honestatis opinioem apud omnes bonos, imprimis praepceptores suos, primo aditu excitavit, candelisque plurimis indicis magis magisque angere et conservare, cum omnium approbatione, studuerit. Cum omnibus pacifice vixit, et nihil eorum omisit, quae ad honesti et pii viri commendationem augendam requiri solent. Hoc quoque tempore, quo nobiscum fuit, Dictionarium Latino - Ungaricum novo exemplo et magna industria conscripsit“ stb. 15. Kal. Mart. 1605. egyetemi peesét alatt. — *Remus* érzékenyen búcsúzik tőle: „Vale et salve dulces decus et deliciae meum“; s ugyanő ki, a hol lehetett, segélyt is szerzett vagy nyújtott neki, 1604 decemberi levelét így végzi: „Vale, et me ama, mi Alberte, quem in oculis fero et medullitus amo. Ita est. Remus ex animo sincero.“ S így minden levele a bizodalom és meleg szeretet kifejezése.

előnyös nevelői állásra hivatott meg⁸⁷⁾. Kitudódván csakhamar, hogy M. Calvin hitét követi, kénytelen volt ugyan e házat elhagyni, de szíves ajánlója Dunaverus már készen állt egy új, s Molnárra nézve, mint a következők mutatta, minden eddiginél szerencsésb alkalmazással, a Stiriából protestáns vallása miatt kiűzött Stänzing Sebáld úrnál, ki őt most két jogász fia mellé vette nevelőül⁸⁸⁾. Molnár ment rögtön, s Rittershusius május 24-kén már örömét fejezi ki a felett, hogy Stänzing úr *Altorfba* küldi fiait. Rövid volt tehát távolléte e várostól. Ismét beiratkozott az alig elhagyott egyetembe, sőt lakást is Rittershusiusnál vett nevendékeivel együtt⁸⁹⁾, a honnan már csak 1606 évi november 1. búcsúván el, vette ki az egyetemtől végbizonyítványát. Altorfli lakásának e második fele minden tekintetben Molnár legszerencsésb életszakaszai közé tartozott. Rittershusiussal egy fedél alatt lakva, neki folytonos asztaltársa, a közel Nürnbergben lakó

⁸⁷⁾ „Conditionem tuam apud Gemmelinum nobilem palatinum tibi gratulor“ írja *Remus* 1605. mart. 6.: s ugyanő ez időbeli, bár kelet nélküli, levelében: „Discipulos tuos freno opus habere nil miror. Vtrum praestiterit calcaria adhiberi?“

⁸⁸⁾ Ajánlója *Dunaverus* tudósítja őt áprilban már Gemmelius úrral folyt párbeszédéről: „Ille: Quibus partibus addictus est in religione? Ego: Evangelicis. Ille: Fors Calvinianis? — Et si? aiebam, quod ignoro. Quid istud ad teneros tuos aetate, literis? Rudimenta grammatices illos docebit, non controversias theologorum et strophas altercantium partium.“ Pélbe szakasztattak a társalgók, de hallván elboesáttatását Dunaver, ápril 8-án ez ő szerint (veteris stili), sebtén írja e szíves barátja, híván őt Regensburgba: „De te quid factum? Non prospectum tibi? Ocyus remea. Vir nobilis in Electorali Palatinatu, Sebaldus Stänzing in Engelsperck, Stiria propter confessionem Evangelii eiectus, doctus, humanus, iuris peritissimus vir, te praeficiet 2 filiis suis magistrum, et aplegabit aut Laviniam, aut Argentinam: Ocyus igitur adsis.“

⁸⁹⁾ „D. Sebaldus Stänzingius, nobilis tuus, intelligat suas literas apud me plurimum valuisse. Venite tantum, prospectum vobis erit de rebus necessariis omnibus, si minus domi meae (quamquam ut mecum sitis omnem lapidem movebo), certo apud aliquem collegarum nostrorum, qui tibi omnes noti ac bene volentes sunt.“ — S hogy valóban e jeles barátjánál lakott, *Remus* egy augusztusi levelének címzete mutatja: „Ornatissimo, atq. in ieluta Academia Altorph. versanti, amico singulariter charo, *In Herrn Doct. Rittershusii Behausung.*“

Remussal baráti levelezésben, sőt gyakran személyesen is érintkezve, nevendékei atyjától megbecsülve⁹⁰⁾, s az eddiginél jobban ellátva⁹¹⁾, távolabb eső barátjai által mind inkább méltányolva, buzdítva, s igyekvéseiben támogatva, legnemesebb művét, a *Zsoltárokat* befejezhetve, közzé tehetve; másfelül alapját vetve meg közelebbi jövőjének, a Mórihez hesseni fejedelemmel való összeköttetésére itt nyilván alkalom; a honban végre egyháza dolgainak a bécsi béke által jobbra fordulta sem csekély vigasztalására szolgáltak⁹²⁾: volt-e szebb másfél év Molnár életében? — De bennünket itt irodalmi működése érdekel főleg: lássuk ezt.

IX. Senki Molnár földieit közül nem vette iroda'ni fel-lépését oly lelkesedett örömmel, mint Marcellus Dániel brémai predikátor. Már elébb, ellentétben a hazából kihatót elkedvetlenítő szövegekkel, buzgón felhívta őt a biblia fordítására⁹³⁾. Most a *Zsoltárvételek* ügye fekkent szívében. Molnár

⁹⁰⁾ Mit az Albumban fennmaradt végbizonyítványa, de főleg két levele mutat, melyek szíves bizodalmas hangon szólnak. Az 1606. aug. 6. írottak czímzetén ezt olvassuk: „Dno Alberto Molnár . . ab institutione meorum filiorum. Amico mihi percharo.“

⁹¹⁾ „Tuam conditionem paulo meliorem ex animo gaudeo“ — írja Molnár levelére *Álaszolvá Remus* febr. 18. 1606.

⁹²⁾ A magyarországi hírek megírója rendesen *Remus* volt. Az imént id. levélben már ezt írhatta neki: „Ex Pannoniis nil habemus, praeter pacem esse certam, libertatem religionis omnibus aequae factam.“ Újra elborult ugyan a teljes béke reménye, s azon évi ápril 18. ezt kelle Molnárnak jelentenie: „tantum esse confusionem in Vngaria rerum omnium, tantas tempestates imminere, quibus possum ire videri possit natio illa“: de sept. 1-jén a már-már alább bécsi béke (sept. 23.) előstvéjén már ezt: „Reddita est libertas ecclesiis Pannonicis per pacem cum Caesare factam, quod diuturnum bonum opto illis ecclesiis sub cruce diu multumque iactatis per *ἡλιόροσας* pontificios.“

⁹³⁾ Méltó e hi magyar levelének ide tartozó helyét egészen ismerünk. „Non possum — írja Brémából 1605. martius 21. — verbis explicare animi mei laetitiam et iubilum, quod mihi peperit ardor et zelus ille tuus linguam Hungaricam, quae exteris quibusdam nationibus, ob eius ignorantiam, barbara et insolens, imo etiam delicatis auribus ingrata esse videtur, excelsendi, et in acitum suum nitorem et decus restituendi. Maeste animo, charissime Molnár! Ita enim amoenitatem contrahas et recuperabis, quam tibi antehac perplexae et multiplices vivendi difficultates perturba-

t. i. már 1602-ben Heidelbergben megismerkedett a Lobwasser által németül dolgozott zsoltárokkal s azok dallamival⁹⁴⁾, s úgy látszik ott tette első verses kísérleteit is: legalább Taksonyi Péternek ismerni kellett ez igyekvéseit, mert midőn 1603 február 13-kán azon városból Magyarországra készült, nem mulasztá el őt azok kivételére buzdítani⁹⁵⁾. Piscátor Jánosnak, a herborni theologusnak, is volt 1604 már tudomása azok készülésétől⁹⁶⁾, sőt Molnár 1605-ben boesátkozott már Corvinus (azaz Rabe) herborni nyomdászszal levelezésbe, egy kótámetiszóval pedig bizonyosan az eszközlendő kótás kiadás végett⁹⁷⁾. Remus 1606 tavasszal már azok befeljegyzéséhez kíván neki szerencsét⁹⁸⁾, s a nyár végén bevégzettnek reményli⁹⁹⁾. Molnárnak sürgetés aligha kellett. Minden sora a tárgyától való áthatottságnak s vallásos lelkesedésnek kifejezése. „Mostan azért — így szólítja meg „a Magyarországbán és Erdélyben vitézkedő keresztyén (azaz

runt. Ego ex hac tua opera spem concipio fore, ut etiam *S. Biblia* in manus sumas, atque in Hungaricam linguam dexterius et purius multo, quam alii fecerunt, transferas et convertas.“ — Marcellus családjánál is, mely, hihetőleg együtt levén valamely egyetemen a két férfi, megismerkedett vele, jó emlékezetben volt Molnár. „Vxor mea, filia neki Marcell, iam iam paritura, et filiola mea Anna Helena te salutant.“

⁹⁴⁾ „Az te Fültség heidelbergi akademiájában pedig, felséges Választó-Fejedelem! — írja a Zsoltárok ajánló levelében IV. Friderik pfálzi grófnak — az hol az zsoltárokat így énekelni tanultam.“

⁹⁵⁾ „Psalterium melodiis gallicis vel Lobwasserianis ut a Te habemus publici iuris aliquando factum, exoro.“

⁹⁶⁾ Egy epistolájában azt írja ez évi szeptember 14-kén:

Nuper enim clarum specimen tu sponte dedisti.
Lobwasseri Oden dum canis ungarice.

⁹⁷⁾ Remus ez évi (kelet nélküli) levelében írja: „Kitsnero tuas Corvino (Rabe) herbormensi typographo inscriptas tradidi. Ceterum, quid de rhythmicis vel versibus agalmati subiciendis tibi velis, non satis ignosce, adsequor; neque quid operis Custodius iconoglyphos Augustanus molitur, scio, vel fando audii.“

⁹⁸⁾ „Domini Spiritus te impleat gratia sua, uti laborem illum sanctissimum, cui *insulas*, vertendi Psalterii in Ungaricos modulos, perficis.“ apr. 18. 1606.

⁹⁹⁾ „Psalterium Pannonicum absolutum esse spero. Sept. 1. 1606.“

protestáns) anyaszentegyházat“ — az zsoltárkönyvet, mely-lyel én sok időtől fogva, az én énségimben gyűlölöm ellen vigasztaltam magamat, immár Teneked vigasztalásodra és együgyü tagaidnak hasznokra magyaról fordítottam“¹⁰⁰⁾; és legnagyobb részt csakugyan Altorfban 1606-ban¹⁰¹⁾.

X. Több ok hatott össze e munka létesítésére. Az egyik-kei ezimént saját tanutételéből megismerkedtünk. Dávid énekeiben talált vala ő inségei s hon-nem térése miatti kedvetlenségei közt vigaszt, s merített csüggedéseiben erőt a kitarításra. Frankfurti tartózkodása idejében (1601) meghatotta őt a Marot és Beza zsoltárainak az ottani francia templomban hallott szép éneklése. Németországban is épen teljes virágzásában állott a zsoltárköltészet. Sok verselő ennek köszönte hírét. Melissus már 1572-ben követte, sőt fordította, Marot-t, s szinte francia versalkotással és dallamok szerint; nyomban utána, és sokkal szerencsésben 1573-ban Lobwasser Ambrus, ki hasonlóképp Marot Kelemen és Beza Tivador után dolgozván, némelyek által calvinismussal is vádoltatott; s épen ez bírhatta rá Molnárt, hogy őt válaszsza példányául. Dallamai, melyek Bourgeois Lajos és Goudimel Kolostól származtak, Németországban is újságok, és rhythmikái gazdagságoknál fogva majd általános kedveltség tárgyai voltak. Molnár* Lobwasser énekeivel és Spethe András latin fordításával (1596) még Heidelbergben ismerkedett meg. Merény volt e dallamokat venni fel, s azokhoz alkalmazni schémáit. „Az régi magyar énekekben — írja maga az első kiadás előtt álló előszóban — avagy semmi egyenlő terminációk nem voltak, avagy tíz vers is egymás után mind egy igében ment ki, a honnan az históriás versekben számtalan az sok *vala vala vala*, kinn az idegen nemzetek, kik ezt látják, nem győznek eleget rajta nevetni. De hálá istennek, ez egynéhány esztendőekben az mi embereink is ékesb verseket szoktak írni. Példának okáért egy vers nemének megjobbított módját írom le. Az első és köz mód ez:

¹⁰⁰⁾ Az első kiadás előtt. (Lenyomatta azt újra gr. Ráday Gedeon *Karáczy Orpheusa* II. köt.).

¹⁰¹⁾ „Az Altorfinumbeli Akademia . . . holott akkor (1606) fordítottam ez zsoltárokat“ mondja Molnár maga, az első kiadás ajánló-levelében.

Láss hozzá, uristen, legyelmess szemelődöt,
Nyomorúságimban vigasztalj szent lelkeddel,
Sok bosszúságimat hogy elszorvedhessen jó lelki békeséggel.

Második azon nótára iméz:

Csoda állhatatlan
Lám ez világ, dolgában,
Mint kerek forogván
Inkább minden órában;
Változik, különböz,
Számátlan sok bűt hoz,
Minden szempillantásban.

Harmadik, azon nótára, legszebb: *)

Boesásd meg, istenem, ifjuságomnak vétkét,
Sok hitetlenségét, undok förtelmességét
Töröld el, és rútságát,
Minden álnokságát!

Könnyebbíts lelkem torbét.

Az francziai rhythmusok pedig sokkal különb formán foglaltatnak össze, és az verseknek sokféle nemei vadnak. Néhol az három első rhythmus egy módon megyen ki, de az negyedik rhythmus végének az következő vers rhythmusi felelnek meg; ilyen az 22. zsoltár. Öszveséggel az zsoltárok száz harmincz különböz nótákr i vadnak, és majd meganni a versek nemei. Annakokáért meggondolhatja minden, minemő nagy munkával kellett ennekem ez hosszú magyar igéket az francziai apró igékből álló versekre formálnom, holott egy syllabával sem tehettem többet hozzá, sem az sensustul nem kellett eltávoznom. Mert nagyobb gondom volt az fundamentombeli igaz értelemnek fordítására, hogynem az verseknek ékesgetésére. — S Molnár, habár gyakran a költői kifejezés, s — mai szempontból — a technikai tisztaság, néha pedig a világosság rovására is, de egészben nem könnyűség nélkül oldotta meg feladását. E mellett, mi műve becstét előzői, és századokon át utódai fölébe is emeli, vallásos bensőség, szerézet, teljes lelki odaadás melegíti őt, s nemes, gyakran választékos nyelven szól. Költő volt, ki az érzésnek, sőt a lelkesedésnek is tudott kifejezést adni; saját szenvedéseinek és örömeinek könnyei csillognak a szívébe felvett és szívéből eléfakadt énekeken. Előzői, tisztán a dogma embere-

*) Ez Balassa Bálint egy-egy énekének az eleje.

rei, száraz-józanok, és nyers, csinatlan hangon, darabosan verselők, az egy Balassa kivételével, kivel költői erőre versenyez, de kit formái változatosságát tekintve messze elhagy, kellemlre többnyire.

XI. Hátra volt a kiadás, s hogy abban eljárhasson, lemondván nevelőségéről ¹⁰²⁾, egyelőre *Heidelbergbe* ment át, hol IV. Fridrik pfalzgróf jóvoltából a „Sapientiae Collegium“ tanítóival közös szabad asztalt nyervén ¹⁰³⁾, 1606 dec. 24-kén újra beiratkozott az egyetembe ¹⁰⁴⁾. E munka gondjai februárban Frankfurtba szölitották, ahol, úgy látszik Duboys segedelmével, kinél lakott is, történt a szövegnek a hangjegyekhez alkalmazása, s e végre újabb csinogatása ¹⁰⁵⁾. A kiadás iránt azonban Corvínussal nem jöhetvén tisztába, új vállalkozót keresett, és már február 1. talált is Palthemiussal, ki intézkedett, hogy a könyv a frankfurti húsvéti vásárra megjelenjék ¹⁰⁶⁾, midőn Corvín, tán hogy ezt látta, s még

¹⁰²⁾ Maga Stünzing úr vallja végbizonyítványában Molnár önkénytes elmenetelét, bár „a jobb szorenesse-keresés“ szokott kitételével él: „Cum autem ad spem melioris conditionis adipiscendae erigeretur, et a me dimissionem peteret. . .“ Igon is, mert e vallásos-költői munkával reménylte jobb szoreneséje alapját megvetni.

¹⁰³⁾ „Az elmúlt télen (t. i. 1606—7) Felséged engem kegyessen az Sapientiae Collegium tanítóinak asztalához helyeztetött“ írja zsoltárai ajánló-leveleiben.

¹⁰⁴⁾ Felvételi jegye az Albumban van: „In fidem ac tutelam incl. Academiae Heidelbergensis receptus est Albertus Molnarus Zenziensis Vngarus.“

¹⁰⁵⁾ Legalább így vélem értendőnek az ajánló-levél e helyét: „őztán (azaz elkészítvén a szöveget) az böcsülotes férfinak, az francziai nemből való Boesius Kelometnek, nékem nagy jóakarómnak hív segedelmiből örvendetesben ékesgettem.“

¹⁰⁶⁾ Egy aláírás nélküli levelke ezt jelenti Molnárnak: „Palthonius ex improviso nos accessit, qui a me de tua rebus interrogatus, affirmavit se nihil quequam abs te aut Lancelloto accepisse, sed tamen suscepturum editionem tui Paalberii. Tuarum nunc partium iam erit, cum illo de omnibus necessariis communicare, et indagare, an aliquid Lancellotus ab illo in mandatis accepit.“ — Most Palthonius is ír Molnárnak Frankfurtba hol Duboysnál lakott, febr. 16: „Si Dominus Lancellotus eius impressionem adhuc ante nundinas posset maturare, quod fieri posse spero, mea fiat voluntate . . . Mallem tamen mihi prius transmitti exemplar manuscriptum inspiciendum, vel specimen, quo pacto fieri velim, ipsi perscribere

inkább egy, a Németországban uralkodott dögvész alatt tett fogadalom folytán, csakugyan elhatározta magát ¹⁰⁷⁾, és Strassburgban a hangjegyeket megrendelvén, a kiadást létesítette is. Ekkép a könyv, melynek nyomtatása alatt Molnár Siegenben lakott ¹⁰⁸⁾, de Herbornban is megfordúlva ¹⁰⁹⁾, 1607-ben augusztusban végre meg is jelent ¹¹⁰⁾, IV. Frigyes rajnai pfalzgróf, választó-fejedelem s bajor hercegnek, és Móríc hesseni landgrófnak ajánlva ¹¹¹⁾. A könyv a hazában

possim.* Ír még a papírosról, a nyomtatási gyorsaságról stb. Molnár tényleg neheztelt a kézirat előleges megküldésének kívánságáért, azt híven hogy Palthenius, munkáját valamely magyar által át akarja nézetni, s martius 19-kén már Corvín intézkedett a nyomtatás megindítása körül.

¹⁰⁷⁾ „Immár pedig ékes formában kinyomtattatván, közönségesse teszem az tisztelotes embernek, tigúromi Hollós Kristófnak, az herbornai tudós könyvnyomtatónak, nékem bizodalmas jótövömmek dicséretes gondviseléséből, ki ez szent Dávid zsolttárt, mint egy, istennek fogadásából ígért könyvet úgy akarta az ő műhelyéből kibocsátani, hogy ez halálos időben isten őtet ez ideig az övével egyetemben éppen megtartotta.” (Zsolttár ajánló-lev.).

¹⁰⁸⁾ Egy márt. 19., valamint egy apríl 19. kelt levél oda volt utasítva, hova az előbbi szerint Corvín utána küldte holmját. Siegen, a Nassaui grófságban fekvő város, Herbornhoz közel.

¹⁰⁹⁾ T. i. oda írt neki Martinus Mátyás apr. 21.

¹¹⁰⁾ Mely hónapban készült el a könyv, meg nem határozhatom. Corvínus márt. 24-kén még nem tudta, mikor készülnek el a hangjegyek („frater meus ad artificem quendam Argentinae degentem de paradisi notis scripsit, verum quam cito comparari possint, ipse ignorat); és még is az ajánló-levél „pünkösdi ünnepiben” (ez 1607-ben május), volt) a könyvről mint már kinyomtatotról szól: „immár pedig ékes formában kinyomtattatván, közönségesse teszem tigúromi Hollós Kristófnak, az herbornai tudós könyvnyomtatónak, nékem bizodalmas jótövömmek, dicséretes gondviseléséből”; szükségkép tehát s „nunc pro tunc”-ra kell gondolnunk. Barátja Cano Kolumbus csak aug. 31. tudta meg, hogy Corvín nyomtatja a Zsolttárt („Typographum adeo elegantem, optimum Corvini te nactum esse gaudeo”); Mauricius György altörő volt gazdája ellenben aug. 24. már gratulál neki a két fejedelem ajándékaihoz, kiknek a könyvet ajánlotta volt; Poilblanc pedig sept. elején szinte így. Hihető tehát hogy az augusztusban jelent meg. — Teljes címe: „Psalterium Vngaricum. Szent Dávid királynak és prófétának százötven Zsolttári, az francziai nótáknak és verseknek módjokra most újonnan magyar versekre fordítottak és rendeltettek az Szenczi Molnár Albert által. MDCVII. Herbornában. Nyomtatott Hollós Kristóf által.”

¹¹¹⁾ Amannak halálából, mert heidelbergi egyetemében „öt esztendő-

kedvesen fogadtatott. Miskolczi István, az új tüneményen föllelkesezve, Pannónia Orpheusának szólítja őt ¹¹²⁾; s Asztalos András már 1609 elején tudósítja, hogy némely ekkleziákban felvették, bár itt-ott a kótákkal nehezen boldogulnak ¹¹³⁾. Nyomban, t. i. 1608-ban a Molnár bibliája mellett 1612-ben pedig Oppenheimben külön, kétszer megjelenvén, még inkább lett ismeretessé; s lassanként általános, szinte kánoni, könyve a magyar reformált egyháznak, s maig több mint száz kiadásban forogván kézen, minden magyar könyvek közül leginkább van elterjedve. Ha Molnár, ki ezentúl még sok inséges napokat látott, minden, e harmadfél századon át világot látandott példány után csak egy-egy fillérben részesülhetett volna! — Még egy kised könyve jött ki az évben, és szinte Herbornban Corvinnál: a „*Kis Catechismus* avagy az keresztyén hitnek részéről rövid kérdésekben és feleletekben foglaltatott tudomány, szentírásbeli mondásokkal és imádságokkal egyetemben, szedetött az heidelbergai Öreg Catechismusból”, mely odig könyvészetünkben teljesen ismeretlen volt ¹¹⁴⁾.

nél többig jótéteményvel élő tanítvány voltam, és Te Felsőgednek en-hozzám, és még ilyen személyekhez való bővséges adakozó voltát gyakran láttam és vöttem eszemben; idő múltán pedig, ez elmúlt télen Felsőged engem kegyessen az Sapientiae Collegium tanítóinak sztalához helyeztetett; — Móríc fejedelemnek pedig, hogy kegyeit nyerje meg: „Te Felsőgedet mint egy mi időnkben fönlő, a zsolttárneklő Dávidnak fiát Salamont úgy tiszteltem mindenkor, és böcsüllöttem.” (Aj. lev.). Ez utóbbi helyet az olvasó a szövegben mondottakból fogja megérteni.

¹¹²⁾ 1808 nov. 13. kelt levélében: „Tu Orpheus es Pannoniae!”

¹¹³⁾ „Az nótáit kitalálják mind itt nálunk, s mind Komáromban; Újvárbán igen élnek vele az ekkleziákban. De hogy az muzsika az magyaroknál tudatlanságban vagyor, nehezen találják ki az nótát az Dicsireteknek.” 1609 febr. 10. Ath.

¹¹⁴⁾ Eddig az egy Jankowich Miklós lajstromában találok nyomát. Hogy pedig e kisrétű kiadás valóban létezett, bizonyítja egy 1607 decz. 30. Nürnbergből Molnárhoz intézett levél (a levélíró nevét nem vagyok képes kibetűzni): „Ago gratias pro Psalterio et Catechesi.” Hogy pedig az Molnár saját szerzeménye, s különböző attól, melyről Bod Péter (M. Ath. 183. l.) írja: A Palatina katekéziát a belgyiomi Agendával együtt a katekéziát a Szárazsi Ferencz fordítása szerint 1608. 8., néhol a szólások formáit megjobbítván, kinyomatta” bizonyos onnan, mert a Szárazsi ká-téját Asztalos által küldve, csak 1608. szeptemberben kapta meg. T. i.

XII. S most ideje hogy Molnárnak új Maecenásáról, Mórícz landgrófról szóljak, ki sorsára házasosan és döntő befolyással lett. Egyike volt ez Németország legtisztelteseb fejedelmeinek; pártfogója a tudományok és művészeteknek, a casseli lovagi iskola alapítója, több nyelveknek, a magyaroknak is, ismerője és beszéllője, a matematikában és alchymiában, de főleg a theológiában jártas, sőt latin költő is, s buzgó kedvelője épen Dávid énekeinek; ki még ifju korában írt egy latin zsoltárkönyvet (1590), később pedig a Lobwasser zsoltárai egy részéhez négyszavú dallamokat költött. Midőn Molnár 1604-ben Prágában járt, a császári csillagdában a fejedelem csillagászival megismerkedvén, már ezek és akkor fordították figyelmét e tudós Maecenásra. Két évvel utóbb, 1606, Nürnbergben, midőn Molnár, tanítványaival, a Stänzing fiúkkal, a város nevezetességeit nézegette, ott látta a fejedelmet először; majd ismét Altorfban, midőn az, az ottani akademiát megtekintette. Itt tette fel magában Molnár hogy, ha készülöben levő munkáját befejezi, Mórícz herczognak bemutatja, mi aztán teljes határozattá vált nála, midőn Heidelbergben Tököly Miklóstól megtudta, hogy a landgróf a magyar nyelvet is beszéli¹¹⁵⁾. Mind ezekből indokoltnak fogjuk találni Molnár bizodalmit e fejedelemhez, valamint ennek is figyelmeét és jóakarátát a magyar zsoltárköltő iránt, kit, mint tanácsosa Wolf Hermán leveleiből látjuk, legott teljesen oltalmába fogadott.

XIII. Még csak a Zsoltár nyomtatása folyt, midőn

sept. 15. írja neki Remus: „Dolet tam sero, nimirum X. Sept. Tyrnavia ad me scripsisse, et misisse hanc Pannonico conscriptam idioma Catechesin Dnum Andream Asztalon civem Tyrnaviensem. Norimb. XV. Sept. vet. stile 1608.“ Ebből úgy látszik, hogy Molnár annak hazuról megküldetését sürgette volt, s én Remus sept. 4-kei levelének e helyét: „a Dno Asztalos ne tantillum quidem accepi“ egyenesen a kért káté utáni várakozásra vonatkoztatom. Most megkapván azt, az 1608 megjelent Biblia mellé M. már ezen szöveget vetette.

¹¹⁵⁾ Halljuk őt magát: „Az én szándékomat ostán Heidelbergában megerősítötte az nagys. ifju, az Késmárki Tököly Miklós, megbeszélvén azt, hogy Te Felségedet az nassoviai nevezetes várbán Dillenburghban magyarról szólni hallotta. Ó sok tudományú fejedelem!“ írja a Zsoltár *Ajánló-leveleiben*.

Molnár már a magyar biblia új kiadásának is keresett vállalt, s a híres Piscátort, úgy siegeni barátját Martinus Mátyást kérte fel, hogy Corvinust a kiadásra rábírní igyekezzenek. Nem merték, a munka nagysága s a siker bizonytalansága miatt¹¹⁶⁾. Ekkor, úgy látszik, személyesen jelent meg Mórícz fejedelem előtt, s ebbeli szándékát előadván, ez helyeselte ugyan azt, egyelőre azonban magyar nyelven írására szólítván őt fel, teljesen pártfogása alá vette. Ennek folytán Molnár Hassziába, névszerűt Marburgba telepedett át, hol 1607. június 18-kán az egyetemben beiratkozott¹¹⁷⁾. Mind ennek így kellett történnie, mert Wolf Hermán Molnárnak július 3. írt levelére már azt feleli, hogy „fejedelme teljesen megnyugszik működésében; ne aggódjék ha lassan halad munkájában, csak jól; tapasztalni fogja mely kedves a fejedelem előtt e munkája“¹¹⁸⁾. Tapasztalta is; s a boldog Molnár nem késett barátait fejedelmi pártfogója jötteiről, megbiztatásáról s közelebbi jövője biztosításáról értesíteni. Erre mindünnen jöttek a szerenese kívánatok, és Combillon

¹¹⁶⁾ „De Bibliis Vngaricae excudendis consilium dare non possumus: quum non sit certum nobis, an tam grande opus sine suo damno suscipere possit Corvinus. Quod si enim interea, dum ille proelio id eno exprimeret, alibi excuderetur, quod Vngaria commendabilibus existeret? Tu igitur, cui patriae res sunt notae, prius cum proceribus regni vestri agere potes, ut Corvino caveatur de damno, si quod metuat. Si sponte non sit promptus ad gratificandum voluntati tuae, nostris iudiciis, quae scit in hoc genere nulla esse, non multum movebitur. Institutum pietatis tuae probamus, sed videndum qua via quam optime expediatur: Martinus levele apríl 21. 1607. *Alb.*“

¹¹⁷⁾ Felvételi jegye az *Albanban*: „Receptus est in numerum studiosorum, qui coelestis doctrinae, optimarumque artium addiscendarum gratia hic aliquandiu commorantur. Albertus Molnarus“ stb. Teljesen rendezetvén itt-létele, novemberben minden holmiát is átszállíttatta. Mauricius György levele nov. 21. 1607. az *Alb.*

¹¹⁸⁾ „Labores tuos quod adinet, írja Wolf, Caselből 1607 júl. 18 — Illustrissimo meo Principi non solum perscripta retuli, sed ipsam epistolam Celsitudini Suae legendam tradidi, post quarum lectionem respondit se clementer in laboribus tuis acquiescere, nec quam cito, sed quam bene negotium hoc perficiatur, desiderare. Non est igitur ut festines, sed tempus huic rei debitum impendas: faciet Illustrissimus noster ut reipsa experiaris, quam gratus hic labor Celsitudini Suae sit futurus.“

ihletve kiálta fel Ézsajással: „Királyok lesznek a te táplálódid!“¹¹⁹⁾ Noha pedig Molnár tüzzel fogott a nyelvtan írásához, melynek némely részei, még 1603-ban szótári foglalkodásai közben támadtak¹²⁰⁾, mégis csak lassan haladt. Neki t. i. főleg a biblia fekküdt szivén, melyből mutatványt készítettvén, azt sept. 9-kén megküldte Wolfnak a fejdelemmel közlés végett, ki azt gyönyörködve és teljes helyesléssel fogadta, de most még iránta nem intézkedett; a nyelvtan lassú haladása miatt azonban maga megnyugtatta, s a róla továbbra tett gondoskodásáról értesítette¹²¹⁾. Kedves lehetett Mol-

¹¹⁹⁾ *Mauricius* György sátdorfi volt gazdája aug. 24. írja: „Literae tuae . . . mihi gratiae fuere . . . quod felicem tuorum laborum successum, et Principum, quibus tua obtulisti, gratiam et munificentiam commemorare.“ — *Combillon* János aug. 25.: „Gratulor tibi ex animo, quod Deus ita propositum tuum fortunaverit (a biblia ügyében), ut nunc ad laudem nominis eius impleatur vaticinium Esaias de Ecclesiis, cuius tu quoque membrum es: Reges erunt nutricii tui.“ — *Cuno* Kelemen aug. 31.: „De statu tuo bono admodum, praeter quod antea a meo Domino parente aliquid inaudierim, ex tuis ipsis ad hospitem honorandum Cl. D. Mag. Mauricium literis scriptis plenius intellexi. — Hoc est quod hariolari antea videbar, cum scirem certissime Deum O. M. suos ita everere, ut potentissimis principibus suam praestare operam idonei sint.“ — *Remus*, különösen ürlülve a magyar nyelvtannak is, aug. 31.: „Maeste animi vero virtute et bonis auspiciis coeptum opus Grammaticae Pannonicae ad umbilicum deducas, precor. Habes Maecenatem liberalissimum et optimum!“ Zsoltárát is kéri, mert az ő munkája: „Psalterium tuum, quod aeque ac Aethiopicum intelligo, vel propter te expeto habere: si quid tamen inquirere placet, possum beneficio lexi.“ — *Poilblanc* János sept. 4.: „Imprimis tibi congratulamur de optima tua et diu promerita conditione, quam Marpurgi nactus es, ac sub umbra tam potentissimi et religioni nostrae addictissimi Principis degis. — *Lucius* Lajos ambergi theologiai író nov. 19.: „Iucundissimum autem mihi auditu fuit, te non vivere tantum et valere, sed vivere etiam basilica! idque auspiciis illustrissimi Landgravii Mauricii . . . qualis, quantique Principis!“ stb.

¹²⁰⁾ *Rhumelius* 1603. jún. 2., midőn Molnár neki szótárának első íreit megküldte, írja neki: „Onomasticon tuum brevi ad te redibit. Gratum est quod misisti, gratius quod de pronuntiatione et inflexione.“ *Alb.*

¹²¹⁾ *Wolf*, kinek Molnár Gergelynek maga által kiadott latin nyelvtanával kedveskedett, Casselből sept. 30-kán többi közt ezt írja: „Grammaticam Gregorii Molnár recto accepi, eam cum doctissima tua epistola illustrissimo nostro legendam tradidi, simulac alteram 9. sept. ad me perscriptam cum primo Bibliorum Vngarice translatorum folio adiunxi quorum versione Ill. noster mirifice delectatus, clementer in iis acquievit“

nárnak időközben a hazából is buzdítást és biztatást vehetni a biblia iránt. T. i. Miskolci István, most tarczali mester, egykor Heidelbergben egyetemi társa, július 20-kán ezen, Molnárt bibliai vállalata tekintetében bizonyosan megnyugtató, s irodalomtörténetünknek egy eddig homályos pontját felderítő, hírrel örvendeztette meg: „Az Bártfán elkezdett Biblia nyomtatását félbe hagyatták az nyomtatóval, mert igen kezdetes volt ubiquitarius módra megvesztegetni, es immár az papirosában borsot es egyéb eféle morhát árulnak. Azért ha Klmed mostan kinyomtatná, nem lenne Klmed munkája szidalmas. Sok keresztvény embernek az Klmed intentióját megmondottam, es felette igen dicérték az Klmed kívánságát, de az irégyeket igen szidalmazták. Isten segítségével kezdj hozzá, társ! megsegill isten az szent cselekedetben. En is, ha egy exemplárt küldesz benne, megsekkellek¹²²⁾ két arannyal“¹²³⁾. Annál meglepőbb lehetett reá nézve egykori pártfogója Asztalos Andrásnak a következő 1608. évi martius 6. írt levele: „Az magyar bibliának kinyomtatása felől azt írhatom Klmednek, hogy immár ismét újonnan kinyomtaták Bártfán, es el is végezték, de szinte nem oly kedvesen, mint az visoli nyomtatás vala.“ — Azonban most maga a fejdelem vette ez ügyet is egyenes pártfogása alá oly meghagyással, hogy a bibliát Hessenben nyomassa ki¹²⁴⁾; míg Hulsius örökösei, elvál-

et ubi inter alia tuam excusationem, cur opus illud grammaticum haecenus tardius processisset, vidit, responsum dedit, sibi diuturniorem in absolvenda et eliminanda hac opera esse potiorum, quam si iusto citius et perfunctorie absolueretur; ideoque ut sollicitudinem tuam deponeres, hasce ad te scribere iussit. Sumptus posteriores praeter mensam et habitationem ad tui subsistentiam necessarios Magn. D. Rector, D. Io. Hartmannus supeditabit: ad eum enim Ill. noster, uti hac de re scriberem, manda vit.“ *Alb.*

¹²²⁾ „Beschenken“ német igéből.

¹²³⁾ Pareus Dávidnak is, kihez a Molnárnak szóló levél átadás végett küldve volt, írja *Miskolci*: „Addat calcari, ut edat (Molnár) biblia ungarica, quorum nos omnes magna sitis premit.“ *Alb.*

¹²⁴⁾ Megküldvén Mórícz fejdelemnek Apologiam et Confessionem Ecclesiarum Vngaricarum, és: Disputationem et Declamatiunculam nobilis puellae Iulianae Morellae — írja neki *Wolf* apr. 5. 1608.: „Mandato Principis“ „Oblata . . . scripta Celsitudo Sua clementer accepit, continuatio“

lálván a saját költségekön kiadást, Molnár májusban Hánauba ment át a nyomtatásra ügyelés végett¹²⁵⁾. A fejdelem, ki székesvárosában, Cassolben, saját nyomdáját szándékozott volt a magyar munka számára kollőleg felszereltetni, s a magyar bibliát saját költségén kiadni, ezen kissé megilletődvén, a neki-ajánlást mellőzni kívánta ugyan, pártfogását mindazáltal Molnártól meg nem vonta¹²⁶⁾. Félreértés volt Molnár részéről, de egyelőre nem orvosolható. — Ez időben készült

em sumptuum elementer concessit atque prorogavit, promotionem quin etiam Operis Bibliæ se procuraturum elementer promisit.¹²⁷⁾ Miutahogy pedig Molnár, egy más levelében, tudósította volt Wolfot, hogy Frankfurtban járt, a hiányzó (magyar) betűk öntetése végett, miszerint a nyomtatás Hánauban megindúlhasson, inti őt Wolf: „Quod cum Illustrissimo nostro significassem, statim me iussit ad te rescribere: Celsitudinem S. omnino velle ut ista biblia ungarica in Hassia excendantur. Cogitabis igitur serio, qua ratione te Ill. nostro sistere, et modum quo hoc opus perfici velit, prima quaque occasione percipere possis. Facies in hac re voluntatem Principis, nec fore puto, ut te huius obsequii poenitere possit.”

¹²⁵⁾ Miképp *Keserli Dajka Sinaos* 1608. máj. 19. kelt levele horitékából kitűnik, melyen a ezímet így szól: „Reverendo ac piissimo viro D. Alb. M. Szenciusi Vngaro, nunc in typis Hanovionis Biblia Vngarica fideliter curanti.” Dajka viselte, Molnár távolléte alatt, ennek marburgi szállása és holmiának is gondját.

¹²⁶⁾ A fejdelem jóságos gondolkodását és nemcsa modorút jellemző levelet egészen közlöm: „Statim ac literas tuas, vir praestantissimo accepi, írja Wolf *Hermán*, Schmalkaldenben, máj. 22. 1608 — e vestigio cas Ill. nostro Principi legendas humiliter obtuli, quas Cels. Sua perlegit. Quantum autem conicere potui, mentem Cels. S. certe non es assecutus. Cum enim Ill. noster intellexisset, non esse huic rei commodum calcographum, ne quicquam huic laudabili instituto deesset, suam calcographum ei dicere voluit, et ut cum maiore studio hanc Bibliorum Vngaricorum editionem pro voto promovere posset, Cassellas, locum scilicet aulae principali vicinum, destinavit. Haec mens Principis nostri fuit. Verum cum Dom. Brederodius, fortassis suorum commodum magis respexisse, quam Principis intentionem perspexisse videatur, atque hac occasione huic operi tam locum excusionis, quam etiam necessarios sumptus invenerit, Illustrissimus noster in eo elementer acquiescens, nec amplius hac de re cogitare videtur. Quin imo, cum in hoc arduo negotio promovendo nullam nominis gloriam quacsiverit, omnino non velle videtur, ut alius locus impressionis titulo Bibliorum praerogatatur, quam is, ubi excusa sunt: nec etiam affectare, ut Cels. Suae nomen huic operi addatur, ne fortassis alii minus bene affecti, huius operis promotionem ex arrogantia profectam esse non dicam cogitare, sed ne suspicari quidem possint. Vale” stb. *Alb.*

Molnárnak egy latin elegiája, melyet Rittershusius barátjához intézett, midőn ez augustus végén hitvese haláláról értesítette őt, de mely az Albumban nem található¹²⁷⁾.

XV. A munka, mely a protestantismus érdekében német részről is részvételre talált¹²⁸⁾, csodálatos sebességgel haladt, s daczára a hazuról nyert csekély biztatásnak¹²⁹⁾, sept. 1-jén kelt Ajánló-levéllel, kétségtelenül a fejdelemnek utóbb még is megadott engedelmével neki ajánlva, még 1608-ban, nagy 4-edréthben, valóban diszesen, megjelent¹³⁰⁾. Miután

¹²⁷⁾ *Remus* írja sept. 3.: „Rittershusius me iussit gratias tibi agere pro Elegia doctissima, qua consolatus es ipsum in luctu magno.” — *Alb.*

¹²⁸⁾ *Thalmeier Hermán* 1607. nov. 22-kén Friedwaldról többi közt ezt írja Molnárnak: „Literas . . . cum adiunctis libris Rev. et Illustrissimo Dno Administratori nuncupatis recte accepi et exhibui. . . . Vt animi sui testimonium aliquod extaret, decem imperialibus nummis solidis nuncupatores donare pro tempore voluit, quos praesens later recte accepit, et haeredibus Hulsianis per te ulterius transmitti . . . Celsitudo ipsius elementer cupit, promittitque omnem et haeredibus Hulsianis et tibi elementem eumque beneficium favorem.” — Ki legyen ez a „fenséges” Administrator, azt Molnár magyar nyelvtana Ajánló-levélből tudjuk meg, melyben Mórész fejdelem ifjabb fiához írván, mondja ezt is: „Semper vehementer sum gavisus, cum Reverendiss. et Impletissimum Principem Othonem Hassiae Landgravium, fratrem suum natu maximum, ex Academia Argentinensi ad Horsfeldiensis Ecclesiae exortae administrationem viderem revertentem saluum et incolumem.” Alább pedig a herceget egyenesen „exemptae Eccl. Horsfeld: Administrator”-nak nevezi.

¹²⁹⁾ Így Szepsi Mihály Marburgból 1608 jún. 21. *Miskolci István* levelének egy helyét közli M-ral, mely így szól: „De negotio Rev. viri D. Alberti Szencii, Cl. et Excellentissimus vir D. Siderius scribit: „Bibliorum Vngaricorum editionem quod adinet, esset quidem ea summo necessaria, sed unde, et a quo subsidium tempore isto periculosissimo possit extorqueri, non video. Interim urgeat suum propositum bonus vir D. Albertus Szencius, si potest; si qua in re poterimus illum iuvare, non deerimus officio suo tempore.”

¹³⁰⁾ Czíme, Molnár akkori helyesírásával, ez: „Szent Biblia az az Istennek ő es uy testamentomanae prophetac es apastoloc által megíratott szent könyvei. Magyar nyelvre fordítatt egészzen, az Istennek Magyar Országban való anyaszentegyházának épülésére. Caroli Caspar Elöljáróbeszédével. Ez második ki nyomtatást igazgatta néhol meg is jobbitotta Szenci Molnár Albert. Hanoviában Nyomtatattott Halbejas Janos által. Levinus Hulszius örökösinec költségével. MDCVIII. esztendőben.” Nagy 4r. 4 részben. — Hozzá járultak a Zsoltárok második kiadása, egy „Kis Catechismus”, s a szövegben említett tordalékok.

ez első kiadás felette ritka, az Ajánló-levele pedig a bibliáról érdekes irodalomtörténeti adatokat tartalmaz, néhány helyért méltó lesz ide iktatnom. A visolyi bibliáról, s a maga viszonyáról ahoz írja, hogy ez „első kibocsátásnak szolgálatjában, akkori gyermekésgemben is, részessé tölt engemet az istennek gondviselése: holott az időben lábánál forganék az böcsületes embernek, Caroli Casparnak, az göncezi predikátornak, az ki fő igazgatója volt az kinyomtatásnak; es engem gyakorta az visolyi nyomtatóhelyben kiküldött az ő tőle írott levelecskéekkel. Hogy pedig ez második kinyomtatást én egyedül elkészíthettem és elővihettem, isten után Te Felséged kegyelméből vagyok —, ki ennekem ez Te Felséged híres neves akademiájában ily csendes állapotot engedte, és hogy efféle tanusági dologban foglaltos lennék, bővségesen adakozóul tápláltál, és hogy ily nagy munkához kezdenék, kegyelmessen felindítottál . . .” Ismét: „Először pedig jól emlékezem reá, mely nagy isteni félelemmel és böcsületes-séggel kezdett az első kibocsátáshoz a böcs. Caroli Caspar, kinek hogy valaha cselédi közt forgottam legyen, megmondám ez előtt“ (caius me familiare fuisse, modo dicebam: így adja ezt a levél latin szövegében). „Mert előtte állottam egykor (adstíti ipsi), midőn tanácskoznék Pelei Jánossal, az ő scholamesterével, az ő seniorságához tartozó tanító atyafiának egybe gyűjtése felől, közönséges könyörgésre, ez elkezdett dolognak jó előmeneteliért. És mikor az könyv nyomtatattának is, egynéhányszor hallottam hogy fohászokdván így szólott: Csak az isten addig éltesen, míg ez bibliát kibocsáthassam, kész leszek meghalni, és az Christushoz költözni. És kívánságát megnyervén az istenes vén ember, két esztendővel azután elköltözött az szentek lelkeinek főpásztorához“ stb. — „Az előbbi fordítást nagy igyekezettel megtartottam, hanem csak az szólásnak dísztelen módját, melyek az idegen nemzetből való corrector miatt estenek volt, azokat kitisztítottam.“ — „Az igazán való írást („orthogr.“) melyet elháltak és megegyelítettek sok helyeken, az canonicus könyvekben megemendáltam és egyeztettem. Mely dologhoz hogy az köznépnél inkább értek („supra vulgum“), Te Felségednek köszönöm, kinek hagyásából magyar grammati-

kának szerzésében majd esztendőig voltam foglaltos.“ — Elmondja továbbá, hogy az apokryph könyveket elválasztotta a kánoniaktól. Hiányoztak egész versek: pótolta. Feljegyezte a concordantiákat. A historiai könyvek elibe kortani táblákat vetett. Hálásan megemlítvén hittudományi tanárait, kik tudományukkal segítették őt, a marburgi egyetemi könyvtárt, melyből a szükséges eszközöket kölcsön kapta, és Genius Izsákot, ki Levinus Hulsius özvegyét a kiadás elvállalására bírta, ismét a fejdelemhez fordúlva, némi önérzettel így végzi: „Mivelhogy . . . ez nyelvet is . . . megemlékezvén anyai nemzetedről (t. i. II. András leányáról sz. Erzsébettől származtatja Móricz bget) meg akartad tanulni, engemet is, ki ez nyelvenek nem utolsó ékesgetője vagyok, (távol legyen az kérkedés!) szokott kegyességednek rajtam előbb nyújtásával méltóztass.“ — A négy részben nyomtatott bibliát követték *Zsoltárai második kiadásban*, szinte a biblia formátumában és kótákkal (Hánau 1608); aztán egy *Kis Katechismus*“, „Egynéhány ékes mondások és intések a szentírásból, melyekből minden megtanulhatja, miképen kelljen kinekkinek tisztiben és hivatalában magát viselni“, s némely imádságok. — És csakugyan, az említett érzékenység daczára a fejdelem jó ura maradt Molnárnak ezen túl is, mint az Album több leveleiből kitűnik¹³¹⁾, sőt négy éven át, tehát mind addig míg Molnár megházasodván, Oppenheimba telepedett által, Marburgban saját költségein tartotta.

XVI. Nyugalmát e boldog négy év alatt csak is a hazából érkezett levelek zavarták. Mennél több kézen fordultak meg Molnár munkái: tudósok és tanulóknak szótára, gyermekekén kátéja, a papok és olvasó hívekén bibliája, a templomjárókén zsoltárai, melyek mind több s több ajakról zengettek: annál hevesebben óhajtották az új esillagot, mely kevés év alatt annyi jót sugárzott le a protestáns egyházra s

¹³¹⁾ „Te in gratia apud Deum et Illustr. Principem esse gaudeo, hancque sortem gratulor“ írja neki Remus 1608. jún. 1. — *Heidbold* Báltala kéri magát ajánlatni a landgrófnak, hozzá tevén: „tu, quem iste heros iam inter suos, ut scio, numerat, sumque perpetuo habiturus est. Felicem te, qui in remotissimis a patria plagis tantos fautores, Domino duce, tibi comparasti“ 1608. nov. 30.

a megifjúlt magyar irodalomra, itthon látni, bírní. Barátai kérésekkel, szemrehányásokkal kezdék ostromolni. A bívók közt első sorban régi pártfogója A sztalos András állt, ki örvendett ugyan Molnár irodalmi tetteinek, de őt azért támogatta volt külföldön, hogy benne ott az itthon sanyargatott új egyháznak egy új, derék tanítót és papot neveljen. „Kérem én Kldet — írja még mart. 6. 1608 — ha ottfenn valami kötelessége még nincsen Kldnek, jöjjen ki Kld közzinkben, szolgálj nemzetednek, és hazádnak, és szüleidnek is: ne nézzed az ottbenn való békeséges állapotot. Bizonyára igen elpusztult földünk országunk, de mindazonáltal ez nagy vigasztalásunk és örömnök, hogy az mennyei kenyérrel éltet és táplál az irgalmas isten bennünket, és ez külső dologban is napról napra öregbit“ . . . s ismét: „Intem és kérem Kldet, jöjjen meg Kld az mi nyomorult földönkre, az Kld hazájában, hol Kld kedves dolgot cselekeszik istennek előtte, hogy szolgálhass szent nevének tisztosságára, ekklézsiájának épületire, és atyádfiainak épületire. És ugyaníttén ez mi várasunkban (N. Szombatban) Kldnek tisztoséges helye fizetése lenne, kinn Kld megelégedhetnék.“ — Ugyanő, 1609 febr. 10., megküldvén neki kivárságára Székely Estván Krónikáját, már esendesebben: „Immár isten kegyelméből most (t. i. II. Mátyás kir. alatt s a bécsi béke következtén) minden helyeken, hol ennekelötte még csak házaknál sem volt szabad olvasni az szentírást, most nyilván nagy bátorsággal hirdettetik az evangelium. . . Csakhogy bizonyára az tanítók (predikátorok) szűken vadnak, és az schólamesterök annál is szűkebbek. . . Bizonyára Kld ottfenn való létében sokat szolgált nemzetének ez könyvek kibocsátásában, ezután is szolgálhat: mindazonáltal még is, ha Kld gondolkodnék felöle, jobb volna, hogy Kld földében és hazájában nemzetének és az ekklézsiának szolgálna!“ — Buzgóbban ismétli kérését aug. 4., s most némí csipősséggel is: „Noha Kldnek immár az az ország mintegy natalé solum, azért hogy patria est ubicunque bene: de azért lehetetlen hogy nemzetéhez és természet szerént való hazájához ne vágyakozzék Kld! Továbbá azt is kell Kldnek meggondolni, mely nagy becsületes és kedves lenne az Kld hazajövele. Mert minden vendék, fő emberek és közönségesek,

ifjak és úregék, nagy ajtató sággal (azaz ahítva) emlégetik és szüvök szerént várják.“ Ezen túl azonban csak érintőleg; így nov. 28.: „Én ennekelötte is intettem Kldet, hogy hazájáru ne feledkeznek Klmd!“ stb; 1610 pedig febr. 20-dikán: „Az gondviselő isten Kldnek az idegen országban napról napra jobb-jobb állapotot parancsolt, és ez az oka hogy Kld az megmutatott jó szerencsét el nem akarja hadni, hogy, ha szinte távolý vagyón is, sok hasznos munkáival hűséggel és szeretettel szolgál hazájának. De ennekem úgy tetszik, hogy még annál is becsületesab, kedvesb és hasznosb lenne az Kld állapátja, ha személye szerént is szolgálna Kld hazájának“ stb. Így Asztalos, kit hosszasabban is megszólaltattam, mint egyéb helyeken másokat, mert e közvetlenség bennünket kellő közepébe helyez a kornak, és azon körnek melyben forgunk. S míg a hazából így híják, Heidelbergben a híres Scultetus, ki Molnár irányában csupa szív és melegség, viszont örvend künn-maradtának, mert ott, ú. m. többet használhatsz munkásággal hazádnak, mint ha magában Budában laknál“¹³²). A mieink nem így gondolkodtak. Miskolczi István még 1608 júl. 17. jelenti hogy a pataki papság megürült: híják; Szenczi Czene Péter a samarjai pap 1609 mart. 20.: várják őt, ú. mond, minden jók, nagy a neve még nyílt ellenségeink előtt is (itt a katolikusokat értve)¹³³; Sári Mihály 1609 máj. 8. lelkesedetten üdvözli: Magyarország a te segedelmeddel fölemeli fejét, a szent irodalom kevélykedik veled mint atyjával, újra felvirággzik a levert nép nyelve. . . Ó szerencsés elme szerencsés művei! — Aztán görög szótár írására buzditja, s aztán? — Térj haza! kiált fel: gondoskodunk rólad!¹³⁴.

¹³²) Heidelb. 1610. apr. 16.: „Lactor te subsistere in Germania, ubi plus patriae opera tua prodesse potes, quam si in ipsa Buda habitares.“

¹³³) Sed cur iam tandem non nobis redis? Expectant te omnes, exspectant quique boni, magnum romon tuum apud omnes, etiam hostes nostros apertos. Da operam, reddas te patriae nostrae iam iam a rabie Turcarum et reliquarum nationum peregrinarum respiranti, et rursum reforescenti.“

¹³⁴) „Effert Vngaria, te Patrono, caput, superbiunt christianaes literae, te Parente; reforescit concussae gentis lingua; . . . O felicis genii felicissimos labores! Perge, perge, et graecae linguae ede dictionarium! Laboris tui memoria enascit seculis innumerabilibus! Et tandem . . . meditare de reditu ad tuos. Nos de loco et conditione providebimus.“

1610 február 5-kén viszont szülővárosa hívja ünnepélyesen haza: „My Szempej Biro es az Egesz Tanach“: kérjük mint jóakaró fiúkat, szomszéd barátunknak fiát, hogy Kld jöjen hazádban, úgymint városodban. . . Ne nézze Kld az mi háládatlan voltunkat, hogy semmi segítséggel nem voltunk az Kld oda litélben .! — Májusban ismét Miskolczi jelenti örvenlezve, hogy Beregszász meghívta gymnasiumához, sőt fényes utipénzt is küldött neki; sürgeti jöttét júliusban, újra octóberben; de senki sem komolyabban s bensőbb részvétből fakadólag, mint ez évi jún. 15-kén Lőcséről Váczi Gergely. Hire terjed — úgy mond — hogy legkisebb gondod haza jöni. Vajon mi tart vissza Németországban? a tudósok társaságában gyönyörködöl-e, kiknek ott oly nagy serege él? de nem arra születünk hogy miadig a gyönyörnek éljünk, hanem hogy életünk nagy részét mások hasznára fordítsuk. Hasznosan töltöd eddig idődet? de im sürget hazád szeretete, annyi barátod akarata, s főleg az egyház szüksége, hogy saját érdekedet ne is említsem: t. i. annyi vándorlásaid és fáradalmaid gyümölese el fog veszni, mert hogy idegenek közt mit remélhess, már tapasztaltad. — S felmelegedve folytatja: Ó térj hát valahára vissza, óhajtott barátom! s ne tartóztasson ettől a haza keserves állapota! Mert *minél inkább hanyatlík ez, annál szükségesb azt támogatni, s főleg oly oszlopokkal, melye s te vagy*, ki vallásos tudományosságod és hosszas úton szerzett tapasztalásaiddal legtöbbet tehetsz. — S ismét, komolyabban hangolva: De leginkább reá bírhat az, hogy mindenkinek kell életcéljának lennie, melyet mind-éddig el nem értél még: korodban s ennyi évek után magadnak ilyet nem csak kitzüzni, hanem megállapítani is illik. . . Végre: Kérem istent, hogy életed minden cselekvéseiben szent lelkével kormányozzon. S toldalékul: Szegénységom küld 1 forintot, melyet jó néven végy¹³⁶⁾. — Im e szegény de nagyszívü ember kívánatosbnak tartotta a szonvedő hazát s annak szolgálatát, mint külföldön a jólétet, s még a legnemesb, mert szellemi, gyönyört is!

XVII. Midőn Molnár ez utolsó leveleket vette, a munka,

¹³⁶⁾ A széplékü levél ép oly szép deáksággal írva, szinte az *Abb.*

melyet Móricz fejedelem megbizásából felvállalt vala, magyar nyelvtana, kéziratban már készen állt¹³⁶⁾, s így pártfogója iránti kötelezettsége sem gátolhatta többé haza-jöveleiben. Nem minden megdöbbenés nélkül látjuk tehát a Scultetus Ábrahám idézett leveléből viszhangzó elhatározását erősen állani. Azon okok, melyek egykor, midőn élete fő feladásai még csak szándékok voltak, méltánylásunkkal találkoztak, mert az akkor hazatérő egy névtelen ifju volt még, ki, hogy otthon vajon létesítheti-e terveit, nyer-e csak a türhetőnél jobb állást, több mint kétes volt: most ő kész munkákkal, koszorús fővel, tisztelve és óhajtvá felekezete, tehát a fél nemzet, által, s egyháza egyik oszlopaként fogadtatott volna. Hejlandókká leszünk hinni, hogy a külföld mívelt társaságát, annak nyugalmát és kényelmeit — ellentétben a háborgó haza hányatásaival — s a fejedelmi kegyeket, bár idegen nyújtja azokat, jobban szerette mint illett; s nem lehet nem csodálkoznunk, hogy az, ki kevés évvel azelőtt, néhány kölcsön vett tallérral el tudta menni Prágába, most még csak látni sem kívánta szegény hazáját, hogy ön szeméivel meggyőződjék a neki kínálkozó térről, s végkép megfeledekezhetett azon kötelezettségről, melyet mind magyar, mind németországi pártfogói előtt vállalt, midőn azok jótéményeit elfogadta. Mert bizony sem a pfalzgróf és Móricz fejedelem, sem azon testületek és egyesek, kik őt itt és künn támogatták, nem a szegény magyar ifjút, sem a magyar író, hanem a magyar protestantismus leendő hasznos tagját pártolák benne. Nem is csupán vagy főleg azok voltak most a Molnár okai, melyek miatt egykor inkább Németországban mint itthon nézett vala egy kétes jövendő élcebe: hanem visszatartóztatta őt egy szenvedély, mely, nem menti ugyan, de megmagyarázza legalább hidegségét, vagy, ha küzdött magával, e küzdelemben elesését: *a szerelem*. T. i. jól sejtett volt Aszta'os András, midőn több mint két évvel ezelőtt úgy híja őt haza „ha ottfenn *valami kötelessége még nincsen*.“ De volt. Ugyan is 1609-ben panaszes leveleket ír Walter Godofréd küpperaui papnak, hogy Derottyájától, ki neki van rendel-

¹³⁶⁾ Ajánló-levele t. i. 1609. jún. 17. kelt

tetve, távol kell lennie ¹³⁷⁾; sőt ugyanennek 1610. június 28. kai levele gyaníttatja, hogy szép kedvesével már jegyben is járt ¹³⁸⁾. Ezt tudva, tán tartózkodóbbak leszünk elítélésében: *de a sors nem volt az*. Megjött t. i. pár év múlva már, az idő, midőn, nem ugyan első jegyesével, hanem más nővel összekelvén, a szükség hajtotta őt a hazába való meghívatást elfogadni. De nem boldogúlhatott többé. Mintha a Nemesis üldözte volna őt mind végig, a miért a nőt hazája elébe tette. Azonban ne előzzük meg az elbeszélés sorát, s lássuk Molnárt marburgi munkásságában.

XVIII. E négy év nyelvészeti dolgozások közt folyt le. Az első, *magyar nyelvtana* volt. Tett ő, mint mondám, e részben már 1603-ban némi kezdetet, midőn szótárán dolgozék, tán épen a szótárhoz bevezetésül írván valamit a kiejtés s a ragozásról ¹³⁹⁾; miért nem jött az ki szótára mellett, nem tudhatom; tán őt magát sem elégítette ki a zsenge kísérlet. Különbösen is lelke akkor egész melegségével a szent költő hymnusaiba volt mélyedve. Mindenkép Mórícz herczegé irodalmunk történetében azon dicsőség, hogy az első teljesebb magyar nyelvtan létesítését nem csak folytonos pártfogásával eszközölte, s az akkor még szertelen nehézségekkel küzdő író ingadozásaiban tanácsával és biztatásaival gerjesztgette s támogatta, hanem általában, hogy annak megiratását indítványozta is. Majd minden európai nyelveknek — ilyformán beszéli maga Molnár, a munka előszavában — lévén grammatikáik, hatalmas pártfogómnak Mórícz fejedelemnek úgy látszék, a magyarról sem kellene megfélekedni. Megparancsolta tehát nekem, hogy a hazai nyelvet, melyet a szótárral és zsolttárral mívelni megkísérlettem, nyelvtani szabályokba is foglalnám, s világos példákkal felderíteném. Gyönyörűségemre szolgált ily jeles fejedelem akaratának engedelmeskedni; de nem sok hia volt hogy erőmben bizatlankodva, mindjárt a

¹³⁷⁾ Oct. 3. Decet tibi quidem, quantum video ex dulcissimis tuis literis Dorothea tibi destinata, et condoleo ob hanc penuriam stb., a miért enyolegve vigasztalja.

¹³⁸⁾ Nec mea vota emanebant pro tua prosperitate et sponsa venusta, cuius causa saepe comprecor: Da Deus, Alberto sit pia sponsa meo."

¹³⁹⁾ L. n 120-d. jegyzést.

küszöbön végkép el nem csüggedtem. Mindazonáltal isten s a fejedelem segítségével és kedvezéseiből folytattam azt, de két évnél hamarabb be nem fejezhettem ¹⁴⁰⁾. Ezt 1609. júniusban írta, s így, ha előadását szó szerint veszs zük, a munka kezdetét 1607 közepére kell tennünk, midőn a zsolttárok kiadását már már befejezte. És csakugyan, alig kezdé meg Molnár a képzeleten felül nehéz munkát, Remus, a soha nem nyugvó baráti buzdító, augusztusban már, ezt írja: Fel fel lelked nemes erővel! s a szarcencsésen megkezdett magyar nyelvtani munkát fejezd is be! ¹⁴¹⁾. Kellott is ez intés a töretlen úton járónak, mert a munka, részben bizonyosan a biblia gondjai miatt is, oly lassan haladt, hogy szükségesnek tartotta mentogetőzni pártfogója előtt. A tudós fejedelem, ki a biblia mutatványivét olvasva, a magyar fordításban rendkívül gyönyörködött, biztatta őt, s azt iratta neki, hogy jobb szereti a lassú és gondos munkát, mint ha siet, és elhamarkodja azt. Nyugodjék meg úgy mond: gondoskodva van élelméről s egyéb szükséges költségeiről ezen túlra is ¹⁴²⁾. Mily nemes és gyöngéd bánás, s mily megnyugvás Molnárra nézve, kinek ideje nagy részét különben is a biblia kiadása nyelte el. Barátjai szinte nem késtek a buzdítással. Most meg Rittershusius, ki, ú. mond, büszke reá, hogy Németország nyújtja e munkához az ürességet ¹⁴³⁾, s újra Remus, ki nevének halhatatlanságával kecsgettette, tartották benne a lelket ¹⁴⁴⁾; míg Alstedius már a kiadást sürgette, s még török nyelvtan írására is felhívta, ha, ú. m., e nyelvet bírja ¹⁴⁵⁾.

¹⁴⁰⁾ L. a Praefatio elején (Corp. Grammaticorum Linguae Hung. Veterum, p. 113. bis).

¹⁴¹⁾ Nürnberg, aug. 31. 1607.

¹⁴²⁾ Wolf Hermann a fejedelem tanácsosának levele Casselből sept. 30. 1607; 1. a 121. jegyzést.

¹⁴³⁾ „De tua institutione Grammaticae Linguae Vngaricae gratulor tibi et Germaniae nostrae, quae tibi haec otia fecit.“ Altorf 1608 mart. 6.

¹⁴⁴⁾ „Te in opere grammatico pannon. non solum pergere, verum iam ad umbilicum perducere opus. Illustrissimo Principi et posteritati gratissimum, quo non minus, quam Psalterio, propages nomen, consecresque immortalitati spero.“ 1608. május 3.

¹⁴⁵⁾ „Effunde opus ingenii, et talentum tuum negotiationi trade. Perge inservire patriae tuae, imo et ipsamet Turcis, quorum linguam si

Végre meg is jelent az, 1610 februárban, miután a Sylvester nyelvtanát hiába várta, melyet Miskolezi István valahára, t. i. 1610. május 24-kén — tehát már post festum — útnak indított ¹¹⁶⁾, Molnár pedig soha meg nem kapott. Molnár mondhatta tehát előszavában hogy Clajus hűsz évig dolgozott német nyelvtanán, noha volt előde: neki pedig, kit követne vagy kerülne, nem vala egyáltalában senkie ¹¹⁷⁾. Hanem használta — folytatja — mind azon magyar könyveket, melyeknek szerit tehetta, a visolyi bibliát kétszer végig olvasta, kijavította, újra kiadta. Követte Rámusféle módszerét azon latin nyelvtannak, melyet a fejdelem írt a hesszeni iskolák számára, s megtartva legnagyobb részt annak műszavait, de mindebben a nyelv sajátosságai által kivánt eltérésekkel. Eként jelent meg e munka ¹¹⁸⁾, ajánlva az ifjú Mórícz herczegnek, a fejdelem fiának. Az Ajánló-levélben is mondja, hogy az két év alatt készült ritkán megszakasztott nyomozások folytán. — Dicsérem igyekvésedet — így üdvözlé a szerzőt Amandus Polandus Bázalból — a magyar nyelv felderítésében, melyet, még midőn Bécsben mulaték, némelyek oly annyira óhajtottak. De találkoztak, kik tagadták hogy e nyelvet grammatikai szabályok szerint tanítani lehetjen, a mit képtelennek tartottam. Te azok téves véleményét tettel ezáfoltad meg, babizonyítván hogy nincs oly barbár nyelv, melyet szabályokra visszavinni ne lehessen (!) ¹¹⁹⁾. A hazá-

excoleres, magnum faceres, doctissime Domine Alberte, curae et operae pretium." Dec. 1609.

¹¹⁶⁾ „Grammaticam Hungaro-Latinum cu mitto, quam in iuvamen tuae Grammaticae exoravi a quodam nostrato. Dabis operam ne mittatur, sed a te reduce pristino suo possessori restitatur." Úgy látszik küldésben elveszett e példány.

¹¹⁷⁾ „Ego vero quem sequerer, quemque fugerem, habebam proceris neminem." L. Corp. Gramm., p. 113. bis.

¹¹⁸⁾ Teljes czíme: „Novae Grammaticae Vngaricae succincta methodo comprehensae, et perspicuis exemplis illustratae Libri duo, ad Mauritium iuniorum Hassiae Landgravium etc. Autore Alberto Molnár Szenciensi. Hannoverae, typis Thomae Villerjani, impensis vero Conradi Biermanni et Consort. 1610." Kis 8r. 202 l. — Újra az én gyűjteményemben: Corpus Grammaticarum Linguae Hung. Veterum (Pest 1866) II. sz. alatt.

¹¹⁹⁾ „Lando studium tuum in exornand lingua ungarica, cui a

ból csak egy hang hatott át hozzá e munka fogadtatásáról, még pedig Forgách Ferencz bíbornok — s ki ép ekkor irodalmunk első nagyságává emelkedett, Pázmány Péter — által, kik azt csodálva dicsérték, egyedül a Rámusféle módszerert nem helyeselve ¹²⁰⁾.

XIX. A nyelvtant a háromnyelvű szótár követte, ajánlva a protestáns főuraknak, városok előljáróinak, predikátoroknak, s a Heidelbergben és Marburgban tanuló magyaroknak. T. i. már 1608-ban olvastuk, hogy kiadjának egy könyve sem kél oly jól mint Molnár latin és magyar szótára ¹²¹⁾. Most abba, tán épen Sári Mihály figyelmeztetésére, a görög nyelvet is felvette; felrakta a latin szók időmértét számos példakkal Smetius szerint; szaporította ezt nagyszámú czikk-szókkal, a magyarul rész magyar szókkal is, kivonva azokat mind azon magyar könyvekből, melyeket barátai által megszerezhetett, végre beiktatta Decsi János munkájából a közmondásokat ¹²²⁾. Itt is hálásan említi Mórícz fejedelmet, kinek bőkezűsége adott neki azon, valamint más tanulmá-

illustrationem, muniri, cum Vivace in Austria versaret, quosdam summopere desiderare. Sed reperiebantur qui negarent linguam illam praecipitis grammaticis tradi posse: quod sane mihi perabsurdum visum. Tu opinionem illorum erroneam facto ipso refutasti, et ostendisti nullam linguam tam barbaram esse, quae leges grammaticas non admittat." Bazel, nov. 29. 1609.

¹²⁰⁾ „Tuae Claritatis industria — írja Batkói György pred. 1611. febr. 22. — in laboribus librorum exprimendorum non solum laudatur a piis mentibus, imo etiam adversariis. Nam mense novembri visa est eis Nova vestra Grammatica, quam a me postulavisti noster Cardinalis cum suo Petro Pazmani, et totam perlegit, cumicatus laudavit, nisi methodus Ramea ipsis displicuit."

¹²¹⁾ „Audio nullum ex libris ipsis (Hutter volt a kiadó) ita esse vendibilem . . . ut tuum Dictionarium: írja Bittershusius sept. 8. 1608 — s úgy látszik, épen Németországban és Bécsben. Legalább Asztalos még 1608. mart. 6. is azt írja a 1604-ben megjelent könyvről: „Az Dictionarium, kit Kegyelmed czált, igen felette czükken érkezik hozzánk! Én még egy-nél többet nem láthatam benne. Nem tudom lová osztott el, hogy olyan ritka. Bizonyára kedves volna ha kaphatók."

¹²²⁾ „Inspersi praeterea et usitatiora Proverbia Vngarica cum correspondentibus Adagiis Latinis. Ea autem selegi ex libello Adagiorum Latino-Vngaricorum clar. viri Io. Decii Baronii pia memoriae, quem ante multos annos Argentinae adolescens observanter colui." A háromnyelvű szótár Ajánló-levélben.

nyokhoz is, kedvet és serénységet ¹⁵³⁾). A háromnyelvű szótárral együtt megjelent a magyarul is, megtoldva brassai Honter János tankölteményével a dolgok elnevezéseiről, és Siber Ádáméval: „de officiis scholasticorum parænesis iambica“ ¹⁵⁴⁾). Kedvességet kelle e háromnyelvű szótárnak is találnia, mert bár azok részére, kik a görögöt nélkülözhetni vélnék, a kétnyelvűnek újabb kiadását helyezte kilátásba, még is tíz évvel később ismét azt adta újra, s az jött, már halála után, ú. m. 1645-ben, Frankfurtban is ki, sőt a némettel is szaporítva, mint Dictionarium Quadrilingue, 1708-ban Nürnbergben: de ez az utolsó egyszersmind, mert ugyanez utóbbi évben, Pápai Páriz Ferencz foglalta el a tért, csakugyan Molnár alapján készített új szótárával, mely aztán a jelen század első negyedéig tartotta fenn tekintélyét. Így tehát Molnár igyekvése két századon át folytatta, bár közvetve már, köztünk életét és hatását ¹⁵⁵⁾). — Még egy — vagy éppen több — latin theologiai röpiratának van nyoma marburgi lakása idejéből, melyekről irodalomtörténetünk eddig nem tudott. T. i. Miskolczi István szerenesi pap 1609. april 23. kelt válaszában írja, hogy a Molnár által kiadott „Sphinx Theologo-Philosophicæ“ eddig nem látta, sőt említetni sem hallotta ¹⁵⁶⁾; Makai Máté pedig 1610. febr. 17-kén írja, hogy *Analecta Aenigmaticæ* nem rég örömmel olvasta gazdája (Asztalos András) asztala felett, s kéri hogy, ha más eféle röpirata (libellus) is vo'na, akár a maga, akár

¹⁵³⁾ „Cuius munificentia ad hæc et similia studia animum mihi addidit et alacritatem“ mond ugyanannak *Ajánló-lev.*

¹⁵⁴⁾ Czimé a félig új munkának: „*Lexicon Latino-Græco-Hungaricum* . . . nunc recens exorsum . . . Accessit ad calcem libri: Joh. Honteri Transylvani Poema de rerum vocabulis. Item Adami Siberi De officiis scholasticorum *parænesis iambica*. Hanoviae, typis Thomae Villeriani, impensis Conr. Biermanni et Consortum. MDCXI.“ — A magyar rész czimé: „*Dictiones Ungaricæ, summo studio collectæ et latine conversæ, iuxtaque ordinem literarum, prout scribi solent, digestæ, nunc denuo diligenter emendatæ.*“ Hannov. 1611.

¹⁵⁵⁾ Lőcse 1708. N.-Szombat 1762. Szobon 1767. Ott 1782. Pozsony és Szobon 1601.

¹⁵⁶⁾ Sphingem Theologo-Philosophicam *abs te editam non vidi, neque a quoquam auditu accepi: neque id mirum, quia praeter Gregorium Varadinum, post meum ad nostros reditum, a vobis ad nos rediit nullus.*“

a más *szereleműje*, küldené meg neki, gyönyörködésül hányattatásai között. ¹⁵⁷⁾). Vajon nem *egy-e* e kettő, mit a két czím némi rokonsága sejtetni enged? S tán épen e röpirata szólította fel őt Asztalossal hogy, tekintve Veresmarti Mihály komjáti pred. tanait s mármár beálló elpártolását a reformált egyháztól ¹⁵⁸⁾, egy újabb tán ép ilyet írta. „Akarnám — így ír nevezett jó embere febr. 10. 1610 — mind én, mind az Dominus Makkay, ha valami kis tractátust küldene az ilyenekről Kegyelmed¹⁶⁾ — Ezekből sejtethető, hogy Molnár is részt vett, tán németországi pártfogói kedvéért, Németországban a katolikusok elleni irodalmi vitákban: többet és bizonyosbat e tractátusokról azok előkerültéig nem mondhatok ¹⁵⁹⁾).

XX. És most Molnár élete legnevezeteseb fordulatához értünk. Az utolsó hét év alatt fáradozásai által neve Németországban ismertté, ismerői széles körében tiszteltté lett, irodalmunkban pedig nem csak hírre, hanem felekezetiében első rangra emelkednie sikerült; e mellett könyvei kelete, s magyar tisztelőinek koronkénti —, a hesszeni landgróf folytonos, pártolása által némi jólétre vergődött. De e kedvező állapot végre is csak munkái szereneséjétől és mások kegyeitől függvén, sem jövőre biztosítva nem volt, sem elégséges nem volt arra, hogy Molnár a külföldön, s már most, háztüzet alapítson. Pedig az immár harminczhét éves férfiú ezt óhajtott. Egy pyengéd viszonyáról már emlékeztem; azt most egy más

¹⁵⁷⁾ *Analecta Tuæ Reverentiae Aenigmatica snuiter legi nuper ad mensam Domini mei hospitis . . . et gratulatus sum ex animo, quod in alieno orbe patronos, magnos principes, benevolos vero et amicos praestantissimos Tuæ nacta sit Reverentia viros . . . Si quid novitatis habet Tuæ Rev. in huiusmodi exiguo libello, sive a Tuæ Rev., sive ab alio quopiam scriptum, quo me in meis perturbat'onibus delectem, Tuæ dignetur mittere Reverentia.*“

¹⁵⁸⁾ Ez az utóbb elhíresedett író Veresmarti Mihály, majdan pozsonyi kanonok és bártai apát, ki csakugyan ez évben lépett át, Pázmány által kitérítve, a katolicismushoz, s már 1611 adta ki három kiadást ért jeles munkáját: „*Tanácskozás, melyet kelljen a különböző vallások közül választani*“, s melyet több más munkája is követett.

¹⁵⁹⁾ Nem értem *Marcellus Dániel* levelének e passusát: „*Remus tuus Variiegatus perplacuit mihi.*“ Szathmári Pap Zsigmond (id. h. XX. l.) ezt is könyv czimének tartja.

váltotta fel. Molnár, arczképe után ítélve, férfiasan szép külsővel bírt; s azon meleg barátság után ítélve, melyet annyi, s köztök oly kitűnő férfiak részéről élvezett, rokonszenvet gerjesztő kedélynek kellett lennie, melyet nemzetisége, hánykodásai és híre a nők előtt még érdekesebbé tévénnek. Ki tudja, mily természetű volt amaz ambergi növendéke anyjának viselete, mely őt még 1603 elején kényszerítette a házat, sőt a várost is elhagynia? s ki tudja, mily összefüggés volt ez anya s azon ambergi nő között, kit két hóval utóbb, miután Molnár kénytelen volt Ambergből elköltözni, arra kéréste őt, hogy szenténekei költése közben emlékezzék meg róla? ¹⁶⁰⁾ Strassburgi barátja Heuss Károly is, vevén Molnár arczképét, írja neki 1607. jan. 23-kán: Az én szerelmes hitvesem nagy gyönyörűséggel szemlélgette az előtte jól ismert arcot! Ohajtja eljöveteledet! . . . ¹⁶¹⁾ S e szivélyes viszony nem volt új: Heuss a Strassburgból száműzöttnek is már részvevő barátja volt, s hitvese ekkor, 1599-ben még, küldi utána üdvözlét Kügler által. Marburgban végre szerelmes viszony szövődött közte és Magister Conradus Vietoris ottani tanár felesége, Ferinári Kunigunda, egy oppenheimi tanár leánya közt, kit férje, három gyermek anyját, talán épen Molnár miatt, elhagyott. Mert az új házasság már el volt végezve, mielőtt a válóper befejeztetett ¹⁶²⁾, melyben a hesszeni fejedelmi szentszék, 1611. augusztus 25 kén, a nő által megindított keresetre s ennek kérésére kedvező ítéletet

¹⁶⁰⁾ Fürstenfeldi *Oroschynovsky* János eseli némes, Molnár barátja, írja neki ez évi mart. 3. Altörbá: „Hospes noster, et Adamus sodalis meus diligenter te salutant; et uxor hospitii cogat, ut eius sis memor in palatis tuis.“

¹⁶¹⁾ „Mea suavissima uxor magna cum voluptate effugiet sibi bene notam contemplata est. Exoptat tuum adventum. . . Vale, anima mea carior!“

¹⁶²⁾ Mi nem csak *Pavus* leveléből gyanítható (l. a 163. jegyzést), hanem a *Szenczi Corvatoris Lukácséból* bizonyos is, ki Nagy-Mogyerről aug. 28., tehát épen az nap, melyen Frankenbergben az olvásztó ítélet hozatott, válaszul írja: „Értem a Kld házasságba való elkezdett állapotját, kinn örülünk részből, részből bánkodunk is, gondolván azt, hogy, talán soha sem láthatjuk Kldet személyében. De vigasztaltatunk az Kld ígértjével, hogy Kldot az házasságra való kötelesség is nem tartja meg habita descendendi occasione.“

hozván, őt elvászottotta, s neki az új férjhez-menetre legott engedélyt is adott ¹⁶³⁾. Erre majdnem nyomban, t. i. szeptember 11. bekövetkezett Gladenbachban az egymást szeretők eljegyzése ¹⁶⁴⁾, összekelésök pedig Oppenheimban oct. 8-kán ¹⁶⁵⁾, a hová, mint írja lakhelyére kétségkívül azért telepedett által, mert Vietoris Marburgban lakván, volt felesége új férjére nézve az itt lakás ezentúl kényelmetlenné válhatott. Különben az örömnap a barátok költői örvendezései közt zajlott le, kiknek sorában Kassa híres polgármestere, Bocatius, a császártól koszorúzott költő, sem hiányzott ¹⁶⁶⁾. Ennek versében vajmi jól vehette ki magát azon kívánság, hogy annyi férfiút nemzzen a szegény Molnár, a hány könyvet alkotott! Nem is maradt

¹⁶³⁾ „allein fürbringen nach Zu recht erkannt, das gedächter Beclagter für einen mühtwilligen desertorem Vnd Verlässer seines eheweibs Zuereklären, Vnd Von deswegen Clägerin Von ihme Beclagten, Vermög Göttlicher heyliger Schrift Vnd üblichen Rechtsens, losz Zu Zehlen, Vnd Ihr Clägerinnen, alsz dem unschuldfigen theil, sich ihrer gelegenheit nach mit einem andern gepührlich Zuverehlichen Zugestatten Vnd Zugelassen seie stb. A frankenbergi fejedelmi consistorium eredeti ítélete az *Alb.* — Ugyanitt *Pavus*, a heidelbergi egyetemi rector levele oct. 2-káról, melyben örvendez: „tandem te, mi ornatissime Domine Alberte, voti computem factum, sponsaque libera potitum esse tibi et gaudeo, et gratulor.“

¹⁶⁴⁾ Az eredeti házassági szerződés az *Alb.*, mely szerint minden, mi Ferinári Guada első házasságbeli három gyermekeit megilleti, ezeknek fenntartat k.

¹⁶⁵⁾ *Szepsí Károcz György* üdvözlő verse ezimében világosan kitéve találjuk az összekelés napját, valamint az első férj állását is: „Domino Alberto Molnár . . . nuptias celebranti cum honestissima focmina Kunigunda Ferinaria, Magistri Cunradi Vietoris, in Academia Marburg, Pædagogii Professoris, derelicta . . . Oppenheimii 8. 8-br's Anno nobis CVM DeVs.“ — Vele egyezőleg *Petrus Trappius* Diaconus Eccl. Oppenheimiensis, a maga chronostichonában:

LXX. o. (1668). VM. hls. q. Várto. p. Leudet. ab. oriv.
al. hnto. Conf. VaX. IV. ag. Ir. Vr. o. CCo. Data.

Tehát nem sept. 11., mint *Pap. Zsigmond* állítja az id. h. XXI. l.; ez az eljegyzés napja volt. Különben érdekes a Pap megjegyzése, mely szerint Ferinaria Kunigunda's, unokája volt Cruciger Gáspárnak, ki mint orientalista segítette Luthert a biblia fordításában, a wormsí colloquium jegyzője, s írja a Luther, János nevű fiának; s így Molnár, felesége által, rokonságba jött a híres reformátormal is.

¹⁶⁶⁾ Tizenöt ily költemény és számos üdvözlő levél az *Alb.*

bő áldás nélkül e házasság ¹⁶⁷⁾; de annak terhét, oppenheimi szerény állása után, hol kezdetben az ottani Galler Jeromos nyomdájának felügyelője volt ¹⁶⁸⁾, bizonyosan csak nehezen viselhette volna el. Visszaemlékezett tehát a hazából annyiszor hozzá érkezett meghívásokra, s úgy látszik kezdetben mindjárt el volt határozva, jövője biztosítására, *Magyarországra t áttelepedni*. De az út, az itt-létel, családjának, ha állást nyer, kihozása: mind ez nagy költséget igényelt, s alig tévedek azt híven, hogy e végre eszközölt *zsoltáraitól és bibliájából* új kiadásokat, melyek az ügyelete alatt állott oppenheimi nyomdában még 1612-ben el is készültek ¹⁶⁹⁾. És, mintha csak első gyermekének megszületését várta volna be: alig lett meg augustus első hetében fia, ki János nevet nyert a keresztségben ¹⁷⁰⁾, már is útra készült, mikép az komája Hartmann János, a marburgi egyetem volt rectora s a chemiatria tanárának azon emlékeztető lapja mutatja, melyet, 1612. aug. 14-dikén Magyarországra szóló némely megbízá-

¹⁶⁷⁾ Hartmann, a marburgi egyetem rectora, gratulál neki augustus 8-kán 1612. első fia leendő születéséhez, kit ő keresztvíz alá tartandó volt. És csakugyan fia született, ki komája nevére Jánosnak kereszteltetett. — Követték ezt Márton, Pál, s három leány. János 1638-ban Leydenben tanult (*l. Szathmári Pap Zsigmondot*, a Molnár Életében, XXXV. l.).

¹⁶⁸⁾ *Pareus* t. i., a híres heidelbergi tanár ¹⁶⁹⁾ jegyzetben idézett levelét így említi 1611. oct. 2-kán: *Typographiae Oppenheimianae Moderatori solertissimo.*

¹⁶⁹⁾ 8-rétben a m. nemz. muzeumban. — Ugyanitt egy más, csonka, példány is találtatik, kétségtelenül szinte oppenheimi, s tán még azon évi újra-nyomtatása az immár említett oppenheimi 1612-ki kiadásnak, ennek legtöbb, de nem minden, hibáival, s némely nyomdai különbségekkel, *egészben* még is azzal a 142-dik lapig egyező, ahol szinte ott áll, mint az 1612-kin, a szokásos „VÉGE”, de lapörrel, mely amott hiányzik, t. i. REGI (azaz Registrom, mely azonban, hiányozván a 143. 144. lapok, hiányzik maga is). Aztán jó a „Catechismus, azaz keresztényi hitre való rövid tanítás”, s oldalt a szerző neve: „Szászai Ferencz fordítása”; terjed ez a 163. lapig; aztán jó: Egynehány ékes mondások és hitcsek a szentírásból a 164. lapon; Házi Könyörgések a 165. l.; Egyházi Könyörgések a 167. l.; Keresztelésnek formája a 176. l.; Az Úr vacsorájához való készület a 177. l.; Úr vacsorájának osztogatása 181. l.; Házassági összeadásnak formája 184. l. Az betegnek látogatásáról — — Megszakad a példány a 188. lappal, melyet *unicum*nak tartok. — A biblia is 8-rétben jelent meg ez évben Jankowich szerint.

¹⁷⁰⁾ *Pap Zsigmond* az id. h.

sait összejegyezvén: kérem istent — így végez — hogy kedves komám uram ezen útja szerencsés legyen, s a mindenható védő jobbának oltalma alatt sértetlen visszatérjen! ¹⁷¹⁾; út-irányát pedig Piscátor leveléből gyaníthatjuk, ki, szerencsés utat kívánva neki, s buzdítva őt, hogy hazájában vagy az ifjúságot, vagy a népet tanítsa, üdvözlöttekkel bízva meg az útjába eső városokban, név szerint Marburg, Cassel, Heidelberg, Nürnberg és Prágában lakó ismerősei számára ¹⁷²⁾.

XXI. S valóban Molnár nem is késett *Magyarországba* jönni, még pedig egyelőre csak a tér megszemlélése s állás keresése végett. Már ez év novemberében *Köveskúton* találjuk, hol a Pathai István dnántuli ref. superintendens által tartott zsina'on jelen volt; sőt mint a papvizsgáló bizottmány tagja, Szentgyörgyi Gergely felavatási okmányát is aláírta ¹⁷³⁾. A többi aláírók neve mellett ott levén czímök (Pathaié mellett a „superintendens”, Lindai Péter, Pálfi János és

¹⁷¹⁾ Érdekesek e vegyár-tanár megbízási, melyek többnyire a magyar és erdélyi bányavárosokra szólnak, s némi aranyásvány szerzését veszik czélba. Meg kell jegyeznen, hogy e szerint tehát Erdély benn volt már az út előrajában is: „praesertim vero in Transylvania quacrat. ubi civitas Mickelsdorff; et an ibidem etiam inveniatur aurifodinae.”

¹⁷²⁾ A minden kelet-nélküli levelet (*Abb.*) más időre általában nem tehetni. Szól pedig a hivatolt hely ekkép: „Quoniam eras mane hinc Marburgum, et inde Cassellas iturus es, et porro Heidelbergam rediturus. atque inde per Norimbergam in Bohemiam, et tandem in patriam Hungariam profecturus: Deum oro ut te saluum atque incolumem ad omnia ista, quo tendis, loca deducat. Te vero hortor, ut patriae tuae, de qua iam bene mereri coepisti edendo Psalterio, Hungaricis rhythmis exornato, et Catechesi nostrate Hungarice versa, operam tuam offeras ad docendum viva voce, sive christianam inventum, sive plebem.” Feltűnik ugyan hogy az 1612—13-ban kelt levél a Zsoltárok és Káté mellett a Bibliát nem említi, a szótárt s a nyelvtant sem; másfelől nem irathatott az sem 1600-ki, sem 1604-ki útja előtt, mert akkor a Zsoltár nem létezett még. Mostanra kell tehát annak keletét tennünk.

¹⁷³⁾ *L.*, ez okmányt *Tóth Ferenczről* (A helv. vall. túl a dunai ref. Püspökök Élete, Győr 1803, 69. és 70. ll.). Az évszámában (1612) nem lehet kétség, mert ez évi november 11-kén hirdette ki Pathai István a maga organicus kánonait (u. ott 73. l.), s már más nap tartatott meg az *erek szerinti* első papvizsgálat, melynek éve nem számmal hanem botikkal iratott ki eképen: „Datae in Oppido Köveskút 12. die mensis Novembris, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Duodecimo.”

Soos Jánosé mellett a „senior“). Molnárnál semmi: bizonyos hogy még nem levén predikátori állása, a vizsgálatban csupán mint theologus vett részt. Innen aztán a fölföldre ment, névszerint *Kassára*, hol amaz őszinte nemes barát, kinok intéseivel két év előtt találkoztunk volt, Váci Gergely¹⁷⁴⁾, uti tervet jegyzett fel neki, mely szerint Sáros, Szepes, Liptó, Zólyom s a bányavárosokon át Nagyszombatba volt menendő¹⁷⁵⁾, kétségtelenül új összeköttetések szerzése végett. E szerint útjába ejtette Újfalván ama nagy hírű hittudóst és írórt, a Boeskaai István sógorát, Sófalvi Soos Kristófot, Molnárnak már is különös tisztelőjét, Haraszton Mariássi Zsigmondot, Szepesváralján Thurzó Kristófot, Löcsén Bruno *Löwyvárust*; Késmárkon Tököli Istvánt, Batizfalván Bossányit stb. Ez alatt történhetett meg Batthyány Ferencz általi meghívatása a rohonczi papságra Pathai helyébe, ki ezt Veszprémmel volt felesérelendő¹⁷⁶⁾; s e kép Molnár biztosítva levén jövőjéről úgy látszik visszament Németországba, ahonnan 1613 aprélisban nem csak feleségét s kisdéd fiát, hanem mostoha gyermekeit is behozta; mert Szenczi Czene Péter május 20-kán már örvendez neki, hogy hitvesével és gyermekeivel szerencsésen megtette ez utat Rohoncra¹⁷⁷⁾, hol

¹⁷⁴⁾ Feljebb a XVI. fejezetben.

¹⁷⁵⁾ Maga Molnár jegyezte róla: „Gregorius Váci viro rationem praescribit Alberto suo Molnár“; s a végén: „Scripsit raptim Cassarae A. 1613.“ Mely kár hogy Kassán létének napját is nem jegyezte fel!

¹⁷⁶⁾ *Tökh Ferencz* ugyan csak 1614-ben írta el Pathait Rohoncra, de csak azért, mert „onnan írogatott leveleket Pálfi Jánosnak“ (ül. h. 64. l.); de írt ő Szalonakról is, holott szalonaki pap nem volt soha (Pathai levelei láthatók *Fabónál*: Codex Evangelicorum in Hung. et Trans. Diplomaticus, L. Pest 1869, hol így következik: 1613: jan. 30. Szalonak; aprél 30. Rohonc; máj. 6. Szalonak; máj. 20. Rohonc; júl. 23. Szalonak; aug. 5. és 25. Rohonc; oet. 12. Szalonak. — Ellenben Czene máj. 20-kán így czímezi levelét: „Clar. et Doct. Viri Duo Alb. Molnár Szenczienst, Ecclesiae Rohoncinae Orthodoxae Ministro fideli.“ *Alb.*

¹⁷⁷⁾ Világosak Czene levelének szavai: „Gratias ago Deo O. M. immortalis, quod te popularis amice domum duxerit. invexeritque in eam familia tua honestissima, miseritque Angelum suum, qui te tuosque custodiret in hac via, et Rohoncium usque incolumes deportaret.“ S ismét: „Te, vir doctissime . . . coniuga et liberOS tuos . . . Deo O. M. commend.“ *Alb.*

május első napjaiban csakugyan megérkezett¹⁷⁸⁾, s hivatalába Pathai által boiktattatván¹⁷⁹⁾, Körmendre ment¹⁸⁰⁾, kétség kívül új uránál Batthyánynál tisztelkedni. S itt végkép elhallgat az Album, s azért ezen túl kevés és csak töredékes adatokkal rendelkezvén, lézagos lesz előadásom is. Különben mikép érezte magát új állásában az eddig csak magántanítással foglalkodott, szenvedélyvel pedig csupán íróasztalánál működött, s huszonhét éven túl Németországban, más környezetben élt férfiú, kiről, nem tudom mily alapon, de kétségtelenül igazán mondja a bár száz évvel későbbi Pápai Páriz, hogy predikátorságra nem termett¹⁸¹⁾; mikép érezte magát ez idegen földön különösen hitvese, a német Kunigunda: azt egy későbbi nyílt vallomásából alkalmasint kivehetjük. „Az nagyságos Batthyány Ferencz uramnál is — írja 1617-ben¹⁸²⁾ — megvolt volna szükséges táplálásom, hogyha az ott való állapothoz tudtam volna magamat alkalmaztatni.“ S valóban, nemzete, s felekezete, nem hagyta őt cserben: maga beszél az imént említett helyen, hogy a Törökök, Forgáchok, Károlyiak között talált pártfogókat, hogy Rédei Ferencz, a hasonló nevű fejedelemnek atyja, Lórántfi Mihály, az I. Rákóczi György ipja, Tököli István, a fejedelem Tököli Imre

¹⁷⁸⁾ *Pathai István* aprél 30-kán Rohoncra még ezt írja Pálfi János pápai predikátornak: „Dominica Albertum Molnarem expecto. Itaque Synodi tempus ad adventum ipsius protrahendum duxi“; május 6-kán pedig: „Dominus Albertus Molnár iam adest, Hisca diebus convocatoris synodales ad te perferri curabo.“ *Fabó* id. h. 63. 64. ll. (megjegyzem hogy ez nem a köveskúti színat volt, s mint látszik ez évben el is maradt, ellenben 1614. apr. Veszprémben tartatott meg).

¹⁷⁹⁾ Hogy május 20-dikán is Rohoncra volt, Pathainak ez nap Pálfi-oz írt leveléből látszik: „D. Molnár te salutem amice.“ *Fabónál* id. h. 68. l. Hogy pedig Pathai által iktattatott be, és májusban, a superintendensnek e hónapban húzamosb Rohoncra tartózkodása színté bizonyossá teszi; lehetősé egyszerűmind hogy ekkor váltotta fel Pathait a rohonczi predikátorságban.

¹⁸⁰⁾ Mit enjártkozi jegyzéséből tudunk, melyet a¹⁷⁶⁾ jegyzetben idézett Czene-féle levélre vetett: „Sunt reditae in Körmönd 6. Iunii 1613.“

¹⁸¹⁾ „Ad publicé in Ecclesiis docendum a natura non erat factus.“ *Pap Zs.* az id. h. XXII. l.

¹⁸²⁾ A „Postilla Scultotica“ Ajánló-leveleiben.

nagyapja, úgy a Mariássiak segítették őt, hogy segítették Komárom és Szendrő, Patak és Szakmár, Várad és Debrecen; hogy a beregszásziak és kassaiak „az ő scholákban való szolgálatát“ kívánták; hogy Szécsi Tamás, a Szécsi Mária nagyapja, udvari papságával kínálta meg; hogy számos papi nobilitások „szeretettel forgolódtanak állapotának jobbításában“: őt azonban mindez nem boldogította¹⁸²⁾. Egy Pálfi Jánoshoz intézett leveléről írja Pathai 1614. júl. 13-kán: „*Solicitudinem hominis video . . . anteverit sortem affectibus!*“¹⁸³⁾. Régi szervenvedélye által irodalmi s kiadói munkásságra hajtva, nyomdát olvajtott alapítani, s ha ez sikerül, ez tán lekötötte volna hazájához. De az időpórt nem kedvezett. Rekenő politikai levegő nehezkedett ép' ekkor Magyarországra. II. Mátyás nem akarván elismerni az imént választott erdélyi új fejedelmet Bethlen Gábort, ez, hogy tiszteletet parancsoló állással imponáljon a császárnak, fegyveres készüléket tett, szövetségesét, a törököt, hadkészségre bírta, s diplomatai lángelméje minden mesterségeit gyakorlatba vette; másfelől Mátyás, mind Magyarország, mind örökös tartományai, sőt a német birodalom Rendét is arra akarta bírni, hogy őt, a békekérésében is rettegett férfit ellenében támogassák. Mindenki megrendítő események küszöbén látta az országot, midőn a pozsonyi országgyűlés ép' az nap lépett össze, melyen Pathai azt írja Molnár szándékára vonatkozva Pálfi János esperesnek: A mi a nyomdászterést illeti, helyeslem a szándékot, de módját nem látom. Várjuk be a diéta végét: az idő majd eligazít. Fegyver közt a törvények erőtlenekek, a Múzsák keseregnek¹⁸⁴⁾. Ilyenkor természetes volt, ha Molnár hiában tett, ha tett, lépéseket; vállalata nem sikerült, s így mind inkább elkedvetlenedvén, felesége által is rógatva, két évi hivataloskodás után, végre 1615-ben Rohoncznak, s ezzel szerencséjének is, végkép bucsút mondott.

¹⁸²⁾ Később (1617) csak ennyit: „Ez tekintetes, nagyságos, nemes és becsületos rendeknek esmeretségét tartom nagy nyereségemnek *hazamban két esztendőig való bűdosásomról megemlékezetemben!*“ U. ott.

¹⁸³⁾ *Fabónál* az id. II. 95. l.

¹⁸⁴⁾ „*Quod studium coemendae typographiae adinet, consilium laudo, viam ignoro: expectemus finem comitorum, tempus docet. Inter arma leges silent, Musae moerent.*“ U. ott.

Mielőtt azonban Németországba térne, Erdélyt is megjárta¹⁸⁵⁾, kétségkívül további új összeköttetések szövése végett, s főleg hogy magának Bethlen Gábor pártfogását jövőre biztosítsa. Megjelenvén a fejedelem előtt, a tudományok ez őszinte becsülője őt tiszteességes fizetés mellett¹⁸⁶⁾ a gyulafejérvári gymnasium első felügyelőségével kínálta meg, és családjával beköltözésre hívta fel. Azonban Molnár azon állást, melyet később az Opitzok, Alstediusok, Piscátorok és Bisterfeldiusok örömmel fogadtak el, saját vallomása szerint haza vágyó „német házanépe miatt“ mellőzte¹⁸⁷⁾, és visszaköltözött Németországba¹⁸⁸⁾.

¹⁸⁵⁾ Hogy erdélyi útja ez évbe esett, bizonyos latinmagyar szótára 1621-ki kiadásából, azt mondván a Bethlen Istvánnak szóló Ajánlásban mártius 9-dikén: „*Iam sex anni sunt, quod primarius in Transylvania ecclesiastes, me praesente, gloriaretur*“ stb. — A „*Sylogae Scholasticae*“ Ajánlásában írja: „*Quum primum te et Petrum fratrem tuum germanum in munera Transylvanicae arce Fogaras vidiissem*“ stb. — Bethlen Gáborhoz pedig a „*Saecularis Concio Evang.*“ Ajánlólevelében: „*Te enim ad regni gubernaculum divinitus evocato, reslorescit d'u afflicta Transylvania, restauratur vastatae Partes Vngariae, recreantur orthodoxae ecclesiae et res publicae, mirifico laetantur VII Sedum Saxonicarum, ditioni tuae subditarum incolae, qui hanc suam laetitiam luculenter mihi declararunt, quam per eorum verbes et territoria iter facerem.*“

¹⁸⁶⁾ Minden gyulafejérvári tanárnak 1000 ft fizetése volt. *Pap Zs. Közérati joggyűjteménye* az id. életrajz XXXI. lapjához.

¹⁸⁷⁾ *Me, cum adessem* — írja a Jubileus Ajánlásában — *Albensis Gymnasii Tui primarium inspectorem, honesto salario, designaveras, et ad immigrationem cum familia mea provisionem legatis tuis demandaveras. Postquam vero coniugii mei et familiae rationes a migratione me abstractissent, et in hanc Germaniam redixissent, non solum placide admisisti meam excusationem, sed etiam totius Vngariae gentis nomine gratulatus mihi es de exorsis donuo laboribus meis patriae nostrae inservituris, et ad graviter pergendum optatissimi honorarii missione me cohortatus es*“ (S itt Keszrői Dajka János udvari főpap pártolását említi). — 1621-ben a szótár harmadik kiadása Ajánlásában pedig: „*Et Tu Albae Iuliae insignem bibliothecam colligere coepisti, gymnasium ibidem aperuisti, cui viros doctos praefecisti, ubi me quoque, cum adessem, honestissimo salario conduxisti, et etiamnum foveres benignissimo, si meae familiae rationes me illinc alio non traxissent.*“ — Végre a *Postilla Scultetica* Előszavában részletesben: „*Az erdélyi felsőes fejedelemnél Bethlen Gábornál is tiszteességes hivatalom fizetésemmel volt, hogyha török és tatár hírekkel elváltott gyenge német házanépemlé oda bevihettem volna.*“

¹⁸⁸⁾ Magyarországi tartózkodása idejéből semmi publicatióját nem

XXII. Oppenheimbe ment, felesége anyavárosába. Régi pártfogója, IV. Friderik pfalzgróf, a tartomány ura, kit népe „az őszintének“ dísznevével ékesített fel, rég nem élt már; de fia, V. Friderik is oltalmába vette őt, s az oppenheimi iskola tanárává tette¹⁹³⁾. De Molárnak minden hivatal terhére volt, egyetlen tere az irodalom, s így már 1617 végén írja idézett jubilaumi emlékkönyvében: A hazának szükségese irasaimmal tehetségem szerint hűségesen fogok szolgálni, ha kegyelmes uram a választó fejedelemtől *csendesebb tisztelet* s könyvek kiadásának kedvezőbb ürességet kinyerni képes leszek¹⁹⁴⁾. Az irodalmat tartotta volt leginkább szeméi előtt Magyarországon létekor is, hol magát annak állása körül kellőleg tájékozni igyekezett, s látni mily könyvek vannak s foregnak kézen, mi nélkülöztetik¹⁹⁵⁾. Most visszautazván másod hazájába, csakugyan nem egy megbízatást vitt magával, de talált ott is. Ezek közül először, úgy Szo-

ismerek. *Jöcher Allg. Gelehrten-Lex.* III. 603. ily gyűjteményét hozza fel: „*Variorum autorum Lusum Poeticum in Nominem, Nihil, Omnia, Aliquid etc. Hamburgi (?) 1614.*“ Ugyanezt *Pap. Zs.* id. h. XXIII. így: „*Lusum Poeticum excellentium aliquot ingeniorum. Hanae 1614.*“

¹⁹³⁾ T. i. Jubilaumi ezimén (1617, 18) így nevezi magát: *Rectorem Scholae Oppenheimicae*; a *Postilla Scultetica* előtt, a pfalzgrófhoz intézett verseket alatt pedig, így: *Colliga Scholae Oppenheimicae.*

¹⁹⁴⁾ Gábor fejedelemnek írja ezt, az ő közbenjárását is kérve Frideriknél. Saját szavai: „*Hortatus Tuus Celsitudinis et D. popularium petitionibus libenter parebo, scriptisque necessariis patriae pro meo modulo inserviam fideliter, modo a Soven. Principe Electore Palatino, Magistratu meo Clementissimo, factionem tranquillitorem, et edendis libris convenientius otium, vel Tuas Celsitudinis respectu impetrare queam.*“ — Follávia név szerint a pfalzi udvar legjelentékenyebb férfait is oly módon, hogy feltehetni, miszerint Molnár ezeknek kegyeit meg tudta volt már szerezni.

¹⁹⁵⁾ Ezekről szótában kiemeli Meliust, Hellopöcset, Károli Pétert, Félégházit, Beregszászi Pétert, Derecskei Ambrust, Gyarmati Miklóst —, de, ú. m. „szánandó dolog, hogy ritkán (azaz nem eléggé tömötten) nyomtattnak és igen drágán adatnak“: ő pedig a esín mellett is tömötten (apró betűkkel) s olcsón, hogy sokan vehessék, akarta adatni a könyveket. Folytatja: „Magyar Postillát négyet láttam: Kulesár Györgyét, Beythe Istvánét, Hornomiszta Péterét és Telegdi Miklósét; de az elsőtől kiválva, alig méltók az többi, hogy jobban kinyomtattassanak“, mert, ú. m., sokan jobbakat innak deák és német nyelven. „Bár fordíttnak!“ teszi hozzá,

gedi Gáspár úr buzdítására s tőle és egyebektől segítve, mint a szerző iránti személyes kegyeletől indítva, *Scultetus Ábrahám*, a választó fejedelem udvari főpapja *szentbeszédeit*¹⁹⁶⁾, majd a reformáció (1617-ki) százados ünnepe alkalmából egy *emlékkönyvet* adott ki¹⁹⁷⁾; amazt a nagyszombati gyűlekezetnek és „ennek főfő patrónusinak“¹⁹⁸⁾, ezt Bethlen Gábornak ajánlva. — Ez időbe esik Molárnak egypár apró kísérlete is romai versmértékben, melyek közül egy épen ez időbeli hangulatáról tesz tanúságot. T. i. a *Postilla Scultetica* Ajánuló-levelében írja: „Ez én cunyi fáradságos búdosásimnak meggondolatjában előszer ezzel vigasztalom magamat, mivelhogy látom azt hogy:

¹⁹³⁾ „Hogy pedig felköltözésemmek utánna, előszer az Abrahamus Scultetus uram Postilláját fordítanám meg, első oka az, hogy egynéhány könyvárosok kértek arra még Magyarországra költözésemm előtt is; mások oka az authorhoz való becsületem, szeretetem“, kit, ú. m., húsz év óta örömet hallgatott stb. — Címe: „*Postilla Scultetica: Az egész eszt, által való Vasárnapokra és fő ünnepekre rendeltetett evangéliumi textusoknak Magyarátja, melyben az igaz tudománnak részlet befoglaltattak, és ellenkező tévölgések meghamisítottak . . . Scultetus Ábrahám által, az Rhénus vize mellett regnáló Friderik Palatinus herczegnek Haydelbergában udvari fő predikátora által, melyet németből m. nyelvre fordított Szenczi Molnár Albert, 1617. Oppenheimumban nyomtatta basileai Galler Hieronymus maga költségével. 4-r. 1089. l.*

¹⁹⁴⁾ Címe: *Secularis Concio Evangelica, azaz Jubilaus Predikáció . . . 1617 Scultetus Ábrahám által. E germanico in Ungaricum sermone conversa, et . . . cum Appendice latina De Idolo Lauretano et horribili Papatus Romani Idolomania et Tyrannide; quibus subiacentiae Admonitiones el. vir. Vergerii, S. Halderici et aliorum . . . per Alb. M. Sz. Rectorem Scholae Oppenheim. Opp. typis e; aere Hier. Galleri Basileensis, 1618 (Az akademia könyvtárában I. Rákóczi György példánya, Prágai András sajtókezelő beírásával). A Toldalék előtt így: „*De Idolo Lauretano, quod Julium III. Romanum Episcopum et quosdam eius successores non puduit in tanta luce evangelii undique erumpente velut in contemptum Dei atque hominum approbare.*“ S, közzé teszi, ú. mond, mert vannak Magyarországon is „qui quasi sui obliti, irrepentem denuo papatum ausque deque habeant, cum pontificis et aliis haeticis coniugium contrahant et liberos suos Jesuitis tradant erudiendos.“ A hely a Pázmány által szellemi eszközökkel megindított ellenreformációra tanulságos.*

¹⁹⁵⁾ Mert, úgy mond, hű gyámolai a nagyszombati ekkleziának minden üldözés közepett; s itt a már elhunyt Asztalos Andrásról is emlékezik, s ennek vejeiről, kik szinte pártolták őt, mint ípjok,

„Számkivetésben járt az földön Krisztus urunk is :
Járjuk el ez járást hát mi is, 6 tagai.“^{195. b)}

Nyereségre lehetett számítva főleg ama két latin röpirat, melyet szinte ez időben tett újra közzé, s melyek tartalmát címők mutatja: *Idea Christianorum Hungarorum sub tyrannide Turcica, epistola quondam a clar. viro Paulo Thúrio rectore scholae Tolnensis ad amicos perscripta; et Oratio de statu Vngariae, Dni Franc. Comitis de Frangepán archiep. Colocensis . . nunc opera Alb. Molnár coniunctim edita.* Oppenh. 1616. 4-r.

XXIII. Teljesült-e Molnárnak valamely kevesbbé elfoglaló hivatal utáni öhajtsa, az ezentúl nagyon gyérülő adatok miatt nem mondhatom meg, de annyi bizonyos, hogy cseréje szerencsés nem volt, bár ott sem maradt segedelem nélkül. Tőle magától tudjuk, hogy a Magyarországból visszatérőt, már Ambergben, Keresztely anhalti herczog segítette¹⁹⁶⁾; Oppenheimban a pfalzgróf vette pártfogása alá, őt, mint mondatott, tanárrá is nevezve¹⁹⁷⁾; támogatták ennek rokona János biponti gróf, újra régi jó ura Mórócz hesszeni landgróf, Gryn Kristóf nagycancellár, Brederode Péter a belga szövetséges státusok követe, Lingelsheim György Mihály választófejedelmi belső tanácsos, mely kettőt „compatres meos suscipiendos“-nak nevezi. Hazuról Bethlen Gábor négy, Rákóczi György két, Vicsi Máté kolosvári nemes úr egy ízben

^{195. b)} Ugyanitt lefordítja Thúri Pál egykori szántai predikátornak (virágz. 1555) Calvin Institútiójára írt latin distichonát, így:

A szent könyvek után, kiket az nagy apostolok írtak,
Ennél jobb könyvet még soha eseki nem írt.

Lefordította Beza Tivadar epigrammáját is „In cyclopicam Ubiquitarianum insolentiam“ 5 distichonban, mely *Virág Benedek*-nél látható (Magyar Poéták, kik romai mértékre írtak 1540—1780, Pest 1804. a 37. lapon), Alatta ez áll: „Vertobam et apponebam Oppenheim, die 25. Maii 1616. Alb. Molnár.“

¹⁹⁶⁾ „Mili et familiae optatum exhibuit beneficium Ambergae. in remigratione mea in hunc Palatinatum Rheni.“ A szótár 3-d. kiadás Ajánlásában.

¹⁹⁷⁾ „In hac Germania literatissima nutricos mihi Deus . . . inprimis conciliavit Sereniss. Bohemiae Regem Fridericum, Imperii latus primum Electorem Palatinum, cuius liberalitate etiamnum me necesse sustento.“ U. ott.

küldének neki összegeket¹⁹⁸⁾; Mező-Szegedi Gáspár és Krausz János Nagy-Szombatból szinte: mindamelett szükségét érzett¹⁹⁹⁾, s volt érzendő ezentúl is, miután azon fürgeteg, mely családját Magyarországon remegtette, és őt innen elűzte, ott öntötte ki pusztító árjait. 1619-ben *kitört a harmincz éves háború.*

XXIV. Nincs adatom reá miért hagyta ott Molnár oppenheimeri (igaz hogy csekély) rectori állását; de alig tévedünk, ha felteszszük hogy Scultetus barátsága s a cseh királylány választott V. Frigyes pfalzgróf udvara vontá *Heidelbergbe*, kinék — úgy mond — nagylelkűségéből tartja fenn magát övéivel együtt²⁰⁰⁾; s még inkább hogy itt talált az Aubriakban nyomtatókat újabb két munkájának. Első kiadványa, 1620-ban, a reformátusok zürichi *imakönyve* volt, melyet, mint Kaposi János nevezi, helvét nyelvből fordított magyarra; a másik, 1621-ben, *szótárának* már említett harmadik kiadása, melynek latin-görög-magyar része „Gábor Magyarország választott királyának“, magyar-latinja pedig Bethlen István Erdély kormányzójának volt ajánlva; s melyhez az újabb paedagogiai nézeteknek Magyarországból terjesztése végett még „*Syllecta Scholastica*“ című gyűjteményt csatolt²⁰¹⁾. Az imakönyv Ajánlásában, mely Heidelbergben

¹⁹⁸⁾ U. ott.

¹⁹⁹⁾ „Az én felköltözésemmek utánna elsőben és utolszor is 6 kegyelmek által (Szegedi és Krausz) érkezett ez ilyen munkámban keresztényi szeretetből nyújtott segédolom nagy szükségemnek idején“ (Az „Imádságos Könyvoeske“ Ajánl.). Ismét: „Támaszson az irgalmas isten oly patrónusokat, a kik efféle munkára nyújtsák adakozóbb kezeket, kiknek jótéteményekkel menekelhessem meg az ényimelkkel e szüntelen rajtam regnáló szükségülődésnek terhe alól.“ U. o.

²⁰⁰⁾ L. a 197. jegyzetben idézett helyet, mely 1621-ben íratott. — Az Imáds. K. Ajánl.-levelében is áldja Fridrik cseh királyt „kinék isten után segédelmével élek ez helyen.“

²⁰¹⁾ „Imádságos Könyvoeske . . . az igaz religión való tanítóknak és mártiroknak, az szentírás szerint szerzett új és ó könyveikből szedettek. Melyet újonnan becsátott ki Sz. M. A. Nyomtatják Haydelbergában Aubrius Dániel és Dávid, 1620. 8-r. Összesen 438 l. — A „Lexicon Latino-Græco-Vngaricum“ és „Dictionarium Vngarico-Latinum“ toldalékának teljes czímét adom, mert ez az utóbbinak egész tartalmát is felsorolja; „*Syllecta Scholastica*, velut I. Methodus Novam aperiendi Scholam, ecclesiae

aug. 10. 1620 kelt, tudósít, hogy „országunkban járván kelvén, látta“ hogy „egynéhány zavaros folyamatú imádságos könyvek“ forognak kézen; azért adja ezt, melyet „még tavaly (tehát 1619) elkészített; ki is bocsátta volna még husvét előtt, azmint ez nyáron is kinyomtattatott volna avagy az Calvinus Institútiója magyaról, avagy az megöregbitett Dictionarium, hogyha az nyomtatásban munkálkodó ifiúság hadi hírekkel másuva nem vonyuttatott volna.“ Adja tehát ez imakönyvet addig is, „míglen az mi keresztyén (azaz református) felséges Gábor fejedelmünknek kegyessen meghagyására az Calvinus János magyaról fordított Institútióját, és Rákóczi György uramnak Ő Nagyságának intésére az boldogult Kecskeméti Elekes János predikátornak az sz. János Jelenésére írott predikációit is kibocsáthatandom . . . mely könyveknek idejébben ²⁰²⁾ kibocsátásába való szándékomat két dolog késleli kiváltképpen: első az könyvárosoknak *hadaktul való felelmek*, és azoknak nyomtatásban munkálkodó legényekből való szükségek; másodsor az én *szükséködő állapotom*. Mert, az mint az deákok szólnak: az holdvilágtul nem érik meg az

ae reip. aprime salutiferam, Johannis Bilstenii. II. De Scholis Vernaculis, item quae ad uberiores ingenii cultum comparandum faciunt, ex Politia Eccl. Wilhelmi Zepperi. III. Institutio Puellarum, ex Epistola D. Hieronymi ad Laetam. IV. De formando Studio, Rod. Agricolaes Epistola scripta Heidelbergae, Anno Christi 1484. V. De Tempore studiis impendendo, Petri Mosellani. VI. De Ratione instituendi puerum ab anno aetatis sexto et septimo ad annum usque decimum quartum, ita ut praeter duas aut tres maternas linguas etiam latinam discat recte loqui et scribere, graecam vero mediocriter intelligere; insuperque rudimenta Dialecticae et Rhetoricae ad usum scribendi conferre. Nicodemi Frischlini peregrinantis in Ungaria A. 1584. VII. Institutio inventuris in Paedagogiis illustribus inferioris Palatinatus. Collectore Alberto Molnár. Heidelberg. 1621. 8r. összesen 107 l. Ajánlva Bethlen Istvánnak, az erdélyi gubernátor Bethlen István fiának (Hogy e gyűjtemény nagy kedvességre talált, bizonyítja az, hogy midőn Ender Farkas nürnbergi könyváros Molnár szótára harmadik kiadását 1644 és 45-ben (tehát jóval M. halála után) Frankfurtban újra kiadta, az egész Syllectá-kat is újra lenyomatatta). E harmadik kiadás impressuma: „Heidelbergae, typis viduae Geor. Geyderi, impensis Heredum Wecheliorum, Danielis et Davidis Aubriorum et Clementis Schleichii 1621.“

²⁰²⁾ Vegyük észre e szokatlan formát: ideje-ebb-en, mely a korábbi-abb-an (korábban) hasonlata szerint van.

szőlő, hogyha az napfény nem érleli: azonképpen én is lassú serénségbéli gyümölcsöket az szükségnek terho alatt (igy!). Mert az szükség miatt való szomorúság nem kicsiny homályosítására vagy az ily munkára kívánandó elmei vidámságnak. Megigérték jóllehet ez könyv titulussa alatt megnevezett fő könyvárosok (az Aubriak) az Calvinus Institútiójának kinyomtatását, de nékem igen kevés jutalmommal: sőt az corrigálásban jövendő nagy fáradsággal, és házam népére való gondviselésemnek is fogyatkozásával. Ez mellett pedig készebbeknek is mutatják magokat az megjobbított dictionariumnak és az ő kérékre megfordítandó Mártírum-könyvnek kinyomtatására, hogynem egyéb könyveknek, avagy az Elekes János megemlített Predikációinak kinyomtatására. Nem is csudálom *ez félelmes időben* jövendőre tekintéseket . . .“ Ismét hosszasabban szólaltattam meg szerzőnköt, mert e helyek heidelbergi tartózkodásakorai szándékai, megbízatai s állapotairól részletesen tudósítanak. Újra meggyőződhetett szegény Molnár a bal cseréről, mert míg Erdély a hatalmas Bethlen oltalma alatt nyugalomban és jólétben virágzik: a Németországban dühöngő vallási háború már is a Rajnáig vetette el nagy árnyékát; s míg egyelőre csak a munkás kezeket vonta meg a nyomtatások nélkül magát fenn nem tartható Molnártól, s a kiadókat irodalmi vállalataikban ovakodókká tette, másfelül a nagy harcza egész erejével bevont, jelenleg a prágai várban ülő pfalzgróf nagyobb vagy állandó pártfogását annál kevesebbé tekinthette biztosítottnak, mert *az udvari környezet is meg kezdé sokallani a magyar íróra fordított költséget*. T. i. maga vallja be, hogy „némely idegenekre irégykedők azt tartják, hogy illendőbb volna azoknak költségekkel táplálatnom, az kiknek szolgálni igyekezem, és immár is szolgáltam szükséges könyvek kibocsátásával“ ²⁰³⁾.

XXV. Ez aggodalmak közt, és, mint maga mondja, az „ínséges állapotban“, melyet az említett számos pártoló segédmei mindössze is csak enyhíthettek némileg, ha — mi a köz háború közepett igen lehetséges — egy időre legalább, egészen el nem maradtak, fejezte be Molnár az Oppenheimban

²⁰³⁾ L. az *Imáds. Könyv. Ajánl.*

már munkába vett „*Institútiót*.” S ekkor jött a fő csapás. A fejrhegyi ütközet 1620 november 8-dikán véget vetett V. Frigyes királyságának, s őt magát földönfutóvá tette. Saját tartományát, a rajnai grófságot, elfoglalták a spanyolok; székesvárosát Heidelberget a vad győző Tilly 1622-ben egész dühével látogatta meg. Molnár, könyvei kivételével, mindentől megfosztatott, felperzseltetett, megkínóztatott ²⁰⁴⁾. Szerencsétlensége színhelyéről átvándorolt 1623-ban *Hánauba*, s megindult ismét a segedelmezés. Nem csak a visszautasítás daczára hozzá mindig kegyes Bethlen, ennek hitvese Károlyi Zsuzsanna, Rákóczi György, és számos más tisztelői, nem csak Patak és Várad, Kassa és Nagy-Szombat, úgy Szatmár vármegye, küldtek neki koronként pénzeket; hanem Móricz fejedelem, de még a pfalzgróf, saját bajaiban, sem hagyták el őt, ennek néjje, a hánaui kormányzóne Katalin fejedelem-asszony is támogatta; sőt Hánauban a német, a francia, a belga —, Frankfurtban is a francia és belga predikátorok jótéteményekkel voltak iránta. Állapota javítása végett még ez év nyarán egy *németalföldi* út is következett, tán épen az őt annyira szerető Scultetus által, a háború folytán szenvedett veszteségei helyre-ütésére, tervezve. Mert e virágzó tartományok nem csak gazdagok, hanem a hit dolgában buzgók is voltak: amiért a Calvin irodalmának Magyarországon egyik fő bajnoka ott nagylelkű fogadtatásra tarthatott számot. Társa említett jó emberének veje, Givolius Rajnárd volt, kivel e gyönyörű utat le a Rajnán a tengeri városok felé, tette. Reményök nem is esalt. Oka volt hálásan megemlékeznie azon nagy szeretetről, melylyel fogadták, s azon szép segedelmekről, melyekkel megtiszteltetett. *Köln, Wesel,*

²⁰⁴⁾ „Keményen megsanyargattatván, és, könyveimtől megválva, minden marhácskánktul megfosztatván, költöztem ide Hanóviába . . .” írja a *Calvin Institútiója* előszavában; esztendővel utóbb pedig: „szinte csak ez is esuda, hogy az ki most ezt magyarul írom, az isten anyaszentegyházának dicsőségéről, ennek előtte három esztendővel messze földön felfiggesztetvén kínoztattam, pörzsöltettem az ellenségétől (*Consecratio templi novi*, 152. l.). E helyet, mondanám comico-tragice, illusztrálja a Calvin Institútiója képes exámlapján látható rajz, mely Molnár arczképe keretnek háttérében martyrizátiója ez új nemét (a „felfiggesztve kínozást, pörzsölést”) képből mutatja fel.

Rees, Arnheim, Harderwick, Amsterdam, Leyden, Hága, Rotterdam, Dordrecht és Utrecht azon kör, melyet az utazók leírtak; a városok seniorai és tisztviselői, kiknek, barátai által ajánlva, ismeretségökbe jutottak, úgy látszik megörvösolták Molnárunk sebeit, melyeket a háború rajta ütött ²⁰⁵⁾. Mindamellott végre is csak bele kellett fáradnia a sok bajba, s az egész világra szóúlásba. Elláthatatlan volt a háború hova dölése is, s annak vége. Kedves lehetett tehát előtte Geleji Katona István kassai levele, melyben őt a kegyességes fejedelemnek, Bethlen Gábornak nevében újra Magyarországra hívta. Az Institútió kiadását kolle még befejeznie „míglen az úristen alkalmatosságot enged a *Felségedhez való költözésre*, árra az kívánatos hivatalra, melyet Felséged parancsolatjából Geleji István uram hívségesen megírta (sic) elmúlt esztendőben Kassán költ levelében.” Sietett tehát. Rá tette Calvinra az utolsó kezét, befejezte az 1623—24-ki télen a roppant munka kinyomatását — mely idő tartama alatt kiadóitól minden héten másfél tallér jutalmat vett ²⁰⁶⁾, míg az, Bethlen Gábornak ajánlva, 1624-ben a husvétü vásárra végre megjelent ²⁰⁷⁾. Ez meglévén, nem sokára *vég búcsút vett Németországtól*. Az év utólján már Kassán találjuk őt.

XXVI. S ezzel Molnár élete utolsó szakához értünk. Az 1625. év nagy részét Kassán töltötte, az bizonyos. Itt jelent meg a Monaki Miklós által építtetett bekecsi templomnak 1625. év első napján véghez ment felszentelésén; ezen alapító felszólítására szerkesztette s adta ki ugyanitt az e kis eseményre vonatkozó emlékkönyvet ²⁰⁸⁾, melynek elő-

²⁰⁵⁾ Az „*Institútió*” Ajánlásában.

²⁰⁶⁾ *U. ott.*

²⁰⁷⁾ Az „*Institútió*” teljes címe: Az Keresztényi Religióra és igaz hitre való Tanítás, melyet deákul írt Calvinus János, és oztán francziai, angliai, belgiai, olasz, német, cseh és egyéb nyelvekre fordítottanak, mostan pedig az magyar nemzetnek isteni igazságban való épületire magyar nyelvre fordított Molnár Albert, hasznos és bővséges regstromokkal egyetemben. Nyomtatták Hanóviában, Aubrius Dániel, Dávid, és Szeikius Kelemen költségekkal. M. DC. XXIV. 4r. Öszvesen 1620 l.

²⁰⁸⁾ *Consecratio Templi Novi*, azaz Az njonnan felépíttetett bekecsi templomnak dedicalása és megszentelésekor, sok fő népeknek, nemes uraknak, tanítóknak és köz reudeknek gyülekezetiben ez 1625. eszten-

szava Kassán 1625. aug. 20-kán kelt. Állását nem jegyezte fel. Visszemlékezve a fejedelem parancsolatából 1623-ban Kassán kelt meghívására ²⁰⁵⁾, hihetőnek tarthatjuk hogy e helytt tanítói, vagy Lampe gyanítása szerint iskolaigazgatói hivatalt viselt; de meddig? arra biztos támpontom nincs. Sőt ezentúl négy évre teljesen elpendül. Még is alig kételkedhetünk hogy az 1625—30. közötti időt is a hazában, hihetőleg folyvást Kassán, töltötte ²¹⁶⁾. Mit keresett volna a valláshá-

dőnek első napján tételtűt Predikációk, az templom falaira és az székekre felíratott szentírásbéli könyörgések és szép mondások. Ezek mellé adatnak az ott tött predikációkkal egyenlő értelmű predikációk. Az us és vitélő Monaki Miklós úrnak, és ő kegyelme istentőlő házastársának, az us és tiszteletes, Csitnoki Anna asszonnak akarajokból nyomtatásban kibocsáttattanak, Kassán, Schults Dániel által, 1625. esztendőbe. Kis 8r. öszvesen 287 l. — Hozzá járul: Hívéséges és üdvösséges Tanácsadás az oly házasságról, mely két ellenkező religiön való személyek között leszen. Melyet Petrus Molinaeus francziai nyelven írott, oztan németből magyarra fordított Molnár Albert, 16 l. — És: „Dedicatio Regii Sacelli Cassoviensis, per Rev. et Clar. Virum Dn Petrum Alvinei, Vng. Eccl. Cassov. Antistitem ac Senioremeritissimum, azaz: Kassán az királyi házban való kápolnának az abúsusokból isteni tiszteletre szenteltetésekor tött Predikáció, mely mostan a bekeesi templom dedicálásakor tételtűt predikációk mellé adatott az autorának javallásából. Kassán, nyomtatta Schults Dániel, Anno 1625. 16 l. — A könyvet megelőző latin és magyar versek közt érlekes Körtvélyesi János zambori predikátoré, t. i. 12 magyar distichon, többnyire leoninusok, melyektől legalább a folyamatosságot nem tagadhatni meg. Ugyanő szerzőtől a 114. lapon hexameterekben áll: „Ez áldás (az anyainak) olnyerésére szolgáló intés” 10 hex. szinte rímekkel. Péld.

Özöfogadatlanság mindent veszt, s csakhamar aggeóg
Azt követi, és nagy kár, maga mindenkor fiaetát vár.

(Észre veendő itt a második versben az elisio; s a maga „bár” értelemben). — A beszédek szerzői Szepsi Mihály tarcaai fő pred., Károlyi András szántai, Prágai András szerencsi pred., Tasnádi Mihály, Szepsi segéde (domesticus). Ezekhez járul Scultetus két beszéde az isten anyaszentegyházának dicsőségéről, és szentírásbeli tanítás az képekről, Molnár által fordítva.

²⁰⁵⁾ L. a szöveg XXV. fejezetét.

²¹⁶⁾ Lássuk mint keletkeznek a históriai mesék, ha a conjectúrák kritika nélkül készülnek. *Bod* Molnárnak oppenheimeri rectorátját, melyet pedig már 1619 elhagyott, 1629-ig látszik kiterjeszteni, midőn ez egész évtizedről nem tudja semmit, így tapogatózik: „Mikor oztán idővel, 1629. eszt. engedelmessékvén a Bethlen Gábor fejedelem hivatalának, akart

ború dühöngése közt Németországban, hol fő jötevője Frigyes a pfalzgróf bujdosóvá, tartománya a katolikus Maximilián bajor herczeg birtokává lett, a protestáns-üldöző császár, II. Ferdinánd, hatalma fénypontján állott, s az edictum restitutionale épen a kálvinistákat vetette Németországban átok alá. Biztos tudomásom azonban ez időbeni hol tartózkodásáról, mint mondtam, nincs. Nem írt semmit, s így saját munkái sem utasítanak el. Csak 1630 elején, tehát már Bethlen Gábor halála után, jelenik meg ismét, még pedig *Kolosvárt*. T. i. itt és ekkor kelt, január 20-kán, „Az legfőbb Jóról” ezimű fordított munkájának Ajánló-levéle, mely szinte felföldi összeköttetéseire mutatóván, azt engedi hinnünk, hogy kassai lakása húzamos volt. Ebben beszéli, hogy Zigler György rigai tanár munkája (Discursus de incertitudine rerum humanarum theologicus, ethicus et historicus), melynek német fordítását Josquinus Betulejus megöregbítve „Világ Tükre” ezim alatt 1609 Hanauban másodszor adta ki, Magyarországon is többek által kivántatván, s őt három könyvnyomtató is kérvén hogy a köz kedvességű munkát magyarra

jöni a fejevári kollégyiomba (?), *amly Magyarországon egyélt másikkal jókavói kö. ölt töltötte az időt*, jövőn akkor egész házanépével együtt, a fejedelem meghalt, s ő is oztán a kollégyiombéli hivatalra nem alkalmaztatott. Bodot követték mindnyájan, bár *Beskő* már 1778-ban tudta, hogy Molnár 1625-ben Kassán volt (Trans. II. 344); de legszebben kifejtve és kitoldva a rege *Szilágyi Sándorndi* jelenik meg, ki azt Erdély Története II. kötetében 232. l. így beszéli el: „Midőn végre 1629-ben, engedve fejdelme harmadik meghívásának, elfogadá a fejevári iskolaigazgatósságot, magára nézve legrosszabbkor tevő. A fejedelem meghalt, s Molnár a bekövetkezett zavarok közt nem alkalmaztatott. Így állomás nélkül maradvá, Kolosvárra húzódt, hol tudománya és fényes tulajdonai csakhamar köz irigység tárgyává tevék” (de az ő rügalmozók elleni panasza 1. 29-ki nyátra szólának, midőn Bethlen még élt.); „s a nép, mint Bisterfeldet az ördöggel való ezimbavázással vádlá” (Miért? Bisterfeld legalább physices prof. volt; Molnár pedig ártatlan theologus! Vagy tán most lett ő, családját a városban hagyva, juhásztorrá? s most szövetkezett ő — ama románcznak toldalék vesszaka szerint (I. feljebb a 42. jegyz.) — az ördöggel?) „Családja fenntartása s könyvkiadásai csakhamar adésságokba keverték” (De ő ez öt év alatt csak két munkát adott ki; ama kassai könyvet, azt azonban Monaki nyomatta, s a Legfőbb Jót, melyet Brewer nyomtatott, ki neki érte tiszteletdíjt is fizetett, mint láttuk).

fordítaná, ő azt Brewer Lőrincz löcsei nyomdász és kiadó megújított kérésére, jutalom mellett, elkészítette 1629 nyarán „egy keserűség-vigasztaló, és egy igaz szeretetre oktató könyvecskékkel egyetemben, melyekkel — úgy mond — vigasztaltam is magamat *némelyek szomorító és kártevő rágalomazások ellen*“²¹¹). Tán nem tévedek, ha e kártevő rágalomazásoknak tulajdonítom kassai állomásának elvesztét, és Erdélybe átköltözését. Itt fejezte be az említett munkát, szűkölködő állapotban, az új fejdelem, I. Rákóczi Györgytől, ki egykor szinte segítette volt, megfoghatatlanul, elhanyagolva, sőt észre sem véve; s adósságokból élődve, melyekből aztán Monaki Miklós veje, Darholcz Ferencz „Pintának és Hillyónak örökös ura“ rántotta ki nem csak, hanem családjával együtt tartotta oly bőkezűen, hogy ez ajándékokból szegény Molnár, leányát is kiházasíthatta²¹²). S im ez volt Molnár *utolsó munkája*, mert ama két kisebb fordítás, melyet az idézett helyen említ, világot többé nem látott. E percztől fogva semmi híre többé. Vég évei e meddő szakában, midőn már semmi jövedelmező megbízatásai nem voltak, midőn vigaszt már csak a múltban és — a távol jövőben találhatott, visszatekintett lefolyt életére, s tán ekkor jegyezte össze egy későbbi életíró számára, milyenre az irodalmat ifjusága óta szenvedelmesen üző férfiú számot vélt tarthatni, pályája ada-

²¹¹) A könyv címe: Discursus de summo bono. Az legfőbb Jóról, melyre ez világ mindenkoron serényen és valóban vágyódik. Az bibliai és világi sokféle történetekért és példákért olvasásra kedves és hasznos. Ennekelőtte Joasquius Betulejus által Hanóviában becsátlatott ki. Melyet mostan némelyeknek kérésekre magyarrá fordított Sz. M. A. Löcsén nyomtatott Brewer Lőrincz által. 1630. Kis 4r. öszv. 418 l.

²¹²) T. i. ezen úrnak ajánlja könyvét halálán „mindenkor velünk tett jövedelményiért, és hogy az elmúlt esztendőben *szűkölködő állapotomat megszabadván, oly segedelmét és annyi költségét nyújtotta táplálásunkra*, melylyel ezelőtt való jobb időnkben németországi fő akademiában is egy tanuló ifiát tisztességgel taníttathatott volna. Mely Kld kedves ajándékával *át való adósságomból is kimentekedtem, és még mostan is azzal élek az enyémekkel*; annak felülte jegybe adott leányunkat is ugyanazonból rövid nap házasítjuk, istonnek kegyelme velünk lévén.“ — Tehát nem csak hogy magát adósságokba nem verte könyvkiadásával, hanem épen másnak költségén kiadott könyve jutalmából fizette le, Kolosvárt laktaiban, adósságait, s a plus-ból leányát is kiházasította.

taik, melyeknek terjedelmes kötetéről gr. Kemény József emlékezik²¹³). Ekkor, különösen 1633-ban rendezte személyét érdeklő papirosait is, melyeket Pap Zsigmond és Kemény után, Album néven, használtam én is e dolgozathoz²¹⁴); s végre ekkor rendezhette azon, a reformáció általános történetére kétségkívül becses, és még Németországban összedezett eredeti s önkezü leveleiket a külföldi reformátorok s más tudósoknak, melyek mind eddig, mint siket ércz rejlenek Marosvásárhely kincshalmazai közt²¹⁵). Talán megjödeje annak is, hogy mind ezek a történet érdekében közhasznosra fordíttanak. Ezek is új ágakkal fogják szegény Molnár érdemkoszorúját — post fata — terebélyesíteni, melynek árnyában, a szükség kínjai közt elsenyvedt — elpendült! Mert *halálának* idejét sem tudjuk. Némelyek Boddal 1630-ra teszik, helytelenül, mert mint az imént láttuk, 1633-ban még élt. Halála helyét sem vagyunk képesek pontosan meghatározni²¹⁶). Hogy Erdélyben múlt ki, kortársa, gyu-

²¹³) „Egy pergament táblájá, nagyon elrongyolt régi kézirat 8-adrétben, minden cím nélkül. Ez maga Molnár Albert saját keze írása, mely utazásairól, házasságáról, magán s hazánkat érdeklő némely nevezetes történetekről stb. való jegyzéseit foglalja magában. Ennek 516-dik lapján stb. Találtaik ezen kézirat a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban, 3619. könyvtári szám alatt.“ *Kemény* az id. h. 328. sk. 1.

²¹⁴) L. erről az I. jegyzést — Hogy ezen Album rendezésével ekkor foglalkodott Molnár, bizonyítja különösen a levelekre itt-ott vetett apró jegyzetek egyike, mely Sűri Orvos Mihálynak egy 1601. sept. 31. (30-d.) Herbornban hozzá írt levelének aláírása alatt Molnár *saját kezétől* látható, s így hangzik: „Post. redux in patriam, rector Comjatin, Tyrnaviae 1604, iacu vero Sáros-Patakin Pastori primarius ab Anno Dom. 1614. Vivit podagra afflictus *etiamnum 1633.*“

²¹⁵) Szatmári *Pap Zsigmond* szerint a következő levélírók vannak e gyűjteményben képviselve: Calvinus (3 levéllel), Bezá, Martyr, Zanchius, Syllburg, Ursinus, Xylander, Bullinger (3 levéllel), Bibliander, Lavater, Staekius, Haller, Musculus, Merlin, Grynaeus, Sulzer, Lycosthenes, Oporinus, Danaeus, Ramus, Erastus, Borhagius, Virettus, Crispinus, Hubertus, Vulteus, Hyperius, Juettus, Crusius, Piscator, Roatius, Sturmus és mások.* E gyűjteményből hasonlóak az *Erd. Pred. Tár* VI. köt.

²¹⁶) „Úgy látszik nem sokkal ez után (utolsó könyvének 1630-ban megjelenté után t. i.) megholt Erdélyben *Kolosváron*“ mond *Bod*, Ath. id. h. — Ennek szavára másokkal együtt jömagam is 1630-ban halattam meg Molnárt. — *Szathmári Pap Ze.* (id. h. XXXIV. l.): „*Kolosvart* a leg-

lafejérvári tanár Alstedius emléksorai bizonyítják, melyek így szólaltatják meg a halottat:

Hungariae cunas, curas calami thalamicque
Dobeo Theutoniae: *Dacia dat tumulum* ²¹⁷⁾.

XXVII. Így élt, ennyit tett, ennyit hányattatott, s így vészett el felekezetének és irodalmunknak ezen egykori díszé, áldozatául az önelhatározási erély hiányának, és kettős — az irodalom és szerelem — szenvedélyének. Okunk van nemzettől meleg hálával emlegetnünk a külföld több fejedelmeit, kik hitfelekezetők, részben a tudomány iránti tekintetből nem szüntek öt segélyezni; a külföld számos tudósait és barátait, kik személyes érdemei és szeretetre-méltósága miatt annyi rokonszenvvel, részvétellel, sőt munkás barátsággal szépíték életét; de a hazát sem éri hidegség vádja ²¹⁸⁾: maga ismertet

nagyobb szegénységben húnyt el²¹⁷⁾; s ismét: „Hazájában éhséget, szükségét, és keserves rágalmazásokat szenvedett, *hat gyermekeivel* és a halhatatlan emlékezetű reformátorok unokájával, míg nem végre általköltöztek 1633. est. Áldott hamvai a kolosvári temetőbe nyugosznak minden sírborító kö nélkül, mert . . . nem találtatott, a ki egy illendő nagyságú követ adott volna sírja beborítására. . . . Azért is csak egy kisedő kötblára, mely könnyen akárkitől is elvitethetett, *irattak fel* a következő versoi Bisterfeldnek.“ Mind ennek szeretünk volna kútforrását is tudni. — Az újabbak is: az *Ismerettár* (P. 1864. X. 843.), *Szilágy Sándor* (Erd. Tört. 1866. II. 232) sm. szinte 1633-at veszik fel; az utóbbi azt is tudja, hogy „midőn elhagyatottságának híre elterjedett, a külföldre meghívásokat kapott: már késő volt²¹⁸⁾: honnan? én ugyan nem tudom. De magában is felette valószínűtlen állítás ez. Ez időben t. i. Molnár régi ismerősei igen megritkultak már; Rittershusius, Remus, Piscátor, Scultetus rég elhaltak, emez maga is kiszorult volt Heidelbergből; fejedelmi pártfogói, V. Frigyes száműzve, Móricz landgróf, lemondva az uralkodásról, mindkettő 1632-ben húnyt el; s a reformátusok, üldözötve Németországban a katolikusok és lutheristák által, a jelentékenyek többnyire Hollandba futva, de hogy adhattak volna idegen kálvinistának hajlékot, vagy éppen hivatalt! !

²¹⁷⁾ Bodnál az Athénus 184. l.

²¹⁸⁾ Bisterfeld versezete Molnár Alberttről (*Szathmári Papnál* id. h. XXXIV—V. l.) egyéb valótlanságokon kívül, méltatlanul vádolja hazánkat, ezt írva:

meg minden rendű pártfogói seregével, kik öt nem csak méltányolni tudták, hanem a nagylelkűség és szeretet tetteivel támogatták is. De ő nem engedte magát állandóan boldogítani. Inkább szeretve a külföldet mint illett; inkább egy bizonyos kényelmet, mely miatt nem csak a tanári, de az öt nyugodt, sőt fényes állással biztató papi pálya terheit sem kívánta viselni; hiányával ama férfias ambíciónak, mely, megvetve az örökös másokra-számítást, maga igyekszik önálló erős alapot vetni életének; s amaz életokosságának, mely miatt elmulasztotta, köz kedveltsége zénithjén, kihasználni a szerencse kínálkozásait; gyenge férj, engedő egy asszony indokolatlan szepegéseinek, melyek által a biztonság öléből végre is a közel veszély torkába hajtattott; és gyenge családfő is, egy a körülményekhez alkalmazkodni nem tudó vagy nem akaró nő irányában: — mind ezek folytán, nagy és szerencsés tevékenység mellett is, folytonos szűkölködés martaléka volt, s végre is azon magyar földön áldozata, melyen a külföldről, részint vele egyidőleg, meghívott tanárok sokáig virágoztak munkásságban és jólétben. Ily életfolyam a figyelmes észlelőt a szájalom és némi bosszankodás vegyes érzéseivel tölti el. Ha még is a bővebb előadás nehéz munkájára vállalkoztam, tettem azt, mert tárgya e háborgó kort s annak irodalmi viszonyait festő részletekben gazdag; mert alig bírunk e századbeli egyikét íróról csak ily folytonos és ily tanulságos anyagot is; s használatomra állván az, illőnek tartottam azt azon szak érdekében használatlanul nem hagyni, melynek egy hosszú élet nagy részét szántam. Teljeset ugyan nem adhattam, épen mert hősöm saját közvetlen nyilatkozataival kevésse bírok: leveleivel nem, melyeknek szépsége illetékes barátai által annyira magasztaltatott, de melyeket senki sem gyűjtött egybe, s az idő rég megemészte; önéletrajzi írásaival nem: ezek a hazának egy távol szugában holt kincsül

Musa mihi favit, sed non Fortuna; fuitque
Teutonia auxilium, sed Patria exilium:

igen, de saját hibájából, mint odafenn láttuk. S *Benkő* gondolatlanul írta utána: „Haud remunerante patria (Trans. II. 346.).

tartatnak. Mindazonáltal erősen hiszem hogy, ha azok egyes igazításokra és bővítésekre nyújtanak is adatokat, a képet, melyet vázoltam, lélektani vonásaiban megmásítani nem fogják.

TARTALOM.

	Lap.
I. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59-ből	3
II. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből	22
III. Baldi Bernardin Magyar-Olasz Szótárkája 1582-től	27
IV. Báthori István, Rudolf kir. országbirája, mint író 1555—1605	49
Mutatványok Zsoltárköltészetéből, I—XXI.	70
V. Szenci Molnár Albert, 1574—1633.	102
I. Molnár családja, születése, tanulmányai a hazában, Bécsben és Wittenbergben 1574—1592	102
II. Heidelberg és Strassburgban. Philosophine baccalaureus. Mint Calvín követője a Lutheristák által Strassburgból kiűzetik 1592—96	105
III. Olasz út. Insége, betegessége, kedélybaja	109
IV. Első magyar útja. Életrajza. 1600	112
V. Heidelbergben, Frankfurtban nyomdai javítónok. Vissza Heidelbergbe. Ambergben bási tanító. Altdorfban 1600—1603	114
VI. Altdorf. Irodalmi pályájának kezdete 1603	120
VII. Szótára megjelenik. Prágába megy az udvarhoz. Keplernél lakik. Vissza Altdorfba, 1603—4	121
VIII. Nevelő. Zsoltárait dolgozza 1605—6.	125
XI. Befejezi azokat	127
X. Akkori zsoltárköltészeti mozgalmak.	129
XI. Heidelberg, Siegen. Nyomatja zsoltárait, a egy kis Catechismust 1606	131
XII. Mária hesszeni landgróf pártfogás alá veszi 1606	134
XIII. Magyar nyelvtan írására vállalkozik. Biblia-kiadásra készül. Marburgba költözik 1607	134
XV. A Biblia megjelenik 1608.	139
XVI. Sűrű meghívásai a hazába	141
XVII. Németországban marad	144
XVIII. A nyelvtan elkészül	146
XIX. Háromnyelvű szótára is. — Theologiai tractátusok	149

	Lap.
XX. Szerelmi, Házassága, Oppenheimba telepszik 1612—13	151
XXI. Második és harmadik magyar útja. Rohonei predikátor, Bethlen Gábor meghívását nem fogadja el. Visszatér Németországba. 1612—15	155
XXII. Oppenheimban iskolatanító. Calvinus Institúcióját fordítja. Romái mértékű verses kísérletei 1617—18.	160
XXIII. Sogélyoztatései a külföldön és hazulról	162
XXIV. Harminez esztendő háború. Új munkák. Nehézségek azok kiadásában. 1619—24	163
XXV. Heidelbergi mártírúma a spanyolok által. Hanauba telepszik. Németalföldi út. Vég búcsú Németországtól 1624	165
XXVI. Kassa. Bethlen Gábor halála. Kolosvárra megy. Utolsó munkái. Önéletrajza. Albuma. Halála 1625—33	167
XXVII. Visszapillantás	172